

ЗА НАЖИВОЮ

А. Чайковський

Говерля

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ

З А Н А Ж И В О Ю

ПОВІСТЬ З ГАЛИЦЬКОГО СЕЛЯНСЬКОГО ЖИТТЯ

Друге видання

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО "ГОВЕРЛЯ"

НЮ ЙОРК - ЗДА

1966

ВІД ВИДАВНИЦТВА

*Перше видання цієї книжки
появилися було у Львові в
1934 р., в серії видань Ук
раїнської Бібліотеки відо
мого видавця Івана ТИКТО
РА.*

*Наше видання є друге нез-
мінене.*

За в-во ГОВЕРЛЯ

Д-р М. Сидор-Чарторийський

*Оскладинка роботи 16-літ-
ньої Ірини СЕМЧЕННИ.*

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ

Автор нашого побутового оповідання «За на-
живою» — Андрій Чайковський є одним з найпопуляр-
ніших українських письменників. Протягом більш, як
сорока літ своєї письменницької праці, написав Чайков-
ський цілу низку побутових та історичних нарисів, опо-
відань і повістей, що здобули йому широкі кола чита-
чів, головню серед молоді й народніх мас, для яких
у першу чергу були призначені.

Родився Чайковський в Самборі 15 травня 1857 р.
Дитячий вік прожив у с. Гордині й Самборі. В 1877 р.
покінчив Чайковський гімназію й записався на філосо-
фічний факультет у Львові. Відбувши військову повин-
ність, перейшов Чайковський на правничий факультет
і присвятився адвокатурі. Адвокатську практику вико-
нував наш письменник у Самборі, Бережанах і Коломиї,
де живе під теперішню пору. Заробляючи на прожиток
адвокатурою, Чайковський весь вільний час присвячує
письменству, при чому виявляє небуденню плодовитість.
Несила в короткій замітці вичислити всі його твори,
й тому ми згадаємо тільки важніші, як «Спомини
зперед десяти літ», «Олюнька», «В чужім
гнізді», «З ласки родини», «Малолітний», «За
сестрою», «На уходах», «Побратими», «Кор-
нієнко», «До слави» й ціла низка інших.

Почав Чайковський свою письменницьку працю від
малювання сучасного й недавню минулого життя-буття
нашого дрібноміщанства й г. зв. «ходячкової» шляхти,
а відтак перейшов до тем з нашого минулого. І в одній
і другій ділянці праці витичив собі Чайковський мету,

що виходила поза межі чистої літератури, а зясовувалася в поширюванні суспільно-громадського, а відтак національно-історичного свідомлення читачів. Свідомо її доцільно знехтував Чайковський суто-мистецькі цінності письменницької праці в користь виховно-освітніх завдань. І в тому вся його вага й заслуга для нашого культурно-національного життя. Виховно-моралізуючий характер має теж оповідання з побуту нашого селянства, дрібноміщанства й урядництва Самбірщини п. з. «За на живую».

А всежтаки попри свою наглядну тенденційність, є в тому оповіданні місця цінні своєю правдою й безпосередністю. Це вірні картини побуту, серед якого автор виріс, а який давно вже перейшов до минулого.

I.

При шляху, що йде від цісарської дороги з Самбора на Львів, зараз від села Коношок королівських на Гординю і Дубляни стояла колінь коршма, яку називали «на Сиготі». Та то не була коршма на лад звичайних сільських коршем, лиш так собі хата приземиста, стара вкрита соломною без заїзду, на ліво хата з алькіром, а на право доволі просторі сіни на кілька штук товару. У тій коршмі сидів Мошко, що побирав мостове для панського двора в Гордині від моста, що переходив через Дністровий канал, і побирав молоко з найблищого гординецького фільварку, за старим Дністровим річищем. Ну — а притім торгував і горілкою з панської горальні, котру перед заведенням закону про знесення права пропінації, вільно було на домінію того пана по коршмах продавати.

Мошко мав найбільше прибутків від солярів, що туди перевозили у великих драбнястих возах сіль з Дрогобича. А в торговній день спочивали тут господарі з Гордині, Сокирчиць та Корчалович, що вертали з тижневого торгу в Рудках.

Вози ставали в холодку рядком перед коршмою, а їхні власники заходили в коршму підкріпитися.

Одного літнього втірка стояли перед тою коршмою дві фіри сокирчанських газдів. Вони сиділи в коршмі. Розмавляли про різні господарські справи не спускаючи ока із своїх возів. Могли це зробити і в Рудках, та всеж тут можна було дешевше дістати як в Рудках, а притім поживитися. Перед ними на столі стояла флящина горілки, миска зі сметаною, друга зі свіжим сиром, цибулею зеленою і шабасовий гугель.

І як вони так балакали, заїхала перед коршму високо навацтажена фіра з різними клунками, меншими і більшими скринями і одною доволі великою. Віз був драбинястий і все було попривязуване могузами, що ними вяжуть селяне сіно та снопи.

— Качан приїхав, — каже оден газда, поглянувши крізь відчинене вікно. — Не знать звідкілля він стільки того добра набрав...

Тимчасом Качан зліз з воза, казав наймитові підсипати коням вівса в баламут, і пішов у коршму.

— Добрий день! — каже, кланяючись капелюхом.

— Доброго здоровля й вам!

— Здорово ниці парить...

— Ще й як, мабуть сьогодні буде в ночі злива, — вавважав оден з господарів...

— Ой не ворожить так, каже Качан, бо моє сіно ще в копцях...

— А наше хйба ні? Усі ми на однім возі їдемо, та одну пісоньку співаємо.

Качан, обтираючи коліривою хустиною піт з чола і лисини, присів на лаві при столі і казав собі подати пляшину рому тай грохи перекуски. Всі знали, що він від горілки присягав, але рому таки не цурався.

Качан замітна собою людина. Кремезний, плечистий мужик, одягнений з міщанська, в крамській гонкій сорочці і сукоניים штанах. Так би ще нічого, бо таких людей доволі на світі. Та його лице було якесь таке непривітне, що глянувши на нього, робилося ніяково. Воно було широкое півперек з близнами, начеб від попарення. Ніс був переломаний і стирчав кінцем в гору як огірочок. Під носом великі стріпихаті вусища, якось не могли закрити долішньої губи, що стирчала з гострими зубами наперед. Нарешті широка і задовга борода. Здавалося, що переріз на губі випадав як-раз на саму середину голови і лица. Ця вистаюча долішня щока й ті гострі зуби, коли ще заговорив, нагадували якусь мясоїдну звірюку. До того ще дивиться

на світ такими чорними колючими очима, що не хто будь спромігся дивитись йому довше у вічі.

— Що це ви, пане Качане, цілі Рудки закупили, що стільки навантажили...

— От везу собі біду до хати, каже Качан. Вмерла моя сестра, що жила від кількох літ вдовою в Рудках і лишила мені на голову бахура, котрого я мусів забрати до себе, бо то ще дуже мале, їно ще шестий рік, я йому вуйком приходжуся і суд убрал мене в опікунство...

— Та бачиться, каже газда визираючи ціє раз крізь вікно, воно щось там мусіло остати по небіжці...

— Кажу вам, самі лахи. Знаєте мій покійний швагер от так собі миршазенький судовий урядовець, любив добре попоїсти тай вишиги, тай забавитися в компанії. А платня була невелика. То як вмправ, не лишив нічого, хиба якусь там хатину з огородцем і довги, котрі сестра мусіла відтак сплачувати, хоч сама з голоду примирала. Кажу вам, що коли б я не підпоміг, чим було можна, бо у мене теж не переливається, то не знаю, щоб з дитиною вона небога зробила... А телер Бог і сестру забрав до себе і все звалилося на мою бідну голову... Він завернув очима побожно, начеб справді там десь в горі показалася йому покійна сестра.

За той час принесла жидівка для Качана пляшнику з ромом, мишнику зі сметаною і сиром, шабасовий гугель, зеленої цибулі і стала це все приладжувати. Качан випив чарку рому, закусив гуглем і говорив дальше.

— Бо скажіть мені панове, яка мені буде користь в господарстві з такого міського жовтодзюба, що боїться вітру? А їсти треба йому дати якби й старому, і то не щобудь... Вің виглянув вікном і кликнув:

— Ходи сюди Стефку!

Господарі моргнули на себе і подумали собі одно: «як він здорово бреше».

На возі підвівся малий хлопчина по міському одягненій, зліз з воза і вийшов у коршму...

Газди цікаво до нього придивлялися. Хлопчина був марний, слабо розвинений і блідий на лиці мов полотно. Він був якийсь наляканий і несмілий наче сонний. Станув біля порога. Все те, що тут бачив, було для нього невидальщиною.

— Ходи ближче, — каже Качан — і привитайся з господарями.

Хлопчина шарнув ніжками і приблизився до стола.

— На! напийся, каже Качан і наставив йому чарку з ромом.

Хлопець узяв машинально чарку, приткав до губи і зараз поставив на стіл з відразою.

— Мене пече...

— Випий же дурню, коли тобі кажу...

Але хлопець вже не пробував другий раз... Він налякався дуже і сгав дріжкати... Став плакати.

— Марш до воза! — крикнув Качан.

Хлопець мерцій втік з коршми.

— От бачите самі, яке то хирляве, бліде, і що мені з ним на селі при господарстві прийдеться робити?

— Та йому було казати принести кухлик молока, а не руму, то ще дигина, каже оден газда. У Мошка рум потужний їй для старого...

— Най привикає від малку, я мушу з нього ті міщанські примхи викурити...

— Дасте його до школи, то їй з нього вийде який урядовець, то бачите, хто до чого призначений...

— Говоріть здорові, та звідки я візьму на школи... хіба не знаєте, скільки то коштує?

Газда сплюнув на бік, не знає чий з люльки, яку держав в зубах чи від того Качанового говорення.

Качан це любив, щоб хто зазирає в його справи, тому не говорив більше нічого, лиш швидко заїдав, висушуючи мишцину від сметани куском колача... Відтак закликав наймита від фіри, дав йому пів чарки руму, і кусок колача, розплатився з Мошком і вийшов.

Коли вже його віз затаракотів по сухій дорозі, каже оден газда до сусіда:

— А то шельма бреше і не заїкнеться. Добре він обловиться тою спадщиною. А хіба я не знаю, що небіжка мала гарний домок з огородом і садком... а в місті це багато значить... можна й самому жити, та ще й людям продати. Я ще й небіщика її чоловіка знав, і ніхто не говорив, щоб він марнував, що або прошивав.

— Та коли вже із тої платні спромігся хату таку купити, то видно, що щадив...

— Ну, чуєте... та бо небіжка по чоловіці ще якусь пенсію мусіла брати, то такої вже великої бідн там не було. Але Качан, як усе село знає, ніколи правди не скаже, а тепер таки добре пробрехався... Не повіз він порожніх скринь, ні...

— Бідна дитина! От попалася чортові в зуби. Він її заморить, а по ньому спадщина йому дістанеться.

— Та шельма ллши такими дуриничками багатіє! Другі люди увесь вік працюють тай нічого не можуть доробитися, а тому лише спадщина одна за другою у рот паде...

— Так, так! Качан такий чоловік. Тут дялько помер, тут знова тітка, а тепер сестра, а за цією піде той бідний дівчак...

Про ті спадщини могла б багато розповісти стара Катерина, та вона мовчить, наче води в рот...

— Цікаво мені знати, чого він цю стару Катерину у себе держить?

Наймтів та наймищок бе та проганяє серед року, не заплативши, а Катерині він усе терпить, хоч вона пераз напашекує йому стільки, що обділив би тим де-сятеро...

— Він чогось її боїться. Знаєте, як у нього служив торік наймитом той бойко Гаврило, що то його серед зими без сорочки, в сірачній прогнав... то він раз підслухав, як Катерина з Качаном сварилася. Він до неї каже: »ти, відьмо, -я тебе колись на куски розірву«.

А вона йому каже: „мовчи ти, душегубе, бо як я скажу те, що я знаю, то на шибениці подивидаєш. А як ти мене вбеш, то вже є такі на світі, що знають те, що й я, і тоді не вибрешешся.“

-- А Качан, що на це?

-- Нічого! Закусив зуби й вибіг з кухні, мов попарений пес.

Гей, гей, милий Боже, що то таке Господь на землі терпить...

-- Терпить, та лиш до якогось часу...

Так собі балакали нівголосом два сокирчанці...

-- Нам, сусідо, пора вже їхати, може ще доведеться яку конницю сіна привести. Розплатилися з коршмарем і пішли до своїх возів.

-- Бідна дитина, мені його дуже жаль, бо то хоч піби з панського кодла, та всеж хрещена людина.

-- Знаєте, сусідо, мені так щось здається, що стара Катерина, хоч би на те, щоб тому зубатому чортові допекти, як вона Качана називає, постоїть за дитиною і не дасть йому зробити кривди...

II.

Качан їхав до Сокирчиць коротшою дорогою через гордишецькі толоки. Стефко сидів під великою скринцею на возі: й роздивлявся по незнаній йому дорозі, його душею занував великий жах перед чимось невідомим, але страшним. От уже на першій дорозі, назвав його вуйко дурнем і крикнув на нього: марші! Нагадав свою покійну мамуно. Вона ніколи так до нього гостро не говорила, бо він її все слухав і дуже її любив. Мама ніколи не давала йому такого пекучого пшті...

І тепер в його днґячій уяві стали перелітати роєм давні переживання. Що було найдавніше, яке собі пригадав, то покійний батенько, за якого опісля мамуна казала йому щодень молитися, коли лягав спати. Він тепер нагадав собі покійного батька, наче через мра-

ку. Нагадав, як батько, коли прийшов додому, то брав його на руки, саджав на коліно й гопав його, наче-б на коні їхав. А потім саджав його на плече й ходив з ним по хаті, підпригуючи. А лігом, у свято, ходив з ним і з мамуєю далеко за місто, в поле, й казав йому збирати квіти. Ті спомини нагадались йому тепер так ясно, наче-б усе в цій хвилині бачив... Він усміхався сам до себе... Або ті зелені ялинки, які йому приносили ангелик, а мамуня з татусем прибірали ріжними прикрасами.

І так він мріяв усю дорогу, поки віз не підскочив на якійсь груді й хлопець прокинувся з чарівного сну. Побачив перед собою широкі плечі вуйка, та такий жаль його огорнув, що аж сльози з очей потекли.

Того вуйка він страшно боявся, як лиш його перший раз побачив. Такий страшний йому видався з тими стріпихатими вусищами, а коли заговорив і показав зуби, то хлопцеві здавалося, що його хоче зісти. Нагадував собі зараз про тих страшних звірюк, про які йому стара Параня казок розказувала. Він тоді не хотів з вуйком привітатися, хоч мамуся на нього гнівалася й назвала його нечемним... Нагадав собі й своїх товаришів сусідів, як він з ними весело забавлявся. Стефко, нагадавши те все, став плакати, і затікав собі рота, щоб вуйко не почув і не нагримав.

Із того дитячого безжурного раю везли його у невідоме, їхав з чоловіком, котрого боявся, мов вовкулаки. Навіть тих забавок, які йому мамуня купила, не дозволив вуйко з собою забрати й назвав це дрантям. Усе те мусів пороздавати своїм малим приятелям. Згадав і свого любого пса Бриська, котрий усюди з ним ходив, і мамуня говорила перед сусідами, що як зі Стефком Брисько ходить, то вона безпечна, що нічого дитині не станеться. Його теж вуйко не хотів забрати. Казав, що шкода дармоїда годувати. А коли пес так біг за фірою, то вуйко казав Бриська вибажити й прогнати до міста.

Над тим усім думав хлопчина, поки не доїхали до

села. Переїхали якусь річку, в якій не було води, та заїхали на просторе подвір'я вуйкового великого господарства. Стефко не змів сказати, чому воно здавалося йому великим, бо він ніколи на селі не був. Аж потім пізнав, що воно було найбільше на все село. Довкруги було огорожене сильним високим плотом. По правій руці від широких дерев'яних воріт, що отвіралося на два боки, стояла велика конюшня гною. Через неї треба було переходити до стайні. Зараз біля неї на півперек стояла стодола на два токи з великими дощаними ворітьми. Перед нею криниця з високим журавлем. На подвір'ї від вулиці стояли два високі оборони. Напроти стайні, чолом до полудня, стояла велика хата з ганком на двох стовпах. До неї треба було підступати східцями.

Як заїхали перед хату, вуйко зліз з воза й казав Стефкові злазити, та йти за собою. Хлопець помітив, що через вікно дивилася якась стара жінка. Він так на неї задивився, що не помітив східців, пошпотався і впав на руки. За те гримнув на нього вуйко:

— Ти сліпий? Як ходиш?

Увійшли в сіни.

З лівого боку відчинилися двері й на порозі станула та сама бабуся, що дивилася через вікно. Вона була боса, в сорочці й спідниці, а голову перевязала хусткою. Та вуйко не дав йому довго придивлятися, бо повів його на ліво в світлицю. Тут сиділа на лаві якась жінка, одягнена по міщанськи й щось шила.

— Звітайся, — каже вуйко, — це твоя вуйна, маеш її у всьому слухати так, якби й мене самого, бо будеш битий...

На спогад биття Стефко задріжав, бо його ніхто ніколи не бив. Йому станули сльози в очах, але підступив до тети й поцілував її в руку.

Вуйна не звертала на хлопця особливої уваги. Вона і з вуйком не привіталася. Уся її увага була звернена на віз, що стояв перед хатою.

— А де це все зложиться?

— Трохи сюди, трохи в комору, а решту на вишку, поки не продасться кому.

— А для мене знайшлося дещо? — питає вуйна.

— Буде, буде — каже вуйко, — я з одягу не продавав нічого.

Тепер повиходили обое з світлиці, а Стефко остав сам. Мав нагоду розглянутись, та нічого замітного не було. Замість стола, стояла велика скриня, помальована у різні узорі. Такі скрині він бачив частенько в Рудках на ярмарку. Під стіною широке ліжко, а на нім багато подушок, а далі понід стіни стояли лави довкруги й два деревляні крісла. На стіні за скринєю повню образів і біля ліжка ваговий годшиник, старий аж почорнілий. Роздивившись у тому, Стефко виглянув вікном і побачив, як вуйко з наймітом знімали з воза те, що привезли з Рудок. Стефко побачив тут своїх старих знайомих: стіл, комоду, канапу, шафу й крісла, обивані, мякенькі. Стефкові зробилося ніяково на серцю, огорнув його великий жаль. Таж те все було мамуні, а тепер забрав це все той страшний вуйко. Та ще дуще заболіло його серце, що не побачив між тими речами свого ліжочка, яке йому купив на імянини його покійний таго. Це ліжочко забрали ті жиди, що забрали багато мамусиних річей. Він просив вуйка, щоб ліжочко забрали на село. Але вуйко обіцяв йому купити в Сокирчцях краще. Хлопчина став плакати, але не посмів рушитися з місця.

Та коли охолов з того зворушення, почув діймаючий голод. Не їв нічого, відколи виїхав з Рудок. Тепер став плакати з голоду.

На те вийшла в хату вуйна.

— Чого ревеш? — каже гнівно.

— Я хочу дуже їсти... — То були перші слова, які на тім місці вимовив.

— Ходи за мною — каже вуйна.

Вона вивела його до сіней, відчинила двері до кухні й туди його пхнула, щоб не плентався попід

ноги, бо туди зюсив вуйко з наймитом привезене добро. Сказала до старої бабусі:

— Дайте, Катерино, бахурові їсти.

Стефко обидився. Защо вуйна його »бахуром« прозиває, хіба він що злого зробив?

Кухня була погана з зачадженими стінами та двома невеликими віконцями, в яких кілька шибок було заклеєних папером. Довкруги стін лави, а перед ними доволі великий стіл на перехресних ногах. На чільній стіні закопчені образи в почорнілих рамах. На право від входу стояла велика піч, з припічками й запічками, а за нею широка деревляна постеля, застелена веретою та лиш з одною подушкою. Було тут тьмаво, бо вже либонь і сонце зайшло. Це все Стефкові не подобалося. У мамуні була кухня ясна та чистенька. Та тут і помосту на долівці не було, лише глина.

Катерина взяла хлопця за руку і посадила за столом. Відтак вишля з печі кілька вареників, поклала перед ним і налила на мисцинку густої сметани. Погладила його по голівці й сказала:

— Їж, дитино, на здоровля. А як тебе кличуть?

— Я називаюся Стефко Книгишницький. — Він не дав проситися до їди, бо був дуже голодний. Катерина сіла біля нього, вдивлялася в його бліде личко й хитала головою. Хлопець почув на собі її приязний погляд і подивився на неї своїми синіми оченятами.

І він зараз відчув своєю дитячою душею, що ця стара бабуся йому спочуває. А вона не спускала з нього очей. Її губи ворушились, начеб сама до себе говорила. Кілька разів вона важко зітхнула й гладила його голівку своїми рапавими руками.

— Хто тобі так голову обсмушнів?

— Вуйко повів мене до цилюрника й казав так обстригти.

— А ти ранше мав довше волосся?

— Так. Мамуся все мені волосся розчісувала.

Тепер Стефко, заспокоївши голод, став веселіший

і більше говіркий. Не було при ньому вуйка й не було кого лякатися.

— Чи твоя мамуся довго нездужала?

— Не довго. Як було це велике зимно з дощем, мамуся перестудилася. Пані Завадська, наша сусідка, закликала доктора, ставили п'явки, але мамусі не помогло і вмерла. А потім вложили мамусю в чорну труну, винесли на цвинтар і закопали. -- При цих словах хлопчина задумався. Він уже не плакав, уважаючи, що так мусить бути, бо так хотів Бог, а мамуся все йому говорила, що без божої волі нічого не може статися.

Катерина слухала того дитячого говорення й кілька разів обтерла сльозу з ока. Хотіла ще щось сказати, та вуйко викликав її до сіней.

— Бахурові постелите в алькіри на землі...

Почув це Стефко й знову обидився. Чого його бахуром називають? Чого вуйко продав жидові його ліжечко, а він тепер мусить спати на землі?

Катерина вернулася в кухню. Вона щораз більше випитувала хлопця, що їй цікаво було знати. Того вона певно не довідається ані від Качана, ані від його підлизайка Сенька.

І вона довідалася від хлопця, що покійна Качанова сестра Марія Книгницька мала в Рудках гарний домок з більшим огородом і садом, що той сад наймали у неї садівники з Комарна й вивозили яблук та грушок дуже великих, фірами до Львова, що мала дві корови й продавала молоко такі в Рудках, а так само стара Параня виносила до міста у великім коші городовину на продаж і приносила та віддавала мамуні уторговані гроші. Мамуня складала ті гроші в комоді до такої чорної книжки. А як приїхав вуйко, то взяв від Парані ключі від комоди й забрав ті всі гроші з чорної книжки та сховав до великого пуляреса. Потім продав обі корови й продав жидам багато інших мамусиних річей і його гарне ліжечко. А потім забрав решту на фіру і привіз сюди. А по дорозі,

в якійсь поганій коршмі, давав йому вуйко пити таку червону горілку, а як він не міг того пити, то крикнув на нього: марш! Він вуйка дуже боїться... І знову збиралося йому на плач...

— Маєш ти, дитинко, чого боятися! Та поки я живу, не дам тобі кривди зробити. Тільки ти все мені скажи, що тобі долягає... -- Вона знову погладила його по голівці, а при тім важко зітхнула. Збиралася вже виходити, та вже з порога питає:

— А може тобі вже спати хочеться, то скажи, я тебе заведу...

Стефкові справді збиралося на сон по стільки вражіннях та зворушеннях.

Катерина взяла його за руку і повела через сінг у світлицю. Як тут усе за той короткий час змінилось. Не було вже ні стола, ні лави, ні широкого ліжка. Натомісць поставлено ті річи, котрі привезено з Рудок: стіл гладенький, крісла, канапу, шафу і два блискучі ліжка.

Стефко, побачивши це, почервонів з досади на лиці. Це все вважав він за свою власність, бо це було його мамі, а вони без його дозволу тим розпоряджаються. В його дитячій душі прокинувся першій раз бунт проти кривди, яку йому зроблено. Бо він не почував в собі жадного звязку крові з зубатим вуйком.

Катерина завела його до алькіпра, де поношено частину того, що перше стояло в світлиці. Тут лежав на землі сінник, подущина й якийсь рядно.

— Роздягнись, Стефку, та помолись і лягай спати. Ти вмієш молитву?

— Вмію Отченаш і Богородице...

— Тобі це вистане, а колись я тебе навчу інших молитов. Ти мене зви бабусею...

— Добре, бабусю, я вас все так кликати буду...

III.

Хлопчина, хоч як був знеможений тими всіми переживаннями, не міг заснути. Блошня десь з усієї хати

позлазилася сюди, шпиряла по усьому тілі її дошкульно його кусала. Обгаився, як міг, і через те геть зі сну вибівся. А при тім не міг забути тої зневаги, що його і вуйко і вуйна прозвали бахуром.

Тимчасом у домівці стало затихати. Він чув, як вуйко з вуйною лягали спати й розмовляли півголосом. Почув таке: »то такий здохляк ...довго не потягне«. Так говорив вуйко. На те вуйна: »скрипуче колесо дальше заїде, як пове«. На те знову вуйко: »я вже подбаю, щоб це колесо далеко не заїхало«. Тепер вуйна стала дуже сміятися. Хлопчина запам'ятав собі цю розмову, хоч її не розумів. Але він завтра питає бабусі, то вона йому певно скаже, що це значить... Нарешті втома взяла верх і він заснув важким сном. Але довго він не спав. Йому приснилося, що він спав на своїому гарньому ліжочку. До нього прийшла ма-муся й присіла біля нього. Вона довго вдивлялася в нього й плакала. Потім надійшов вуйко з тим жидом, що забрав мамунині річі. Вуйко сказав до мамуні: марш! Вона пішла геть, а вуйко став витягати знід цього простирало і стягнув його зовсім на землю, а жид забрав ліжечко... Він, падаючи на землю, страшно скричав і від того прокинувся... Лежав на землі на голій долівці. Але від того крику прокинувся вуйко й вуйна. Вуйко став його лихословити:

— Якого чорта товчешся, верещиш, і не даєш спати? Як не заткаєш собі писка, то я піду до тебе, та так дістанеш, що попам'ятаєш...

Стефко відразу прочунав і спам'ятався, де він є... Намацав сінник та покривало й поліз на своє місце. Він дрижав усім тілом і затикав собі рукою рота, щоб не заплакати вголос... Здається, що блошня напилася доволі його крові, бо перестала його кусати, він над раном заснув.

Вже сонце підійшло високо. В хаті було тихо, бо всі повиходили до праці, лиш сама бабуся Катерина остала. Вона кілька разів заглядала до алькира, нарешті таки збудила хлопця:

-- Ходи, Стефку, бо я йду до городу полоти та хопту рвати для корів до подою і хату треба замкнути.

Хлопець прокинувся і сів на лежанці, протираючи заспані очі. Катерина підвела його вгору і поглянула на його груди.

- А то його блошня списала! Хто видав тепер класти дитину на землі спати? -- говорила сама до себе. Взяла його за руку і повела в кухню. Як Стефко побачив річи своєї мамуні в світлиці, то все нагадав, що з ним сталося. Бабуся набрала у велику миску води, зняла з нього сорочину і вмилла усе тіло. Потім помогла йому одягтись, так, як робила мамуся або Параня.

-- Сьогодні, Стефку, ходи босенький, на дворі гарно й тепло, треба, дитинко, черевички шанувати, бо не зараз куплять тобі другі...

Стефко тим не бенгежився, бо він і вдома часто ходив босий. Тепер дала йому бабуся кухлик теплого молока й кусок хліба.

-- Тепер я піду в огород хопту рвати, а ти посиди собі на призьбі, на сонічку. Воно тобі дуже потрібне, бо ти бліденький.

-- Буду теж хопту рвати, бабуся, я пераз мамусі помагав у нашім огороді...

-- Добре, дитинко, підеш зі мною, але треба вважати, бо між хоптою є й кропива.

-- Я знаю, яка кропива, її треба рвати через грубе полотно...

-- Добре, що ти знаєш, але вже кропиву лиш мені.

Як вийшли з хати, бабуся замкнула сінні двері дерев'яним зубатим ключем і сховала його на ганку під вистаючу дошку.

Огород був доволі великий, засаджений різною городовиною. Рвали хопту і скидали на купу, а Стефко носив її малими оберемками на простерту верету.

-- Що тобі, дитинко, цієї ночі приснилось, що ти кричав, аж вуйко на тебе сварив?

Стефко розказав своїй сон, та ще й вчорашню розмову вуйка з вуйною.

— Що воно значить, бабусю, бо я того не розумію.

— Зрозумієш колись, як підростеш. Тепер тобі лише молитися, щоб Господь післяв тобі ангела хоронителя.

— Бабусю, а ви вмієте казки розказувати? Я дуже люблю казок слухати. Моя мамуся вміла гарні казки, а Параня теж...

— А де-ж ця ваша Параня ділася? І коли вона у мамусі на службу стала?

— Я не знаю, коли вона у нас на службу стала. Памятаю, що вона носила мене на руках, як я ще малим був. Вона дуже плакала й цілувала мене, як я мусів з вуйком їхати, а де вона тепер, то я того не знаю.

Довгенько так собі розмовляли, а коли вже на вереті вироста велика купа хопги, Катерина звязала кінці, приклякнула й завдала собі на плечі. Йшли через подвіря до стайні. Стефко побачив великого чорного пса на ланцюгу, налякався дуже і сховався поза бабусю.

— Тобі треба з ним познайомитись, — говорила бабуся, — він добрий пес і нічого тобі лихого не зробить.

Зайшли в порожню стайню. Бабуся повигортала недоїдки з ясел і понаклала свіжої хопги.

— А де корови, бабусю?

— Пішли пастися, в полудне їх приженуть до подою... Ну, тепер ходім до Мурини...

— А хто то є Мурин?

— Наш пес, що ти його так боїшся...

— Я таки боюся, бабусю. Він такий чорний, страшний...

— Не бієсь, дитино, не все, що чорне, мусить бути й страшне і недобре, часом і біле буває небезпечне... При мені Мурин нічого тобі не зробить, бо він дітей не кусає.

Мурин стояв біля своєї буди й вимахував на привітання хвостом. Бабуся його погладила і він полизав їй руку. Хлопчина осмілився і погладив його теж.

— Потім принесеш йому хліба й вже будете в згоді. Лиш тям, коли пес їсть, то не треба до нього пхатися, бо він тоді дуже недобрий. Йому здається, що чоловік хоче йому їджене відібрати.

— А у нас був такий пес, що звався Брисько. Він все зі мною бавився...

Та в тій хвилині через відхилені ворота пропхався Брисько. Він прискочив до хлопця й мало його не перевернув. Страх тішився. Бігав довкруги нього, присідав, то знову відскакував, то знову прискакував, і лизнув його по лиці. Хлопець теж втішився і брав його за шию. Мурин став рватися до чужого пса, ледви його Катерина в спокоїла. Катерина помітила, що у Бриська позападалися боки. Він, очевидно, прибіг за слідом аж з Рудок. Бабуся дала йому їсти. Наївшись, став облизуватися і ліг під припічком спочивати, не зводячи очей з хлопця.

Та в тій хвилині ввійшов у кухню Качан. Брисько, побачивши його, загарчав люто й ставув поміж ним і хлопцем.

— А цей зайда відки тут узявся?

— Прибіг за дитиною.

Качан виїшов і прикликав свого довіреного наймита Сенька. Щось йому говорив зтиха, а Стефко зачув одне слово: «мнга»^{*}).

— Бабусю, що це значить: мнга?

— Та відки прийшло тобі таке в голову мене питатися?

— Тепер вуйко говорив до Сенька щось і сказав таке слово.

Катерина похитала головою. Вона відгадала, що той зубань задумує, а не знала, як біді зарадити й бідного, вірного пса захистити. Пес нікуди не піде й від хлопця не вступиться... А як він, хоч німний, відга-

^{*}) Мугою називають у Самбірщині лунія, живодера.

дав, хто хлопцеві ворог... На того чорта загарчав, а їй не сказав нічого, ні разу не гаркнув...

Стефко, гладячи пса, вижидав від бабусі пояснення того незрозумілого йому слова.

— Йди, Стефку, на огород і там посидь на сонці...

Хлопець пішов, а вслід за ним пішов і Брисько.

Недовго треба було ждати, як з'явився на подвірі мига Микита, що був відразу і лупієм і нас громадську безрогу. Він мав на руці довгий шнур, а в руді палку. Мурни, почувши ворога собачого роду, став страшенно гавкати й рватися з ланцюга. Микита оглядався на всі боки, що йому тут робити. Аж підійшов Качан і сказав:

— Пішов з хлопцем на огород.

Тепер приступила Катерина до Качана й стала його просити:

— Дайте спокій бідному псові. То добра й розумна тварина, і буде помічний в господарстві. Такі пси добре гусей пильнують.

Качан лише махнув рукою:

— Не треба мені дармоїда годувати, — й пішов далі.

Тимчасом мига переліз через пліт до городу і приладив сильку. Коли вийшов зпоза вугла хати, Брисько його зараз помітив. Міські пси знають добре, що то гнцель. Пес пустився на втеки, але вже було за пізно. Зафурчав шнурок і понав псові на шию. Брисько рванувся і ще більше зашморгнувся, і впав на землю та став жачібно скавуліти. Стефко задеревів. А далі закричав тривожно й скочив до Бриська та намагався розсилити йому мотуза зі шиї. Та в тій хвилинці вийшов вуїко й крикнув на нього:

— Не руш, ти, смаркачу, марш мені зараз до хати, бо будеш битий..

Тепер опустила хлопця вся відвага. Йому аж в очах почорніло й став дрижати. Микита перекинув Бриська через пліт огорода на вулицю і сам переліз. Бідний пес не спротивлявся вже, йшов зрезигновано, огля-

даючися на свого ката слізним оком, наче-б хотів змягчити його серце для себе. Стефко оглядався, худи пішов вуйко, а як побачив його на порозі стодолн, переліз через пліт і пішов у слід за лупієм. А той прямував поза огороду. Микита привів пса під вербу, закинув мотуза на галузь і став туди бідного пса підтягати, та вгатив його палкою по голові. Пес загарчав страшно. Тоді прибіг Стефко й став до лупія рватися:

Не руш його, то мій пес, не смій! — кричав хлопець крізь сльози й став рвати лупієві мотуза з руки. А коли Микита його відтручував, він припав до його ног, схопив її обірuch і з усієї сили вкусив його в литку.

Микита так відірвав його руками й кинув від себе, аж хлопчина втратив пам'ять. Тоді Микита докінчив свою роботу, хоч з ноги текла йому кров, бо хлопець так добре його вкусив. Він поволик мертвого пса далі й стягнув з нього шкуру.

Стефко очунав, нагадав собі, що сталося, і став випльовувати з губи кров, яка йому наплила з рани. Він тепер зрозумів, що бідному Бриськові нічого вже не допоможе, і пішов додому. Став страшно плакати, аж заходився від плачу.

Катерина була неспокійна за хлопця, знала, що він пігнав за лупієм, щоби свого приятеля рятувати, а знала й те, що Микита п'яниця, і може дитині яке лихо заподіяти. Вона вийшла на вулицю. Почула Стефків плач і побігла туди. Дуже налякалася, коли побачила у хлопця на губах кров.

— Що тобі, дитинко? — питала затривожена.

Але нічого не могла довідатися. Завела його в кухню і промила лице. Поглянула до рота й за зубом помітила кусок якоїсь брудної шитки. Вона трохи догадувалася, бо не було ніякої рани. Дала йому напитися теплого молока, і він заспокоївся.

— Тепер не говори нічого, потім скажеш...

Та невдовзі все вияснилося, коли Микита приніс свіжу шкуру з Бриська. Вуйко оглянув її і каже:

— Внеси на вишку і розвісь, щоби висохла, я дам її виправити.

— Ба! Але за що мене ваш хлопець вкусив у ногу?
— Він підсунув брудну нагавицю і показав засохлу рану на позі.

— Не може бути, — каже вуйко, — щоб тебе слабосильна дитина так вкусила.

— Слабосильна, але зуби має гострі, мов у собаки. Мені треба за це п'ять срібних заплатити, а то я піду до Луки, до бецирку...

Як вуйко почув за гроші, то аж скинів. Увійшов у сінні й закликав:

— Стефку! Сюди!

Хлопець ввійшов, заки його бабуся могла здержати.

— Ти, щеноку клятий! Ти людей кусатимеш, а я за тебе маю платити?

Схопив його за плечі, підняв ногу і перевернув на коліно та став бити широкою твердою долонею.

Хлопець страшно звищав. Найбільше його боліло те, що за оборону свого пса, його така кара стрінула, та що його бито перший раз у житті. Вдома його ніхто не бив, а найбільша кара для нього була, коли поставила його мамуся на часок за шафою стояти. Тепер його так соромно бють.

... В дитині пробудилася обиджена амбіція. Він крикнув раз і замовк, затискаючи зуби. Але по кожнім ударі чув, як по хребті аж до мізку йде якість страшенія.

Та це недовго тривало. З кухні вискочила стара Катерина й, мов зранена вовчиця, вирвала умліваючу дитину з рук роззвіреного ката.

А Качан тепер виглядав справді страшно. Увесь почервонів, мов опир, очі кидали лискавки, а зуби стирчали на верху, мов у бульдока. Він хотів вдарити старушку, але здержав підняту руку. А вона, примкнувши двері знадвору, щоб не почув Микита, говорила з тиха. Її голос подавав на шпіннія гадюки:

— Ти, чорте зубатий, вже відтепер зачинаєш ди-

тину мордувати, щоб »скрипуче колесо чим швидше розлетілося«. Я знаю, про що ти з своєю жіночкою змовлявся вночі... уважай, бо можеш повиснути на шибениці...

— Ти, відьмо! — засичав Качан. — Я тебе колісь ублю...

— Спробуй, але я вже маю таких і ціла та справа в добрих руках. — Вона погрозила йому кулаком і по-несла хлопця в кухню.

Він був обімлілий і вона кропила йому лице холодною водою. Нарешті прочуняв, але дрижав, моз у лихорадці.

— Чого ти, дитино, йшов до нього? Ніколи того не роби, а все мене держися.

— Бабусю, а що з моїм Бриськом сталося?

— Знатимеш, а тепер заспокійся. — Вона прикрила його кожухом і дала йому теплого молока напитися.

Вийшла до сіней, коли Микита злазив з вишки по драбині, де розвісив сушити свіжу песячу шкуру. За ним вийшов на подвіря Качан і щось довго з собою балакали, а Микита все показував на свою покри-вавлену ногу. Микита пішов за ворота, а Качан вернувся до сіней. Тут його знову зустріла Катерина:

— Хлопцеві це так легко не промиється, може бути, що ти, лютій кате, відбив щось у ньому. Тям собі, що сама піду до суду і все розкажу, нічого не ватаю ні з даянього, ні з теперішнього. Не будеш користуватися кривдою бідної сироти, що попала під твоє павутиння. І це ще тобі кажу, що не дам дитині під вашим боком на землі спати, щоб його блохи заїдали, або коли-б вуїцеві прийшла охота колісь вночі скрутити горобчинкові шійку...

Качан увесь час стояв, мов на розжарених вугіллях. Він бачив, що над ним повисла велика небезпека. І це його непокоїло, яким чином та відьма знає, про що він вчора з жінкою говорив! Або вона підслухала, або бахур ще не спав і зачув. Та ні! Він ще за дурний, щоб це порозуміти. То вона, шельма, підслухала,

а я не можу від неї відрізатися. Так собі думав, а на голос каже:

— Бери собі його та хоч за пазуху сховай. І так в ночі верешить, мов навіжений, і спати мені не дає.

— Так, так, я його візьму і пильнувати буду, а ти ще раз таке зроби, як сьогодні, то побачиш...

Здається, що вони вже не раз так собі розмовляли в чотири очі. Таке саме підслухав той наймиток, бойко, про котрого вчора згадували газди на Сиготі.

Старушка ввійшла в кухню і підступила до дитини. Він уже не дрижав, а навпаки був увесь в жару. Лице було гаряче, аж пашіло, таксамо усе тіло, а очі блистіли, мов вогнишки.

Коли Катерина над ним нахилилася, він прошептав:

— Бабусю, тут приходила матуся і Брисько стояв біля порога, вимахував хвостом і дивився на мене.

Катерину пройняло дрожжю, як почувла таке. Їй здавалося, що дитина певно вмере, коли йому покійна мама ввижається.

— Чи тебе головка болять, дитинко? — питала ніжно й поклала долоню на розпалене чоло.

— Болять, бабусю, та як ви поклали мені студену руку, то мені полегчало.

Катерина замочила зараз платок у студеній воді й поклала на головку.

Вона за нього дуже налякалася. «І та шельма, той зубатий чорт, знову ніймає спадщину. Не дармо його жіночка не раз говорила: «я лежу, а спадщина для мене росте». Та сям разом хочби Господь справді забрав сиротину до себе, то ти, шельмо, не поживишся його добром. Ой, ні! Підеш і ти землю гризти, як злочинець і душегуб. Але дитину треба рятувати».

Надійшла якраз жінка Качана. Вона довідалася по дорозі від Сенька, що тут сталося і пустилася до кухні подивитися на хлопця. Та Катерина заступила їй дорогу.

-- Дитина спить, а я там зараз до вас прийду і скажу вам.

Качаниха чогось дуже старої боялася. То певно відьма, і може що лилого заподіяти. Через неї вона не може дитинки діждатися.

Пішла в світлицю, де вже Качан сидів, розпершиь на мягкій канапі.

За нею вийшла Катерина:

-- Зараз треба післати по доктора до хлопця, з ним погано...

-- Нащо доктора? --- каже Качаниха, — невідальщица! Дідько його не візьме, виплежиться...

-- Не до вас говорю, — відрубала різко Катерина — треба післати зараз фіру по доктора, чуєте? — каже до Качана, — щоб я два рази не говорила. Забралисьте його майцю, є чим доктора заплатити...

-- Що тобі до того? -- крикнула Качаниха й посунула з кулаками до старої.

Її здержав чоловік.

-- Дай спокій, Насте. А ти його грошей не рахувала, — каже до Катерини.

-- Не бійся, суд порахує, а я ще раз кажу, най Сенько зараз їде за доктором до Самбора, бо час не стоїть.

Вона луснула дверми і вийшла.

-- Не розумію того, — каже Качаниха, — як ти можеш цю відьму в нашій хаті терпіти? Стільки наймитів програв за малі провни. а її не можеш позбутися.

-- Бачиш... вона добра робітниця, що й за двоє зробить, не краде й ніким її заступити.

Качан вийшов зараз, прикликав Сенька й казан їхати до Самбора за доктором.

А тимчасом Катерина не відступала недужого хлопчину і заєдно змінювала йому холодний платок на голу. Хлопець був у гарячці. Не пізнавав бабусі, кликав мамусю, пестив Бриська, говорив, що оборонить його

перед лихими людьми. То знову увиджувався йому вуйко, а тоді кричав і хотів кудись тікати.

Приїхав лікар. Качан хотів перенести недужого до світлиці, бо йому було соромно, що його сестрінок лежить у кухні на челядній постелі. Але Катерина не дала.

Лікар оглянув дитину.

— Це якесь велике потрясення — каже — я бачу на його заді пасмуги, наче-б від ударення.

— Він упав з драбини — каже Качан — і налякався дуже...

— Добре було-б поставити на висках по одній п'явці, — каже лікар, — щоб стягнули кров від мізку,

— У нього й так небагато крові, — каже Катерина, — він усе такий блідий, мов полотню...

Лікар поглянув на неї і потакнув головою.

— Я його передгм не бачив, тож не знаю, чи багато у ньому крові. Запишу порошок, щоб жару зменшити. Але дитина мусить мати спокій і треба би його з кухні забраги. Найкраще було-б денебудь у stodолі, або в шпихлірі, де є холодок, багато свіжого повітря і немає стільки мух, що в кухні. Я тут мушу за кілька днів знову до нього навідатися.

Сенько повіз лікаря до міста, а звідтіля привіз порошок. Катерина зладила постелю в порожнім тепер шпихлірі й туди перенеслася зі Стефком.

IV.

Тепер розпочалося довге хорування. Катерина казала Качанисі, щоб персбрала домашнє господарство, бо вона буде пильнувати лише хворої дитини.

— Як ви накологили такої біди, то тепер терпїть.

Качаниха пожалувалася чоловікові, та він сказав, що треба бабі поступитися, бо стане пащекувати на все село.

— Ну, й що-ж нам зробить?

— Слухай, жінко, ти не знаєш того, що стара

знає всю нашу розмову вчорашнього вечора. Знаєш, про це «скрипуче колесо». Якби тепер вона виявила, що я бахура побив, то могло би зле скінчитися бодай о стільки, що мені відібрали-б оніку над ним і казали вираховатися.

— Та хто їй це сказав?

— Коби то знаття, хто! Я би йому викрутив палець на потилицю, здається, що вона сама підслухала. Тепер, якби бахур справді вмер, то вона готова вихляпати, що то з нашої вини.

— Треба їй вже раз позбутися з хати, де-ж таке терпіти...

— Треба терпіти, а ти того не розумієш, що я маю причину її боягтися.

Отож стало на тому, що Качаниха буде сама робити господарську роботу за Катерину, а стара буде лиш дитини пильнувати.

І справді стара пильнувала хорого Стефка не гірш рідної мами. Не відступала його, не досипляла й не доїдала, робила все, що запорядив лікар. А треба було пильнувати, бо хлопець не приходив до памяти, зривався так, що треба було його придержувати.

П'ятого дня післали знову по лікаря, бо на те наставала Катерина.

Лікар оглянув хлопця й каже:

— Нова біда причепилася, і не знаю, чи хлопчина видержить. Бачите ті пятна на тілі? О! Вже й піхурці виступають... то віспа...

Аж тепер нагадала собі Катерина, що в Сокирчицях уже кількоро дітей на віспу захворіло.

— Що на це робити?

— На все маємо лік, — каже лікар, усміхаючись, — та не кожному він помагає.

Розпочалися страшні дні, а ще гірші ночі. Катерина бачила, як по тілі виступали щораз густіше піхурці, що потім зливалися разом у біло-сірі великі платки. Лікар казав обв'язувати хлопцеві руки м'яким

платком, щоб не дряпався по лиці, бо стане дуже рябнїй.

Катерина докладно все виконувала.

Качан заглядав деколи до шпїхлїря, але Катерина не говорила до нього ні слова.

Так тривало кілька недїль, поки сказав лікар, що небезпека минула. Треба тепер лиш берегтися перед перестудою.

Як лікар відїхав, зайшов до шпїхлїря Качан.

— Що казав лікар?

— Казав, що скрипуче колесо ще поїде й не розсиплеться, а ти не поживишся майном сироти.

— Чого ви, Катерину, не даєте менї жити й переслїдуєте мене? Скажеться одно нерозважне слово, годї-ж його все випомшати.

— Коли-ж бо у тебе за словом і діло ходить. О, знаю я тебе добре, як зломаний грїш. Я провидїла наскрізь твою чорну душу, і не здуриш мене медовими словечками. Кажу тобі, що не поживишся його майном... Хлопець за божою помічу видужає, а як дійде до своїх літ, то мусиш його посилати до школи! Я від того не поступлюся.

Качан не слухав далї й вийшов, а Катерина воркотїла до себе сама: »Душегуб, чорт зубатий, який масенький тепер зробився, як я йому ногою на карчило наступила... «

—

Нарешті хлопець прийшов зовсім до памяти, лиш не міг дивитися, бо йому очі позасланило міхурами. Та й це минулося. Бабуся дуже раділа, коли до неї заговорив перший раз розумно. Розказував їй про погані сни, які його мучили.

Тепер казав лікар виносити Стефка в погідню днину на сонце. Хлопчина дуже радїв, як його вивела бабуся перший раз до огороду й посадила на призьбі. Усе його веселило, наче-б з того світу вернувся.

А коли лікар знову навідався до нього, то помітив, що хлопець тепер здоровий, як ще ніколи передтим.

— Знаєте, бабусю, — каже лікар, — що для нього ця віспа була великою благодатю, коли її щасливо перебув, ви побачите, як він тепер буде рости.

Так і сталося. Хлопчина з кожним днем почував себе краще. На лиці був ще червоний від віспи, але долинок не було багато й ті зарівнювалися. Та з тим здоров'ям оживала давня жура. Хлопець не міг того стерпіти, що тета Качаниха вживала суконь його мамусі. Він вважав кожно річ, в якій покійна мамуся ходила, за таку святість, що нікому не вільно до неї доторкатися. А тут кожної неділі й свята Качаниха одягалася в мамину сукню і йшла в ній до церкви.

З своїми думками про це не скривався перед бабусею Катериною, бо вона його розуміла.

— А щоби ти, Стефку, сказав, коли-б я так одяглася в сукню твоєї мамуні?

— Нічого би не сказав, хоч би ви, бабусю, і все собі забрали, бо я в тім ходити не буду, бо я знаю, як ви коло мене заходилися, але вуйни я не можу любити.

Катерина помітила, що по цій недузї хлопець дуже змінився, споважнів і говорив, мов старша людина.

Одної неділі, як Качаниха вернулася з церкви, Стефко заступив їй дорогу і каже:

— Нащо ви берете сукню моєї мамі, коли це не ваше...

— А ти, бахуре, проклятий, а йдеш ти! Як тебе піймаю в мої руки, то тобі голову скручу, мов горобцеві... — Вона пусгилася до нього, але здержалась, бо в тій хвилині вийшла з кухні Катерина. Та хлопець тепер уже не тікав, побачивши за собою бабусю...

Качаниха поскаржилася перед чоловіком.

— Чого доброго, а він може мене колись перед людьми засоромити, що я в чужій одежі ходжу.

Качан загадав собі смаркача за це покарати, але вижидав пригожої хвилини, коли старої при ньому не буде. Цим разом лиш погрозив хлопцеві рукою. Тепер Стефко набрав смілости, що при бабусі йому ні-

чого боятися. Він щораз більше ненавидів свого вуйка і вуйну. Зі злостью дивився на те, як вуйко вживав якоїнебудь річч, що належала до мамусі. Нераз приходило йому на думку взяти пожика її порізати канапу і крісла, бо не міг дивитися, як вуйко на тій канапі розвалиювався. Не міг забути свого приятеля Бриська, і скільки разів міг вилізти по драбині на вишку, то певнив суку вже шкуру Бриська.

Чим більше приходив до розуму, тим більше горів в його душі бунт проти кривди, яку йому заподівав вуйко. Бабуся помітила, що хлопець стає дуже задумливий, що цілими годинами сидить денебудь на призьбі й думає, про світ божий забуває. А його сердешного мучила думка, як йому тій кривді протиставитись, і хто йому в тім pomoже. Бабуся зміркувала, що така задумливість не доведе до нічого доброго. Коли хлопець у такому виростати буде, то вийде з нього дивак, до нікого неподібний і хлопчина змарнується. Хотіла його чимось зацікавити. Намовила його піти на вулицю між ровесників і з ними бавитися.

Він послухав бабусі. Вийшов на вулицю і підійшов до гуртка хлопців. Та тут зустріло його таке, що відійшла йому охота шукати такого товариства. Його поглядали з усіх боків і покинули, а коли він ішов за ними далі, то його виштовхали й назвали мішухом. Хлопець вернувся до дому з плачем. І тут зробили йому кривду і більше туди вже не хотів іти. Тепер знову попав у задуму. Не видів для себе ніде просвітку й почував себе ще більше покривдженим, як перше. Лише одна бабуся Катерина була йому щира й до неї привязався він усею душею і ніколи її не покидав. Та ні, знайшов собі ще одного приятеля, а тим був лашоговний пес Мурин.

Одного разу зайшов Стефко до світлиці, як там нікого не було й сів на канапі. Став різне пагадувати, аж сон його зморив. Так застав його вуйко й почав на нього сварити, чого він запачкує канапу поганими

пожищами. Стефко прокинувся зі сну і забув, що при ньому не було бабусі та відрубав вуйкові:

— Мені вільно, бо це моєї мамусі канапа, а не ваша...

Таке зухвальство страшно розгнівало Качана. Він хопив хлопця за плечі, перевернув на коліно й всипав йому кілька твердих ударів долонею.

— Не смієш сюди заходити, марш! — З тим словом викинув його до сіней і замкнув двері.

Стефко лиш раз скрикнув і зайшовся плачем так, що не міг із себе добути голосу. Бабуся вибігла до сіней, взяла хлопця на руки й трясла ним довгий час, поки не відітхнув і не добув із себе голосу. Бабуся відчинила двері до світлиці. На канапі розперся Качан і курив люльку.

— Защо ти його так скарав?

— За язик. Він ставився до мене зухвало, що то його мамі канапа...

— А хіба це неправда?.. Ей, Яцку, не воюй, бо будеш жалувати.

— Гарно ви його вчите, — каже. — Стара відьма...

— Так, я його доброго вчу, та ти все псуєш, бо ти чорт... — Вона луснула дверми й пішла до кухні, де Стефко все ще плакав. Стала його заспокоювати.

-- Дитино, не пхайся у вічі вуйкові, бо він тобі може колінь яке лихо зробити.

Ця подія ще більше вплинула на вдачу дитини. Стефко ще більше споважнів. Якась чорна думка оповила його душу, безнадійність заволоділа ним. Не має просвітку, щоб з того положення вийти йому можна. Піде було до огороду, сяде де поміж буряном і дивиться на облаки. Із тих облаків ріжне собі уявляє: то коліщю сіна, то віз навантажений, то якісь казочні звірюки, смоки. Якби йому так можна злетіти там угору і сісти на такого смока й полетіти світами... Там би його вуйко певно не досяг.

Одного четверга привіз їх сусід з торгу в Самборі малий клуночок і передав бабусі. Там був буквар

і звичайний ніжик-колодач. Катерина прикликала до себе Стефка:

— Ти, дитинко, поки ще підеш до школи, мусиш навчитися читати на книжці.

— А хто мене навчить, бабусю?

— Я тебе навчу. Будемо вчитися щодня, як я вже з усім упораюсь... А тут знову для тебе пожика купила. Попросимо Павла, щоб тобі його нагострив, і ти собі стружи, що собі лиш загадаєш. Так, дитино, без діла тобі сидіти не можна.

Стефко аж оживився від того. Книжкою дуже зацікавився і переглядав її, дивуючись, як то можна з того читати! В нього вступила охота до життя. Розпочалася наука, але потай вуйка і вуйни. Нащо їм того знати? Бабуся вчила Стефка пізнавати букви й складати їх до купи. В короткому часі Стефко навчився читати. Подарованим ніжиком вистругував усячину, а там випросив собі ще малого свердлика й робив, що побачив і що міг зробити. Вистругував вили, серпи, коси, робив борони й плуги. Але з тим усім крився перед вуйком. Здавалося йому, що вуйко знову насварив би на нього, а може й вибив, що йому патічки псує!

Зближалася зима. У Стефка не було теплої одяжкини. Показалося, що вуйко попродав усе, що лиш захопив у свої руки. Про це довідалася Катерина, що Стефкові справила мамуся і теплі черевички й плащик, бо-ж він і зимою бігав з ровесниками по дворі. Де це все поділося, хлопень не вмів сказати, але бабуся сама догадалася. Тепер вона розмовляла з Качаном.

— Нащо йому того? Зиму пересидиць у хаті.

— Ні, не пересидить у хаті, бо йому треба по дворі побігати, воно так марне. Не треба було його річей продавати, то було-б тепер було...

-- А ви звідки це знаєте? Там нічого не було...

— Яцку, не бреші... Я знаю, що було, лиш ти продав. То неможливо, щобш покиїна Книгінницька свою

одиноку дитину всю зиму за пазухою тримала. Тепер ти мусиш справити...

-- Справляйте, коли хочете, я не буду...

-- Не доводи мене до краю, Яцку, ти знаєш, яка між нами умова? Не забувайся, бо зле буде.

Вона говорила так, що Качан, хоч їй лихословив у душі всіми чортами, такі мусів зробити це, чого вона хотіла.

Стефко передягнувся на зиму в повеньку одежу і чобітки. Дивився зразу крізь вікна, як другі хлопці совгаїлися на потоці. Бабуся порадила йому піти туди. Та знову хлопці прозивали його міщухом і обкидали снігом, а далі й самого в сніг кинули. Але Стефко цим разом не плакав. Йому нова думка засіла в голову, щоб лише набрати сили, тоді він усім покаже...

Він пішов подальше на потік, прогорнув сніг на леді й пробував совгаїтись. Розуміється, що треба було кілька разів упасти, та це його не зражувало. До хати вернувся рум'яний на лиці й дуже голодний.

-- Бабусю, скажіть мені, відки чоловік набирає сили?

-- Треба виробити, дитино, але й це не pomoже, треба самому виробити у собі силу...

— А як силу виробляється? Навчіть мене, бабусю... Катерина усміхнулася.

-- Не знаю, як тобі це сказаги? Треба працювати, то й сила візьметься, а хто нічого не робить, не двигає, то все буде нідоного.

— Значить, треба щось двигати, — подумав собі Стефко, — але що?

Під лавою лежав невеликий камінь, один з тих, що ним квашену капусту придавлюють. Стефко взявся до нього й пробував підносити. Але проба скінчилася перший раз на тому, що піднесення з бідою камінь придавнив йому ногу. Та він від того навіть не заплакав. Робив проби далі щодня, поки сам не висадив каменюку на лаву. Він радів дуже з того, й пробував носити камінь по хаті.

— Бабусю, о! Який я вже сильний!

Потім причепився до ковбніці, що на ній стояла лава, і змагався її витягти з землі.

— Дай спокій, дитино, бо надсадишся... — уговарювала його бабуся.

Зимою хлопець не скучав. Вмів уже читати, а бабуся купила йому біблію, котру читав поволі, вголос вечорами, коли челядь зіійшлася в кухню.

Вечором, по роботі, в столі й стайні челядь не дармувала. Сенько різав серед хати січку, а другі мусіли прясти. Тим, що йно вчилися тієї штуки, давали прясти валовіпу з клоча. Це було призначене на мішки та верети. А вже сама бабуся прядла лен. У хаті світили скипками. Від того було нерівномірне світло, то більше, то менше ясне. Але було так тепло, що аж двері треба було відчиняти. При тім розказували казок. Найбільше знала їх бабуся, а Стефко тільки слухав.

Як уже мали йти спати, приходила Качаниха з мотвилом, відбирала від челяді повні веретена й мотала. Кожне мусіло віддати призначене йому повісмо пряжі.

Качан ніколи в кухню не приходив. Коли був дома, то вилігувався під перинною цілними днями. Таксамо й Стефко тепер уже ніколи до світлиці не заходив. А як у кухню приходила вуйна, то ховався за печею. Стефко харчувався в кухні з челядю, таксамо й Катерина. Для Качанів варилося осібно й вони їли осібно.

Стефкові дуже не подобалося туг Різдво. На Святвечір прикликали бабусю і Стефка до світлиці. Він страх не хотів іти, але бабуся таки його повела.

— Сьогодні, моя дитинко, такий день, що треба й ворогам забути та вибачити.

Пішли. Бабуся казала вуйка і вуйну поцілувати в руку. Зробив це з великою нехітю. Не любив їх страшно й боявся. А ще тепер, коли побачив усе те в світлиці, що ще торік було мамушине, коли погадав, яку гарну ялинку мамуся свому одинакові подарувала, його серце запалало великою люттяю на своїх ворогів, що йому те все забрали...

Сидів увесь вечір мовчки при столі, та й вони всі балакали дуже мало.

Якийсь такий невеселий настрій запанував у цій хаті, наче-б мерця відсіля вивесли.

По вечері Стефко, не кажучи ні слова, втік до кухні між челядь. І бабусі було тут невесело, й вона пішла в кухню теж та стала зтиха плакати. А рано-ранісько одягли Стефка і пішли до церкви. Стефко був дуже сонний. На дворі був великий мороз і зорі ясно світили. Хлопець ще ніколи не був у церкві. В Рудках не було в місті церкви, тільки костел, а півчверта кілометра до церкви в Беньковій Вишні для дитини було задалеко.

Тут усе його цікавило й був радий з того тим більше, що ні вуйко, ні вуйна до церкви не пішли.

Вернулися до дому вже за дня. Стефкові видавалося це все якимсь сном. А вечорами через усі три дні свят чути було по селі колядників. До вуйка не приходили, бо він зараз з вечора казав Сенькові замкнути ворота і фірґку і спустити з ланцюга Мурина.

Стояли сніги та леди й вода відпливала малими рівчакми та потічками до Дністра. Надлетіли бузьки, летіли довгими ключами журавлі на паддністряньські болота закладати свої гнізда.

Для Стефка почалося нове життя. Йому не сходила думка з голови, щоб набрати більше сили й помірятися з своїми малими ворогами.

Тепер мав більше спромоги до розвитку своїх сил. Дививсь кризь пліт на вулицю, що роблять його ровесники, як вони змагаються, скачуть та перебігаються і робив собі теж так. Нераз так утомився, що йому аж дух занірало. Але це його не зражувало. Навчився скакати вгору і вдаль, носив великі колоди та каміння, а бігав так швидко, що не хтобуть перебіг би його.

Аж тепер відважився піти на вулицю поміж хлопців.

Його відразу привітали лайкою: «мішух».

Тепер Стефко виступив у своїй обороні. Хопив першого з краю впівперек, підставив ногу і поклав на землю. Другого так сильно трутив кулаком у груди, аж вінвернувся.

— Тепер я вам дам міщуха!

Таким виступом він зеднав собі підразу пошану. Все забулося і Стефка прийняли до гурту. А що у Стефка було більше інтелігенції, як у других, то він відразу заволодів усіми, вигадував усе нові забави й всі його слухали.

V.

Коли приходиться розказати історію бабусі Катерини, треба розвернути одні листок історії нашого краю.

Коли Австрія заняла Галичину і завела тут свою управу та свої порядки, завела згодом і тютюновий монополь. Була це туг невидальщина, бо за Польщі цього не було. Не було того тоді ще і на Угорщині за Карпатами. Хто хотів, садив там тютюн, і продавав, кому хотів. Тоді стали передавати собі через карпатські верхи тютюн по непомірно дешевій ціні, як був цісарський тютюн у межах Австрії.

На тому терпів австрійський скарб, а скарбовий уряд старався це лихо перепинити.

Продовж усієї границі між Галичиною і Угорщиною поставлено фінансову сторожу, людей у військових одностроях з зеленими вилогами й озброєних по військовому. Їхні команди й станиці сиділи в пограничних містах та містечках. Тих «фінансів» прозивав народ зеленими паничами, а згідно називали їх «теребилюльками» від того, що вони, шукаючи за забороненим угорським тютюном, витрясали верховицям тютюн з черепяних любок.

Тепер перейти границю з угорським тютюном, що його звали бакулом, не було легко. Отож вийшла потреба нової організації «бакунярів», котрі вміло й си-

стематично перенацковували тютюн через гори. Це були люди якнайкраще обізнані з тереном, вміли папوماцки найти потайні стежки й проходи. Вибірали зпоміж себе найпроворніших на ватажків, на їх душі тяготіла відповідальність за всю ватагу. Ті очайдушні люди готові на все, не вагували та не щадили свого життя. Завелось так, що кожний з ватаги ніс попри свій бакун у бесагах ще по дві папушки для ватажка. Це була вся його заплата. Робили вони це охотно, бо ватаг мусів мати свободні руки й ноги. Нераз, коли ватага спочивала та поживлялася в якій недоступній дєбрі, ватаг розсліджував околицю та дорогу, дерся по стрімких скелях і слїдив соколиним окєм, чи його ватазі не загрожує яка небезпека від «зелених пашичів», що на кожному кроці ступали їм на п'яти.

Коли якій ватазі повелось перекрастися поміж станиці й патрулі стражників, то вже позаду тієї лінії знаходили таких людей, що бакун перебрали, зважили, оцінили й виплатили ватазі готові гроші. Вони перевозили бакун далі й знову перепродували. Чим далі від границі, тим бакун ставав дорожчим, а все-ж він був непомірно дешевший, як «цїсарський» тютюн.

Тепер почалася війна між бакунярами й стражниками на життя і смерть. Сторожа мала кріси, багнети і шаблі, бакунярі мали свої залізні бартки, пістолі, а дехто й кріс, здобутий на стражнику. Війна була жорстока, а найважніша в ній була хитрість. Для сторожі довідатися від своїх шпиків, кудою піде ватага, яка в неї сила, засісти, обсочити їх і піймаги, та взяти за пійману контрабанду від уряду високу нагороду; для бакунярів теж через своїх шпиків довідатися, де ладиться засідка, і вимшнути її іншою дорогою. І одна і друга сторона без шпиків не обійшлась. Скарбовці шукали їх між довколишнім населенням, а нераз таки між самими бакунярами, а ті знову теж між населенням, що їм спочувало, і між самими стражниками. Бакунярі мали у тому перевагу, що знали дуже добре терен. Вони вживали ще й таких хитрощів, що

підсували стражникам людей, які доносили про шлях, кудою бакунярі підуть, там оставили засідку, що справді піймала гурток бойків, тільки що при них не найшла ні одного листка бакуну, а лиш кукурудзянку, або що інше, що не підлягало контрабанді. І коли стражники з ними воловодилися, то тимчасом бакунярі переходили іншим місцем.

Часто приходило між ними до кривавої стрічі. Бували ранені, трупи по обох боках, були й полонені, над якими страшно знущалися. Бакунярі, піймавши в свої руки якого стражника, не пускали вже його живим.

Катерина була жінкою скарбового стражника Петра Кульгівського. Жили в Турці над Стриєм. Кульгівський виходив частенько на граничні стежі, а вона кожного разу дрижала за його життя, хоч він усе її заспокоював, що нічого йому не станеться.

— Я маю свій розум. Треба вміти жити, й другому дати жити, хоч би й бакуняреві. Їх хліб теж нелегкий. Тому, коли я патрулюю сам, а стріну ватагу, або хоч би одного бакуняра, то навіть у цей бік не дивлюся. Вони мене добре знають і тому я почуваю себе безпечним.

— А ти їх знаєш по імені?

— Дуже багато. Тут недалеко нас живе один ватаг, називається Струмок. То спритна шельма. Я би не раз міг був його накрити, але я того не зробив, бо знаю, що на мені люто помстились би бакунярі з його ватаги, а тоді я оспротив би тебе та дитину.

— Я би рада пізнати його.

— Можу тобі його показати, та памятай, не вигорися перед кимнебудь про це хто він, бо обоім нам не було-б гаразду.

Одного разу, коли йшли з церкви, чоловік показав їй кремезного міщанина. Він вклонився Кульгівському і приблизився до них.

Був середнього росту, плечистий, не більш двадцяти кількох років. Очі його бігали по боках, наче боявся якогось несподіваного наскоку.

-- Що-ж там, пане Яцку, — питає стражник, — як там ідуть інтереси?

-- Якось Бог милує, добре.

-- Вважайте, щоб не було гірше.

-- Боятися вовка, то й в ліс не йти.

-- Не дуже би вам так на Бога покликуватися — каже Кульгівський — ви знаєте...

-- Знаю і моє сумління чисте, нікого я не вбив і не ограбив, а те, що я роблю, нікого не кривдить. Тимчасом Катерина мала час приглянутися Струмові.

Струмок відпровадив Кульгівських під їхню домівку, вклонився і відійшов.

Дома каже Катерина до чоловіка:

— Він мені видається страшний. Коли всі бакунярі такі, то незавидна твоя служба й не можна не дрижати за твоє життя. Та дивно мені, що вам не повелось його дотепер ні разу схопити, тай у тюрму запроторити. Тоді був би спокій.

— Ге, ге, коли-б то його там можна піймати, то певно ми б з ним не робили церемонії, але то така спритна штука, що все вивинеться, як вон. То найметкіший ватаг на всю Верховину і тому до нього липнуть бакунярі, мов мухи до меду, і носять для нього, не як для других по дві папушки, а по три й більше.

— Я би дуже не хотіла, що-б ти з ним сходився. Знаєш, які тепер на світі люди...

— І я би того не хотів, та він, як навмисне, лізе мені все в очі...

По тій стрічі, може за які три неділі прийшло із стражиницької команди з Самбора, що відчиняється нова стражиницька станція в Гуснім, під самою угорською границею, де старшого стражника Кульгівського установляється начальником.

З того вивиснення Катерина не була задоволена. Їм жилося в Турці сяк-так, бо хоч це не місто, а місточко, то все-ж можна було усього купити, а в та-

ких далеких горах, у такій закутній, відрізаній від світа, прийдеться важко привикати. Та на це не було ради, і Кульгівський мусів відіздити зараз на своє місце з іншими п'ятьма стражниками. Місцевість доволі далеко від царського шляху, але недалеко того місця, куди йшов дикий шлях поміж дебрами званої між людьми «руським путем». Туди пачкарі найбільше перекрадалися. Катерина з дочкою мала приїхати до чоловіка аж весною.

Тимчасом незадовго потім Кульгівський передав до жінки такого рознучливого листа, щоб, негаючи, прийхала, бо прийдеться йому загнати її до весни він не видержить. Там страшна заплата, немає кому зварити їсти. Мешкає в селянській курній хаті, а так само його стражники бідують. Катерина приспішила й вибралася вже пізної осені в дорогу. Найняла до того жидівські фіри. Та поки ще царським гостинцем їхали, то було півбідн. Коли-ж завернули на сільські гірські доріжки, то вгору, то в долину, а треба було і пішки йти, то ледви доїхала на місце.

На місце переконалася, що чоловік ні трохи не приблизив своєї бідн. Село розлоге, як і всі гірські села, хати деревляні, очаділі від диму, вкриті драпцями. Хати курні, дим виходив з печі прямо під стелю. Дим виходив каглою до сінній під кришу. Уся стеля в хаті й криша виглядали, мов помальовані чорною, блискучою фарбою.

Кульгівський вишаймив для себе її на канцелярію половину селянської хати. По другому боці сінній мешкав господар, перший багач у селі з молодою жінкою і малою дитиною. Другі стражники мешкали окремо. Довго прийшлося Катерині відвикати від того, що було в Турці, й привикати до тих злиднів. У день виїдав дим очі, а у вечір сліпли вони від блимання черепяного каганця з конопляним олієм. Десь, колись, на велике свято засвітили свічку, яку купували за Карпатами на Угорщині в найближчій містечку Веречках.

Ця перша зима далася Катерині дуже в знаки.

Вона варила їсти не лиш для себе, але також і стражники до неї на харч впросилися, і годі було їм відмовити. Та коли-б не вічні клопоти коло домашнього господарства, то прийшлося би в тій западні вдуріти. Особливо ті довгі зимові вечорі, коли чоловік пішов на стежу, давалися дошкульно відчуті. Сиди в темній хаті, віконця обмерзли, що можна по них санкуватися, а довкруги по горах сидять рядком вовки з піднесеними в гору мордами й вноть усю ніч.

Та місцеві люди, що від дитини на таке дивилися і слухали тої вовчої серенади, привикли до того й вовків не лякалися. Верховинець зі своїм гостреньким топірцем почуває себе безпечно. Одним метким ударом розчерепить голову, хоч би й медведіві. А коли його стріне в лісі вовча тічка, то сосон там доволі. Запне бартку на дерево, і вже між конарами сидить і з вовками дровичься.

В такі прескорбні вечорі бралася Катерина за одну можливу роботу на помацки: вона пряла. Виводила гарні рівнесьнікі шитки льону, а при тім розказувала своїй малій доні гарних казок, поки дитина не заснула, Місцеве населення зразу бокувало від «зелених паничів», особливо ті, що самі були бакунярами, або стояли з ними у звязках, та згодом освоїлися з тою невидальщиною. Особливо молода жінка газди, у якого мешкали Кульгівські, частенько заходила до Катерини й придивлялася цікаво її роботі. З того товариства була Катерина дуже рада. Звичайно заходила до Кульгівських вечором, коли вже свою дитину приспала, та тут про все випитувалася. А Катерина від неї теж багато дечого навчилася, чого досі не знала. Навчилася світити сосновими скипками, з чого в хаті робилося тепленько. До цієї роботи коло скипок заставляла Катерина свою малу Ганю, і сама не потребувала відриватися від роботи.

За той зимовий час стражники не піймали ніодної контрабанди. Здавалося їм, що бакунярі покинули той «руський путь» і ходили іншими шляхами.

Аж з весною, коли сніги по нижчих горах почорніли та стали таяти й спливали струмочками вниз, дали бакунярі знати про себе. Стражницькі шпикки повідомили Кульгівського, що виділи ватагу бакунярів. Після тих вісток Кульгівський обмірковував свої сили, чи зможе зробити з п'ятьма стражниками вдачу засідку. Кілька разів виходив на стежу, та нікого не зустрів. Бакунярі вмінли все перекрастися так, що їх годі було піймати. Кульгівський розпитував між своїми шпиками, хто цю ватагу веде, й довідався, що ватажком є Яцко Струмок.

— Той шельма аж сюди за мною приплентався, але я мушу його накрити, — говорив Кульгівський до жінки, — тільки нас п'ятох замало до того, і коли мені не пришлють підмоги, то я навіть не беруся за те діло.

Кульгівський написав за підмогою і йому прислалі других п'ять стражників. Кульгівський думав собі, що з такою силою то певно накріє Струмка й доїде йому кінця.

В станиці настав великий рух, коли довідался, що ватага перейшла верхи. Тепер лиш уміло перевести засідку, а все буде добре.

Була темна безмісячна ніч, коли дев'ять стражників вийшло на стежу. Це було вже в квітні. Було ще доволі холодно, лежали великі снігові звали, зверху примерзлі так, що верховинці могли в постолах по них переходити. А на долах уже трава зеленіла й цвили квіти.

Катерина, прощаючись з чоловіком, дуже плакала. Її душа прочувала якесь нещастя і їй ніколи не було так важко на душі, як того вечора. Кульгівський ішов на засідку дуже бадьорий. Від того залежав його аванс і нагорода. Він був певний, що цим разом йому вдасться піймати того небезпечного та проворного Струмка.

Стривожена Катерина й не лягала тієї ночі. Сіла з куделею під вікном і пряла, а думка її, уся її душа була біля чоловіка. Здавалось їй, що своїми думками

вона ослонить любого свого друга від усякої небезпеки.

Вже було геть по півночі, вже перші півні відізвалися, як Катерина почула густі стріли, що рокотіли по засніжених горах, та губилися в дебрах, завміраючим відгомонам. У неї забилося живіше серце. Стріли невгавали. Не могла всидіти в хаті й вибігла на двір. У тій самій хвилині вийшов і її газда з хижі на двір.

-- Доброго здоровля, пані, щось там погано робиться...

-- Що воно може бути? -- питає затривожена Катерина, дрижучи всім тілом.

-- Іде баталія поміж бакунярами й панничами, бо я чую стріли не лише з крісів, а теж і з пістолів,

-- Боже святій, чим воно скінчиться?

-- Хто дужчий, той переможе...

Катерина тряслася від ляку.

-- Йдіть, пані, в хату, посвітіть скипками й погрійтеся, бо зашедужаєте...

Вона послухала, пішла в хату, але не світила, лише стала на вколішках і, заливаючись слізми, гаряче молилася.

А стріли не вгавали. Катерині здавалося, що кожний стріл попадав у її бідне, затривожене серце.

Так тривало аж до світанку. Катерина зледеніла на вколішках. Її газди вже повставали й пішли обходити маржинку, а вона не рухалася.

Вийшла в хату газдиня.

-- Падоньку! Та що з вами, пані, не затопили вогнику, та дитина замерзне!

Аж тепер Катерина отямилася. З бідою підвелася з землі.

-- Ой! Моя люба Варваро, як мені важко на серцю!

-- Сила божа, не журіться, не турбуйтеся, сила божа!

Вона розвела на припічку вогонь. По хаті розій-

шлася благодатна теплота, а з нею і тінь надії зайшла у душу бідної жінки.

Та не довго треба було чекати на вияснення нічної стрілянини. Біля хати почулося ступання чобіт і за малу хвилю війшов у хату один із стражників з покривавленою рукою. Катерина задеревіла.

— Зле з нами, пані, --- каже стражник, — засідка не повелась, хтось нас зрадив. Бакунярі розбили нас на порох, небагато нас оціліло... Вони знали про все завчасу, і вони на нас зробили засідку...

— Де мій чоловік? — спитала Катерина, ледви жива.

— Не знаю, пані, про нікого не знаю. Мені перешибла куля руку.

Катерина про ніщо більше не питала. Надягла кожущину й вибігла прожогом з хати.

— Та куди біжите, пані? — кликнула Варвара й хотіла її зупинити, але Катерина вихопилася їй з рук і побігла, відкіля нічною гомоніли стріли. Йшла навмання, не знаючи куди... Поспішала що сили, не чула втоми, не здержував її студений вітер, що віяв з верхів і сік по лиці. Дерлася по замерзлому снігу. Частенько сховзувалася вниз, чіналася колючих галузок ялівцю і калічила собі руки. Та це її не здержувало. Одна думка, що її чоловік у небезпеці й потребує її помочі, гнала її невпинно вперед.

Вийшла на верх гори й помітила сліди чобіт, що йшли в різні сторони. Під корчем ялівцю лежав убитий стражник. Держав ліву руку на рані в грудях уже з засохлою кровю, в правій держав кріс. Пізнала з того, що тут не було жартів... Пігнула далі, сховзуючися з гори по замерзлому снігові. Дійшла на однім закруті до густих корчів малинику, завіяного снігом. І в тій хвилині почула гомін людських голосів. Щось наказувало їй не показуватися і скритися за валом снігу. Нарешті вал скінчився і вона глянула в долину. Там стояла велика, груба сосна. Недалеко неї горіла ватра, довкола сновигали бакунярі. Та це-б ще нічого. Але до сосни був

привязаний молодий стражник, якого саме прислали були з Самбора на підмогу до станції. Вона в тій хвилині забула, що вийшла шукати за чоловіком. Це, що побачила, наче-б її ланцюгом прикувало, що не могла з місця рушитися. Вона бачила, як один бакуняр вишав з вогню розпечене до червоного залізо, приблизився до бідного стражника й став йому припікати лице. Відтак припікав його розкриті груди. Бідний стражник уже не міг кричати, лише скавувів і пручався в судорогах. Катерина, побачивши таке, хотіла скрикнути, але не могла добути з себе голосу.

У тій хвилині виступив з ватаги один бакуняр з топірцем у руці й люлькою в зубах і крикнув до того першого:

— Дай йому вже спокій, Максиме, вовки не люблять печеного мяса, а він уже нам не пошкодить.

Катерина чула кожне слово. Бакуняр повернувся лицем у той бік, де стояла Катерина, й вона пізнала в ньому Яцка Струмка. Він підступив до стражника і одним махом розчерепив йому голову. Катерина обімліла і впала під корчем на землю.

Прочуяла від того, що якась пташка сіла на корч і стріпнула на її лице пушок мягкого снігу. Встала і поглянула довкруги. Під сосною догорювала ватра, та нікого там уже не було. Лише молодий стражник стояв під сосною з похиленою на груди, розчерепленою головою.

Тепер вона нагадала, що йшла шукати свого чоловіка. Та що вона сама немічна жінка у незвісному їй місці знайде? Розум наказував вертатися до дому і прикликати людей до помочі, бо сама не дасть ради. Почала вертати тою самою дорогою, своїми слідами. Поспішала що сили.

Добилася до села, як уже було зполудня. Перед хатою стояв гурток людей. Це ті стражники, які вийшли цілі з розгрому. При помочі війта зганяли людей з села йти на розшуки вбитих і ранених. Катерина довідалась тепер, що її чоловік не вернувся теж. Та вона не мала

вже сили стояти на ногах. Пішла в хату і повалилася на постелю. Її кинуло у великий жар, що аж від паматі відходила. Дочка над нею плакала і побивалася. Господня принесла їй кухлик молока, і так присилувала випити.

— Що буде, то буде, а ви, пані, не забувайте, що маєте дитину, і вона не може остати сиротою.

Катерина стала маячти.

Вже було далеко у вечір, як стали вертатися люди з пошуки. Принесли на ношах поранених і вбитих. Принесли їй Кульгівського ледви живого. Він упав у якусь пропасть і зломив собі ногу вище коліна, так, що не міг сам видобутись, ані рушитися і зтого він так перемерз, що коли б його були так пів години пізніше найшли, був би певно замерз на смерть. Його ледви відтерли снігом і привели до життя. Тепер лежав у безтямі. А тут пізвідки лікарської помочі! Мусіли прикликати знахорів. Та вони в тім разі не радили эле.

Старий вівчар Панько дуже зручно зложив, та перевязав зломану ногу Кульгівському, а другим поперевазував рани. Кульгівському треба було ще й пвяки поставити.

Бідна Катерина, хоч яка слаба, мусіла встати й усьому давати якийсь лад. Вона просила стражників, щоб конечно перевезли її з чоловіком до Турки.

Зігнали малі однокіпні возики, що ними бойки возять літом гонти до міста, настелили сіна і поклали туди недужих. Катерина сиділа при чоловікові на возі й піддержувала на колінах його голову. Вона знала, що вже не вернуться сюди більше, то й забрала всю свою мізерію.

VI.

Кульгівський, хоч як його лікували й доглядали, не видержав і за кілька днів помер на запалення легких. Не діждався сердега ні авансу, ні нагороди.

Катерина по похороні чоловіка поклатася теж.

Увесь час недуги чоловіка держалася силою волі, нервами. Тепер, як уже сира земля закрила всю її надію, не видержала і злягла теж.

Заопікувалися нею добрі люди. Багатий турчанський міщанин і кушнір Андрій Варський, порадившись з жінкою, забрав до себе Ганю, а його жінка доглядала хорої. Їй помагали другі сусідки й мінялися, сидючи біля неї. Так тривало більше трьох неділь, поки Катерина могла підвестися. Коли трохи підправилася і глянула у зеркало, то сама себе не пізнала. Волосся в половині поспівіло, змарніле лице вкрилося морщинами.

— Боже мій, чого Ти мене підвів на дальшу важку муку? Мені краще було-б вмерти тоді, як я лежала без пам'яті...

Та зараз нагадала собі, що в неї остала дитина і вона має для кого жити.

Як вийшла перший раз з хати, то вже була гарна весна: місяць травень прикрасив землю травою та квітом. Сади білілися від вишневого та черешневого цвіту. А вона сердешна ледви ногами волочила, така була обезсилена. Перший раз, як вийшла з хати, то вела її під руку дівчина цієї господньої міщанки, де вона жила. Катерині шуміло ще в голові. Пішла насамперед до церкви. Був буддень і церква була порожня. Знадвору великі липи вишисували своїми галузями різні узорні на церковних вікнах. Довкруги церкви співала пташня, радіючи весною.

Катерина присіла на лавці, помолилася і стала заспокоюватися. Серце билося живіше і спокійніше. Вона стала нагадувати минуле від тої хвилини, як мусіла відїздити з Турки до того нещасного Гусного, що всі її надії погребало. Та як нагадала цю страшну хвилину, коли Струмок розрубав стражникові голову, то їй аж в очах почорніло. Встала і поштільгукала до Варських, бо вже давно не бачила Гані. Лікар не казав пускати дівчину до мамі, щоб вона не хвилювалася.

У Варських усі дуже зраділи й стали її угощати. Коли вже доволі наговорилися, спитала Катерина:

— Чи ви видаєте коли Яцка Струмка?

— Того бакуняра? Ні, вже давно його не видати. Від того часу, як це нещастя в Гуснім трапилось, ніхто в Турці його не бачив.

Варський завважив, що Катерина задрижала при цьому слові.

— Чи може що за нього знаєте?

— Щож я можу знати! Стільки часу мене в Турці не було, а потім я лежала хвора... Самі знаєте, що зі мною було...

Катерина вже збиралася відходити, як Варська промовила до неї:

— Знаєте що, пані... Вам треба краще відживлятися, тай мати якусь опіку над собою, поки зовсім не підправитесь. А там нікому вас доглядати. От, перенесіться до нас жити. У нас хата велика, дітей не маємо, будете мати спокійний куток, тай дітина буде при вас. Я вам правду кажу, що я так привикла до вашої Гані, що мені важко було-б з нею розстатися. Ви подумайте лиш: чоловік сидить по цілих днях у варстаті з челядниками, або поїде куди на ярмарок, а я сама сиджу дома, аж мені навкучиґся. А так, як уже в нас будете, то обом нам веселіше стане.

— Не знаю, мої любі, як вам за ваше добре серце подякувати, що ви так заопікувалися мною та моєю сиріткою, але якби я могла висіти вам на шиї...

Тепер заговорив Варський:

— Ми, Богу дякувати, люди заможні, дітей своїх не маємо, а моїй жінці такі справді скучно самій у хаті, ну, а я мушу пильнувати мого ремесла, бо без праці я не міг би жити. Та щоб ви не гадали, що у нас на ласці живете, то ось що я скажу. Ви будете брати по вашому чоловіці удовину пенсію, то й будете нам платити... Нехай це не називається ласкою, бо я сам знаю, що така річ, як ласка, не кожному до смаку.

Катерина дуже з того зраділа, бо коли подумала, що ця пенсія буде невелика, то як їй прийдеться з дитиною вижити.

Ще того самого дня перенесла свою мізерію до Варських, а решту продала. Варські дали їй окрему кімнату, де вона жила з Ганею: Дівчину записали до місцевої школи.

А за Яцком Струмком і сліх загинув. За ним і жандармерія пошукувала, бо всі знали, що то він проводив тій ватазі, що в Гуснім розбила стражників.

Одного вечора вже в літі йшла Катерина вулицею і на скруті стрінула Струмка. Пізнала його зараз, коли мали виминутися. Обое дуже збентежилися. Він хотів зараз завернути в бічну вулицю.

— Не тікай, бо даремна твоя робота, — кликнула за ним Катерина, — бо я зараз тебе пізнала.

Яцко завернув і станув перед нею.

— Чого-ж ви хочете від мене, Катерино? Я знаю, що ви мені приписуєте вину у тому, що ваш чоловік помер, та Бог мені свідок, що я його пальцем не рушив. Так уже йому судилося.

— Це сама добре знаю, але я бачила й те, як хтось розрубав тому стражникові голову.

— Тільки-б вашого життя було — сказав грізно Яцко й пропав у темряві.

Катерина дивилася за ним у слід. — Що він тут робить? Він очевидно не знав того, що я знаю про це душегубство, та що я це можу посвідкувати. Та треба мені берегтися перед тим розбишакою.

Дома нічого Варським не згадувала про свою стрічу. Та вона почула від Варських щось таке, чого зовсім не надіялася.

— Знаєте, пані Кульгівська, — каже Варська, — що ми так привикли до вашої дитини, що нам без неї і життя немає. У нас, Богу дякувати, є гарне майно, а нікому його оставити, то от ми обое порадилися так: попрохати вас, щоб ви відступили нам вашу Ганю, а ми її признаємо за свою дитину. Це вашого материнства в нічому не зачіпить, будете у нас жити, і Ганя все буде вас звати своєю мамою, а мене попри вас теж. Ви

не знаєте, як мені заздрісно, коли чую, що вас хтось мамою кличе, а немає кому мене так назвати.

Катерина не знала, що на це відповісти. Ніби раділа, що її люба дитина матиме забезпечену долю у тих добрих людей, а такої долі вона своїй дитині не зможе дати. А знову жаль їй було, ділитися материнством, до якого вона сама мала неоспориме право.

До їх розмови вмішався старий Варський.

— То не на жарт говориться, моя пані, бо з такого жартувати не ялося. Та я це хочу перевести правно, через суд. Я вже говорив з паном старостою, він мені сказав, як це зробити треба. А що вашій дитині не буде кривди, що ми дамо їй гарне віно, то певно. А по нашій смерті оставимо для неї все.

Катерина розплакалася. Варські ставили добру ціну за куповане материнство. А всежтаки жаль стискав їй серце. Їй здавалося, великим злочином проти дитини, що її відступає чужим людям.

Не відповідаючи нічого Варським, відійшла з плачем до своєї кімнатки. Даремно допитувалася Ганя, чого мама плаче. Усю ніч не могла заснути й роздумувала над тим, що відповісти Варським. Вона бачила своє вбожество і кругле сиріцтво. Що вона для своєї дитини може зробити? Ще, поки жив чоловік, можна було надіятися, що дещо придбають. Тепер та надія пропала, бо вона сама своєю працею нічого не доробиться.

На другий день висловила Варським свою згоду. Варський пішов зараз поладнати формальності. До тижня все було готове і відтепер Ганя називалася Кульгівська-Варська.

Відтепер бідна Катерина не знала, що з собою робити. Їй здавалося, що серце її дитини геть від неї відвертається, а звертається до Варських. Прокинулася в неї зависть. По почках плакала, бо їй ввижалося, що незадовго Ганя забуде зовсім, що вона її мати. Вона-б і не дивувалася, якби було інакше. Від Варських діставала Ганя все, чого лиш душа могла забажати, а від

рідної мами, крім материнської любови, нічого більше не могла сподіватися.

По довгих безсонних ночах Катерина вирішила, що найкраще буде і для неї і для Варських та для їх прибраної дочки, коли вона піде в світ за очі.

Але Варським вона про те нічого не говорила.

А Варські попри свою велику зичливість та сердечність до сироти та її матері почували теж якийсь невдоволення. Особливо Варській було ніяково, що її прибрана дитина мусить ділити свою любов між нею і рідною мамою. Щастя, якого собі так бажала, щоб її хтось називав матір'ю, було для неї неповне. А тут знову не бачила виходу з того, щоб здобути для себе повне право материнства, щастя і вдоволення, як довго живе рідна мама. Лиш Варського вся та справа зовсім не займала. Він увесь день працював у варстаті з своїми челядниками, або їздив по ярмарках з кожухами. До того мав роботу в магістраті, де був асесором. А коли прийшов по праці до хати, то рад був відпочати від усіх-трудів.

Одної неділі, по вечірні, Варська висказала йому свою турботу та запитала в нього поради.

— На те немає ради, — каже Варський. — Годі бідній матері видирати із серця останню її розраду. Доки вона живе, то так мусить бути, бож неможливо виганяти її з хати. Катерина спокійна людина, працює і в господарстві помагає. І ця прибрана дитина зненавиділа би нас, коли-б ми її рідну неньку з хати прогнали. Ні, Маріє, лишн це, бо вона зовсім в порядку; відганяй від себе такі думки, які тобі якийсь злий дух підшептує.

Остало все по давньому. Ганя розквітала, мов квітка, ходила до школи, а стара Катерина працювала в господарстві Варських.

По Янку Струмку і слух загинув.

В самбірській церкві, що колись була катедральною для спаського владки, припадає два храми на обі осінні Матки. На ті храми сходяться люди з далеких околиць. Турчанщина, Старосамбірщина, Рудеччина та інші мають тут у ті свята своїх заступників.

Одного року присягла собі Катерина піти сюди на прощу, а що з Турки вибиралася ціла компанія, то її вона до неї пристала. Дотепер вона навіть не знала добре, де той Самбір лежить.

По дорозі приставали до валки й інші прочане, А вже в Самборі то стільки народу, що її не злічши. Прочанські фіри стояли найбільше на перемиській торговниці. Невелика храмова церква була в облозі, бо годі було людям дотиснутися до середини. Люди обступили її довкола, попримпанили до стін, мов бджоли до вулика. Катерина помолвилася таки під церквою і пішла дивитися на храмові дива.

Так ходючи поміж людей зустріла... Яцка Струмка. Та тепер би його ніхто не пізнав, так змінився. Одягнений був так, як селянин в околиці Самбора, в суконому опанчу з вишиваною по краях «богородницею» на плечах, у білих льняних штанах і камізольці, в чоботах з халявами й білому солом'яному капелюсі.

І з лиця не подавав на колишнього Яцка Струмка. У нього був тепер переломаний ніс, а це змінило його лице зовсім. Нижня щока виставала наперед; коли говорив, то вискалював зуби, як у звірюки. До того лице було з близнами, від попарення.

Але Катерина його пізнала, не так з виду, як прочуттям. Він пізнав її теж. Зразу вдивився в неї наляканими очима й відвернувся, щоб піти далі, та вона схопила його за полу і затримала.

— Гадаєш, Яцку, що я тебе не пізнала? І в неклі поміж чортами пізнала-б тебе, хоч у тебе тепер і лице не таке, і ніс інший...

— Я впав з воза і переломив собі ніс...

— Зачинає божа рука натискати, — каже Катерина, злобно усміхаючись.

Яцко стояв, мов на грані. Боявся, щоб стара з чим не виговорилася.

— Ходім, Катерино, там у долину, бо тут дуже глітно.

Пішли мовчки вділ від церкви і станули під дав-

ним, фортечним муром міста. Тут не було нікого її можна було свобідно розмовляти.

— Де-ж ви тепер живете, пані Кульгівська?

— Живу там, де тобі було гарячо жити... в Турці.

— Я вас боявся і тому я уступився вам з очей.

— А я тебе ніраз не боялася і не боюся, хоч ти мені тоді при нашій стрічі в Турці погрозив смертю.

— Чи одно дурне слово вихопи́вся чоловікові з опалу...

— І не одне душегубство зроби́вся, хоч і не з опалу, а з розмислу...

У Яцка набігло кровю лице.

— Не дрочіть мене, Катерино, бо я можу забу́тись...

— І вбити мене... ха, ха, ха! - засміялася Катерина. — Спробуй, я навіть не побоюся піти з тобою в ліс, бо я давно на це приготувана. Але знай, що твоя тайна не піде зі мною в могилу, бо я переказала її в певні руки, тепер ще тим людям перекажу, що тебе по твоїм розбитім носі можна пізнати...

— Та що ви таке знаєте, що мені грозите?

— Яка у тебе корогка пам'ять — каже глумливо Катерина. — Ти-ж хіба не забув ще гої бататії з стражниками в Гуснім, і певно не забув того молодого сгражника, там під сосною, з розчерпленою головою... Я те все бачила і він все мені стоїть перед очима... Цікава я, де твоя бартка поділася, шкода було її кидати, то гарна памятка...

Вона вимовляла кожне слово з притиском, наче колола шилом. Приходила йому охота одним ударом п'ястука розчерпити голову проклятій бабі. Вона могла одним словом вислати його на шибеницю.

Але розум радив йому інакше. Треба бабу придобрити. Та це можна зробити лиш тоді, коли матиме її все на оці біля себе й утюджати їй, мов болянци. Він поборов усю свою лоть, прикрасив лице веселою усмішкою і каже:

— Забудьмо про це, що було, а подумаймо про це,

що перед нами... Я рад би знати, як ви тепер живете з своєї вбогої нещасії і у кого? У вас є доня і далі вже віддавати буде треба.

На спомин дитини Катерина змякла.

— Моя дитина забезпечена. Варські взяли її за своєю.

— От, бачите... над сиротою, Бог з калитою, ви певно й самі у Варських живете...

— А вже-ж!

— Варські добрі люди, та все-ж воно ніяково жити на ласці у людсї, які не мають проти вас ніякого обов'язку.

— Що-ж я пораджу — каже — коли я не маю таких людей, щоб почувались для мене до якого обов'язку...

— Ой, маєте, Катерино, та ще й яких! Я перший почувуюся до великого обов'язку для вас...

— Ви, Яцку, а то як?

— Мене сумління гризе, що тої проклятої ночі ваш покійний чоловік смерть собі придбав. Та Бог мені свідок, що я того не хотів. Я все вашого чоловіка щадив, хоч нераз мав я нагоду його згладити. І гої ночі я приказав моїм людям його щадити. Та й ви самі знаєте, що не від кулі він згинув... Несчастя сталося. Через мій бакун ви осиротіли, і я хотів би вам це винагородити. Треба вам знати, що я тепер не той бідний Яцко Струмок, що в Турці жив, та бакун з Угорщини перепачковував. Важкою і небезпечною, як самі знаєте, працею наскладав я трохи гроша, покинув моє бакунярське ремесло, винісся в інші сторони, купив землю і газдюю.

— На бакунярстві доробився.

— Ніде правди діти, на бакунярстві. Це неплатне ремесло, та дуже небезпечне. Життя на волоску. Та скажіть мені по совісті, кого я тим скривдив? Я не конокрад і не розбійник, а що скарб мав через мене менше доходів з людської дурноти, що гроші з димом пускає, то дідько його не візьме.

-- Але при тім забити чоловіка, ніби хліба з маслом вкусив, то нічого, і сумління твоє мовчить.

— Так, мовчить, бо таксамо він мене може вбити. Тільки, що коли-б я його швидше вбив, мене можуть за це повісити, а коли-б він мене вбив, то ще похвалять його за це і нагородять грішми. Як уже йде на те, хто кого швидше вб'є, то сумління не має що говорити.

— Але ти вбив його вже тоді, як він не міг тебе вбити, бо був привязаний.

— Як-же ні? Він мене бачив і пізнав, я не міг його живого пустити, бо за два дні мене-б повели в кайданах до Самбора під млин *)

Катерина не знала, що на це казати, а Яцко говорив далі:

— Кожне ремесло є добре, як воно другого не кривдить, а коли воно небезпечне, то я маю право сподіватися більшого зарібку, як інший робітник, той, що молотить, або ріже січку. Але я не до того йду. Отож слухайте, пані Кульгівська. Я тепер багач. Може бути, що й ваш покійний чоловік до того причинився, бо не на одне моє діло дивився крізь пальці. Я це памятаю. Я купив землю, оженився, жінка моя вмерла бездітня і лишила мені дещо. Я вженився вдруге й тепер живу спокійно.

— А де?

— Вибачайте, що вам тепер цього не скажу. Бо я не сиджу у вашій душі й не знаю, що ви собі загадуєте, не знаю ваших замислів. Може ви ще сьогодні нацькуєте на мене шандарів і мене зараз поведуть у кайданах. Але заки ви це зробите, то я вам ось що піддам: ходіть до мене віку доживати. Ваша дитина забезпечена. Ви живете на ласці чужих людей. У мене не будете на ласці, бо я почуваю себе для вас в обов'язку. У мене дітей немає. Моя жінка спокійна людина, вам у мене нічого не забракне, хіба птичого молока. Моя хата на два боки, та ще й з алькіром, міщанська. Алькір буде лиш для вас. Схочете дещо моїй жінці в до-

*) до криміналу.

машнім господарстві допомагати, ваша воля, я того від вас вимагати не буду. Отож подумайтесь. На другої Матки я знову до Самбора приїду, а як стрінемося, то ви мені своє слово скажете.

В часі цієї мови Катерина думала свою думку. Вона хотіла вступитися Варським, не хотіла їм тяготити на шні. Рахувала на свої сили, якими зможе собі на життя заробити. Чи не добра нагода тепер трапляється? У Яцка не повинно їй бути зле, бо він таки боїться за свою шкуру. Справді можна буде покористуватися тою нагодою і спробувати. Яцко говорив якимсь так, що можна було йому повірити.

Розійшлися в згоді, як давні знайомі.

Катерина весь час думала над тим, що від Яцка почула, може воно їй справді так, що бакунярів не можна так гостро осуджувати. Нераз думала вона собі, яка то підла служба скарбових стражників. Ловлять людей та мучать, у кайдани кують — а защо? Що продають людям дешевіший бакун, як цісарський тютюн, і чи варта, щоб люди вбивали себе за це? Ні, таки може Яцко говорив правду.

Вернувши до дому, вона нічого не говорила про свою стрічу з Яцком. Від сусідів довідалася, що Яцко випродав усе, що мав у Турці їй пропав без вісти. Думка, яку піддав їй Яцко, не давала їй спокою. Тепер їй здавалося, що Ганя холоне в своїй дитячій любові до рідної матері. І не дивувалася тому, бо Варська розпадалася над нею.

І саме те вплинуло на її вирішення піти у світ за очі. Вона була рада з того, що з Яцком стрінулася.

Треба його послухати їй піти до нього жити. Він мусить поводитися з нею по людськи, бо буде боїтися, щоб його не зрадила...

Зближався самбірський храм другої Матки. Знову зібрався гурток богомольців. Катерина рішилася вже більше до Турки не вертати. Повиносила трохи своєї одежі й білля з хати до сусідів, щоб це Варським не дуже впадало в очі.

Виходячи з дому, вона сердечно зі всіми, а особливо з Ганею працювала. Ще ізза воріт вернулася раз, щоб її обняти.

— Чого ви так побиваєтесь, наче-б навіки розставалися, — говорила Варська — та-ж за два дні вернете...

— У мене таке прочуття, що мені вже не вертатися до вас, і не побачити вас більше...

— Як у вас таке прочуття, — каже Варська, — так краще вам цим разом не йти. Підете нарік, і Бог вибачить...

— Ні, коли вже раз слюбувала, то й піду. Що мені на долі написано, це певно мене не мине. Таки піду.

Виходила з Турки з закривавленим серцем. Тут лишала все, що їй було найдорожче, раз на все.

В Самборі стрінула Яцка між фірами богомольців на перемиській торговинці. Яцко приїхав гарним ковашином возом і добрими кіньми. Приїхала і його жінка, Настя. Вона мала теж від себе запрохати «тіточку» Катерину до себе. Перед Настею говорив Яцко, що Катерина справді його тета, вдова по урядникові, що вона не має дитини, а має гарне майно в Турці, що по її смерті певно їм дістанеться. Настя повірила тій байці й радо згодилася на те, щоб «тітка» у них жила. Вона була дуже ласа на спадщини, бо її чоловік уже справді дістав дві. До того ще Яцко вмів представити жінці, що тета дуже роботяща й славна господиня і даремно хліба їсти не буде.

Тепер, коли обі познайомились, Яцко дав Катерині знак, щоби пішла за ним. Та замість до церкви, пішли в долину знову під фортечний мур.

— Бачу, пані Кульгівська, що ви таки хочете до нас перебраться жити. Я з того дуже радий. Та я вас остерігаю, що моя жінка не сміє знати нашої тайни, ані того, що мій собі чужі. Ви моя тета, тай тільки. Я тепер називаюся Яцко Качан. Затямте собі добре й не виговоріться коли перед ким.

— Яким-же чином і з якої речі ти перекинувся зі Струмка на Качана?

— Вам буде зрозуміло, що погім, як ми там на вулиці стрінулися, мені земля горіла під ногами і я мусів тікати. Я боявся, що ви мене видасьте. Вам треба було лиш пальцем на мене показати й я пронав. Утікаючи, я старався всі сліди за собою позатирати й це мені щасливо повелось. Я пішов на Поділля і став на службу за парібка, хоч мені цього не було треба, бо я мав гроші й без того міг добре жити. Та я не хотів звертати на себе уваги чужих людей і жив собі бідно і незаметно. Припадково я мав метрику, яку я знайшов враз з калиткою на базарі в Тернополі. Про гроші, що в тій калитці були, я не дбав, але метрика мала для мене велику вагу. То була метрика на імя Яцка Качана. Його вік менше більше погоджувався з моім. Чому-ж не використати? А метрика, то не паппорт, і не пишеться на ній, якні у кого ніс та очі. Але треба було мені й мою подобу змінити. Я переломив собі кістку в носі й поцарапав лице. Тепер я вважав себе безпечним. Та минулого разу я стрінувся з вами й переконався, що нічого певного на світі немає. Я знав, що ви мене несправді, хоч, бігме, не маєте защо, бо я вам, ні вашому покійіному чоловікові нічого злого не зробив. Тепер знайте: Я називаюся Яцко Качан і мешкаю в Сокирчинях. Я перший багач у селі. Тепер, коли вам ваша совість на те дозволяє, покажіть на мене пальцем шандарам... Та я того певний, що ви цього не зробите, бо я вам таки нічогісько не винен.

— Тепер, пані Кульгівська, коли хочете, то йдіть до церкви, лиш не баріться довго й приходьте до фіри, бо я вже не маю інтересу довше тут побувати.

Катерина справді не знала, що їй тепер робити: чи йти жити до того страшного чоловіка, що може мав не одно вбивство на своїй душі, чи вертатися назад до Турки. Нікого їй порадитися. Це можна би хіба священникові на сповіді виявити. Та тепер не час на те, бо в церкві страшенна глота і священники не мають

часу на довгі сповіди й поради. Пішла на ринок роздивитися по місті, якого дотепер не знала. Коли вернула до фірн, то видно було, що на неї вже ждали. Настя добула кошіль, наповнений харчами. Була там пляшка запіканки, печений пиріг, білий хлібець, масло, сир і пляшка з сметаною, та миска. Була й зелена цибуля і чісник для приправи. Настя стала припрошувати перекусити, що Бог дав.

Як уже поживились, Яцко зладив коні. Обі жінки посідали ззаду, Яцко сам поганяв коней. З бідою відісталися зпоміж возів і поїхали не прямою дорогою, де треба було часто вимінати, лиш бічними вулицями.

Катерині видалася вся околиця невидальщиною. Не було ні горбовини, ні долини, не треба було їхати під гору, а відтак зїздити вниз і гальмувати.

Нарешті приїхали перед ворота знатного, добрим плотом огороженого, господарства. Яцко закликав звоза, щоб відчинили ворота і віз віхав на просторе подвіря.

Яцко віддав коні парібкові, а Катерину повели в світлицю. Відтак дали їсти, а там Яцко завів Катерину до алькира:

— Тут ваше гніздочко буде, тето!

VII.

Зачалось для Катерини нове життя. Ідучи до Сокириць, переказала через прочан до Варських, щоби на неї не ждали, бо вона їде до своїх кривних і не зараз вернеться. Зразу придивлялася до усього й знайомилася з сусідами та челядю Яцка. Яцко та його жінка Настя відносилися до неї дуже гарно. Називали тіточкою, купували для неї цукор та каву, бо вона до чогось ліпшого в місті привикла.

Та так було тільки зразу. Катерина в алькирі на перні спала, каву двічі на день пила і до роботи її ніхто не заставляв. Та у неї була така вдача, що сама бездільно не могла всидіти.

Настя була собі з тих жінок, що не любила дуже запрацьовуватись, а що їй зробила, то так, неначе лівою рукою. Кілька разів звернула їй на це Катерина свою увагу, а тоді Настя до неї:

— Та я, тіточко, не вмю так. А нуко, будь ласка покажіть, як це робиться!

Тоді Катерина засукувала рукави й робила сама.

Таке повторювалося дуже часто, аж дійшло до того, що Катерина робила сама все, що мала робити Настя. Згодом усе домашнє господарство перейшло на руки Катерини, а Настя зрана довго вилігувалася, а в день стільки в неї роботи, що візьме в руки яке шигво та сидить з ним при вікні. А вже в часі пільних робіт, як Яцко вижене всіх наймитів і наймічок у поле, то дома вся робота на руках Катерини. Тепер Катерина пізнала, чого її Яцко до себе на село заманив, йому треба було наймічки на всі руки, щоб його жінка могла вилігуватися.

Зразу Катерина нічого не казала. Та прийшли такі дні, що Катерина не могла сама подолати й клікала Настю до роботи. Але це не помагало. Раз сказала Катерина Яцкові:

— Чи ти мене сюди привіз, щоб я у твоєї жінки за наймічку служила? Коли так, то плати мені те, що двом наймічкам платиш, бо я роблю за дві...

— Ніхто вас до роботи не силує...

— Ніхто? А ось що я сьогодні від твоєї жіночки почувала... — І вона розповіла йому все.

— Щоб ти знав, що завтра до нічого пальцем не торкнуса. До неї не відозвуса, поговори ти сам з нею, і скажи їй, щоб завтра засукала рукави й взялася до праці.

То було перше непорозуміння між Качанами й Катериною.

Яцко мав справді розмову з Настею. Хотів справу поладнати так, щоб старої не дразнити й щоб не треба їй було платити. Та це не повелось. Настя не хотіла в нічому поступитися, та ще й рюкричалася:

— Дармоїда в хаті не буду терпіти, хай собі йде до чорта, коли їй не влад... а то що? Чи я тут господарня, чи вона?

Яцко уговорював жінку, як міг. Став натякувати на це, що тета Катерина багата, і по її смерті їм все дістанеться, бо вона ближчих рідняків не має. Це справді допомогло. Таким способом Яцко не раз такою «спадщиною» закривав перед жінкою правду.

Із свого попереднього бакунярського ремесла він чимало назбирав грошенят, наміняв їх на сороківці й дукачі й ті поховав у безпечне місце, нікому про це не кажучи. Відразу, коли приїхав до Сокирчиць, не виїздив перед людьми з своїм майном. Купив п'ять моргів поля, поставив будинки й купив інвентар. Потім розголосив, що дістав спадщину по стрийкові, привіз гроші й докупив других п'ять. По жінці дістав знову спадщину в землі. Опісля вже за другої жінки зміслив смерть вуйка, привіз гроші й купив знову поля, Отож усі повірили в ті спадщини, повірила в них і жінка, і тепер зрозуміла, що треба Катерині поступитися.

— Чи ти думаєш, — говорив Яцко до Насті, — що я брав би голу бабу до хати? Ніколи! Але як має хто чужий тим майном пожитися, то краще, щоб мені дісталось. Тям-же, небого, не дочки старої, бо чого доброго всерднється, тай нас покине.

Хоч Настя поступилася справді, то не могла того Катерині вибачити, що вона перед чоловіком на неї пожалувалася. Дивилася на стару вовком, але таки мусіла взятися за роботу.

Качан був собі неабиякий хитрун. Поїхав раз до Рудок зі збіжжям на торг і тут довідався, що в Рудках живе вдова по судовім урядникові, що по батьку теж називається Качан.

І Яцко став над тим промишляти, якби то від людей довідатися дечого більше про неї та про її рід, Коли йому таку радісну новину доповіли, пошукав

собі якогось проворного міщанина, обіцяв добре заплатити, лише, щоб міг про все розвідати...

— Бачите, добрий чоловіче, я справді мав сестру Марію, та нас розмела доля по світу. Мене забрали з собою москалі, як тут були, коли верталися з Угорщини, а сестра остала тут при матері. Може вона й не знає, що мала колись брата, бо я старший був від неї. Пішов би я до неї — ну, подумайте, а вона мені скаже, що брата ніколи не мала й покажеться, що то справді не вона. Чи мало є Качанів на світі? Тоді вийшов би для мене сором...

— Певно, що так. А коли ви з Росії вернулися?

— Не більше, як вісім років. Мені там дуже добре велося, але я за краєм затужив і вернувся... Отож так буде: лишаю вам няжку на завдаток, а коли довідаєтеся правду, то не пожалуйте вам ще дві.

Як Яцко вертався з Рудок, то думав над тим, нащо йому це здається і чи не дармо викинув п'ятку? Але коли ближче розважив, то таки мусів собі признати, що зробив добре. З того можна мати теж користь. Візьмім так, що вона багата вдова, а може й бездітна. Чи зашкодило б вмовити в бабу братерство, а потім і спадщину по ній захонити?

По якомусь часі поїхав знову до Рудок і стрінувся з своїм шпиком.

— Ну, й що, довідалися?

— Так, довідався. Пані Книгницька називається, по батькові Качан. Її батько Матій був економом в однім селі біля Збаража. Їх було двоє рідні, вона і старший брат, що поїхав раз до Тернополя і пропав без вісти. Говорили, що втопився, в ставі, бо справді за пів року найшли рибалки в тернопільськім ставі топільника в комишах, якому риби та раки пообідали лице, що не можна було його пізнати. Брат її називався Яцко, себто Яків.

— Так спасибі вам, добрий чоловіче... — Хотів відходити.

— Ба, чоловіче, а заплата за мій труд? Я мав

видатки. Я мусів наймати собі бабів до помочі, бо сам не годен був усього довідатися...

— Що обіцяв, те й дам, але я перше з сестрою мушу розмовитись. Коли вона мене признасть братом, то я ще сьогодні вечером заплачу все до грайцаря. Сьогодні вечером стрінемось на тім самім місці.

Тими вістками Яцко так зрадів, що його аж розширало. Зібрав зараз на відвагу і пішов до Книгиницької. Поперед усього оглянув хату, огород і садок. Хата деревляна, міщанська, стайня і комора теж. Та те все в місті... Фі, фі, це варто свої гроші, та ще й які! Війшов у хату і стрінув Книгиницьку в сінях. Вона видивилася на нього, чого йому треба? Яцко дивився на неї пронизливо своїми колючими очима доволі довгу хвилину.

— Не пізнаєш мене, сестро Маріє? Не дивуюся, стільки літ ми не бачились і не чували про себе...

— Хто ви? — спитала здивована Книгиницька. — Я вас не знаю. Ходім хіба в хату, бо про такі речі не ялося в сінях балакати.

Книгиницька пішла передом у хату, а Яцко за нею. Вона не могла вийти з дива, що це все значить?

— Я твій брат, Яків, — каже Яцко врочисто. — Ви всі думали, що я втопився в тернопільськім ставі. Не втопився я, а рад був з того, що про мене таку поголоску пустили, що я у ставі втопився. Я мусів тікати через границю до Росії. Тоді на тім нещаснім ярмарку я зачпівся зі згінниками й прийшло між нами до сварки, а опісля до бучі. Та їх було більше. Вони видерли мені з рук калитку, на пізнавай, чи це та сама... Тоді я так здорово вдарив одного з них у висок, що він аж околів. Я вирвав пулярес з рук у тих розбишаць, і на втеки. Тепер той пулярес мав для мене велику вартість, бо там була моя метрика, і по тім могли вони пізнати, хто я і де за мною шукати. В краю не було мені що робити, і я втік до Росії. Втікав я почамі, а в день ховався, де попало. Аж перейшов я Збруч і тоді вже почув себе безпечним.

— Чому-ж ти не дав знати про себе? Родичі так страшно за тобою побівалися.

— Не можна було, сестро, бо якби був хто того листа перелав, то Австрія готова була зажадати мого видання... А коли наші родичі померли?

Книгиницька пізнала пулярес свого брата, котрого всі вважали за нещизного. Та Качан показав їй також і метрику... Вона повірила, що це справді її брат.

— Родичі давно померли... А де-ж ти тепер живеш, брате? Бачу по тобі, що тобі не зле живеться...

— Так справді. Я доробився трохи гроша в Росії, і з грішми сюди вернувся. Живу тут хліборобом у селі Сокирицях. Те, що я навчився від нашого покійного батька господарити, те мені в житті дуже придалося і там в Росії, і тепер тут. Я тепер перший дук на все село... Тільки дітей у мене немає... — Він зітхнув важко. — Як тобі, сестро, живеться?

— От, як удові... Вийшла я заміж за судового урядовця і щасливо нам жилося, є один синок, та лиха доля забрала мені мого чоловіка і стільки тепер у мене потіхи, що ця моя дитина...

— Дай йому Боже здоровля. Рад би я його побачити, бо він буде колись моїм одиноким наслідником, бо я більше нікого вже не маю.

Книгиницька за той час втирала сльози, що на спогад покійного чоловіка напливали їй до очей.

— Годі, сестро, плакати... Треба забути те, що минуло. Краще нам наші молоді літа згадати, та повеселитися, то так, якби ми помолодшали...

Якщо був страшно радий, що так легко йому пішло задурити жінку. На radoщах хотів нагадати, як то вона боялася переплисти біля Збаража човном Дністер, та зараз нагадав собі, що біля Збаража Дністра немає та трохи себе в язик не вкусив, бо міг себе легко зрадити і все було б пропало.

— А де-ж мій сестрінок тепер, сестро? Дуже би я рад його побачити...

— Побіг кудись з хлопцями... Та на обід він

певно прийде... Та й ти не відмовишся у мене пообідати... Яка я рада, що я не самотня на світі, що є у мене хтось, до кого у біді можна буде розігнатися. Та як ти дуже змінився, що я би тебе ніколи була не пізнала...

— Гей, гей! сестро, булося на возі й під возом, не одно лихо перебулося. Попарило мені лице порохом, як я служив в Росії у війську... так! Я мусів служити, мусів признатися, що там належу, а то були б мене перекинули через границю і тут був би жандармам у кіхті попався. А раз впав я на дишель і переломив собі носа... Але вибач мені, сестро, що я мушу тепер на часок вийти, бо маю поладнати одне діло з тутешнім міщанством...

— Та не забудь прийти на обід. Ми так коло першої години обідаємо.

Яцко вийшов, а Книггиницька відпровожувала його до дверей. Яцко каже:

— Та ми навіть не привіталися так, як брат з сестрою...

— Така несподівана стріча — каже Книггиницька.

Вони обнялися і поцілувалися. Яцко вибіг з хати дуже радий. Не міг відмовити собі тої приємності, щоб ще раз не обняти оком знатока реальність Книггиницької. Вона йому щораз більше подобалася. Тепер став оглядатися за своїм шинком. Він стояв на розі другої вулиці й чекав на Яцка.

— Що, пізнала?

Замість відповіді Яцко виїняв з кишені дві десятки й передав їх міщанинові.

— Правда, що я змію додержати слова?

Міщанин узяв гроші, подякував і поступив до найближчого шинку.

Яцко не спізнився на обід. Застав тут уже все приладжене. І малий Стефко вже прийшов.

— Привітайся з вуйком — упоминала Книггиницька.

Та хлопчині цей незвідний вуйко ні раз не подобався. Ті великі стрепіхаті вусища, ті вистаючі зуби, та

колючі очі не могли найти симпатії у дитини. Він злякався гостя і не мав відваги до нього приступити. Аж Книгиницька приказала йому, і він приступив та поцілував його в руку. Яцко поставив Стефка на коліно і став його голубити та цілувати. За кожним таким поцілуєм Стефко чим швидше обтирався рукою.

Коли вже пообідали, Яцко вимовився, що мусить зараз відїздити, бо там жеде на нього робота в полі. а тепер дуже гарячий час.

Дома сказав жінці, що повелось йому віднайти в Рудках давно невидану сестру.

— Колись поїдемо там обое, щоб ти з нею по-знайомилась, бо і її треба буде колись до нас запро-сити.

В найближчий второк Яцко вигадав собі якусь потребу до Рудоқ і поїхав. Та не з порожними руками. Набрал повну фіру усячини: борошна, грису для коро-вниці, сухої конюшини кілька вязанок, для безроги бур-ряків та картоплі, а кромі того два бохонки житного гарного хліба, доволі велике горнягко масла і діжчину свіжого сира. Усе те позаносив наймит Сенько, куди треба. Книгиницька була з того рада, бо якраз того було їй треба. А Яцко радів, що він так відгадав, чого їй було треба.

Книгиницька знову запрохала його на обід. Але даремне дожидали на Стефка і не діждалися. Він побачив завчасу, що вуйко до них заїздає і зараз дав ногам знати, та сховався до свого «ліса», себто у куші малиннику в саді. Мати посилала туди за ним стару Параню, та хлопець прохав її дуже, щоб його не зрадила, та піднесла йому дещо їсти, бо він того вуйка не хоче й до нього не піде. Паранька теж не злю-била собі Яцка і сказала перед Книгиницькою, що хло-пець кудись пішов з другими гуляти... Але не забула віднести йому їсти... Стефко пересидів у своїй криївці, поки не затарахкотіла вуйкова фіра по сухій дорозі.

Тепер Книгиницька була-б присягла, що Яцко її

ріднесенький брат, і дуже гнівалася на Стефка, що він такий печемний і тільки сорому їй паробив.

— Коли я, мамусю, того вуйка не хочу, бо він дуже страшний. Я тебе, мамусю, дуже люблю і все тебе послухаю, але генер я не можу, бо мені здається, що він би мене зів...

Книгишицька міркувала собі, що чужий чоловік таких подарунків певно би їй не робив. Та-ж це, що він сьогодні привіз, варта найменче десятку...

Так само цінувала ті подарунки і Яцкова жінка, Настя.

— Як так станеш кожного тижня возити тій своїй сестрі, то незадовго підемо з торбами.

— Не будь дурна і не плети неблиць — сказав гнівно Яцк. — Куди нам ще до торби! Та ти подумай, що з того може для нас вийти. Ця реальність сестри в Рудаках, так як я на око оцінив, варта найменше тисячу ринських і хто хоче таку ставку виграти, то мусить щось на свою карту поставити, бо без того не виграє. І я таку ставку ставлю, розумієш тепер?

— Не лови сороки за хвіст, як вона ще на вербі сидить — каже Настя. -- У неї є дитина, і їй все дістанеться.

— А я тобі кажу, що та дитина не виховується, то таке слабе, мов павутиння, одним словом здохляк. Прийде яка пошесть на діти, го він перший задре ноги.

— Та вона жне, а коли вона молодша від тебе, то й життя її довше...

— Але ти подумай, що як дитина помре, го їй теж не довгого віку, бо вона за дитиною пропадає... а по ній хто-ж візьме, як не я?

Так собі розмовляли ті чесні газди, не помічаючи, що в алькирі сиділа Катерина, що дещо з того зачула, та не могла всього порозуміти. Вона сьогодні рано видала Сенькові на віз усячину, та гадала, що це на торг призначене. Тепер чує про якісь подарунки, про сестру, про дитину і про спадщину, як звичайно. Що це за сестра? Певно сестра Насті, бо-ж знала добре,

що Яцко не мав сестри. То зяюву видалось їй дивним. Щоб Настя сперечалася за подарунки для її сестри. Та хто його знає... бувають ріжні сестри на світі...

Яцко не випускав зпід своєї опіки Книгиницької. Кожного разу, як приїхав до Рудок, навідувався до неї, і все бодай якого гостинця привозив. Таким побитом узискував собі її довіря до себе. Він був певний, що коли б так хлопчина помер, то й вона не довго потягне. При нагоді своїх відвідин уже під осінь він піддав їй думку, що варто би оглянути кришу, чи де не затікає дощем, і з тої причини лазив по вищці та добре придивився, в якім стані домик, як будований і скільки він варта.

Одного разу приїхав з Настею. Вона прибралася пишно, а шия аж вгиналася від коралів. Треба перед сестрою показати, що вони не щобудь, а дуки на всю околицю. Книгиницька приймала їх гарно, але вже не могла відказатися, що й вона до них приїде в гості. Кожного разу, як Яцко мав приїхати, Стефко вмів схватися перед ним. Лиш як мали обое приїхати, то Книгиницька заборонила йому кудишесбудь виходити. Вона не розуміла, що сталося такому чемному і послушному хлопчнкові, що так не любить її брата.

Настя придивлялася до хлопця дуже цікаво. Хотіла відгадати, чи довго йому ще на світі жити. Йї все якась спадщина верзлась по голові, наче-б усі люди задля неї повинні жити, щоби придбати майно, а вмірати на те, щоб для неї оставити спадщину. Йї здавалося, що такий здохляк довго не пожне, а сестра теж була бліда, мов полотене.

Яцко запрохав до себе сестру на першої Матки. Він мав у цьому свій інтерес, щоб якраз Книгиницька на той день приїхала. На той день виходив у самбірській церкві храм. Тоді він вишправить Катерину. Не дай Боже, щоб вона довідалася про сестру, бо тоді могло б викритися усе шахрайство, а Катерина здобула би ще одну його тайну. Вона найкраще знала, що у Яцка ніколи не було сестри, лиш один брат, що помер

ще перед тою нещасною баталією в Гуснім. Книгиницька не відмовилась. Яцко обіцяв прислати фіру.

— А вже й малого привезіть — припрошувала Качаниха, — хай собі хлопчина побігає та побавиться лошатками... Так, Стефочку, у нас є гарненьких троє лошаток, приїдь конечно з мамусею.

Та Стефко думав собі зовсім не так. Хоч цікаво було побачити ті лошатка, а таки вирішив собі нізащо в світі не їхати, і мамусю буде просити, щоб не їхала. А як лиш вуйко і вуйна відіхали, йому наче-б камінь зсунувся із серця. Зараз побіг між своїх товаришів на вулицю.

VIII.

— Слухайте, тето, — каже Яцко до Катерини, — може б ви мали охоту поїхати до Самбора на першої Матки на відпуст. Минулого разу така була глота, що не можна було дотиснутися до церкви. А церква дуже гарна, варто подивитися... Але то треба там бути або з вечора, або дуже рано, коли ще мало прочан, або при кінці храму, як уже порозходяться. Тоді можна і висповідатися. Візьмете собі візок, Павла, тай їдьте.

Катерині ця думка подобалася, бо їй вона це думала. Та вона нізащо не хотіла їхати. Коли бути на храмі, то вже йти пішки, і то босо, бо лиш така жертва може бути мила Богові й Матіці Божій. Вона те сказала Яцкові, а він не напирив, щоб конче їхати візком. Це для нього виходило ліпше. Не треба коня мучити, а Павло лишиться пасти товар, рогачки не треба платити, а що найважливіше, то це, що баба, йдучи пішки, довше буде поза хатою і з Книгиницькою не стрінеться.

Катерина змовилася з другими жінками з Сокириць, що на Матки ранесенько виберуться в дорогу.

Яцко аж відітхнув, коли почув, що Катерина вийшла з хати. Тепер безпечно післати до Рудок фіру за Книгиницькою. Та так дуже рано посилати не випадає, бо в місті люди не люблять рано вставати. Тож вислав

фіру, коли вже сонце підійшло високо. Настя звивалася в кухні, щоби приладити добрій обід.

Нарешті приїхала Книгиницька, але без Стефка, що дуже немилу здивувало обоїх.

Книгиницька вимовлялася тим, що хлопець розболіла головка, треба було оставити його дома і покласти до ліжка.

Воно було в тому трошка правди. Хлопець не дав собі й говорити, щоб їхати до вуйка. А коли мама стала його празнично одягати, боронився з усієї сили та розревівся, мов би його хотіли різати. Плакав аж заходився, і хоч мати погрожувала, що не буде його любити, нічого не помагало. Він вуйка не любить, і не хоче, бо вуйко дуже страшний.

Старій Паранці стало жаль дитини.

— Та лишть його, пані, ще дитина занедужає. Скажіть, що хлопець розболівся, що забагато грушок зїв.

Та, як лиш Книгиницька поїхала, хлопець побіг до кухні радий та веселий, просив Парані, щоб йому промила очі й лице, а потім узяв стару за шию і поцілував щиро за те, що його у мамі випросила.

— Ти, Стефку, справді того вуйка так не любиш, тай чому?

— Бо він такий страшний, що боюся глянути на нього. А я згаю, що він мене теж не любить...

Качани прийняли Книгиницьку з великими гонорамми. Обводили її та показували своє господарство.

Катерині не повезло з тою прощею. Йшла боса, та ще не дійшла до Калинова, як скалічила собі ногу на шкло. Кров плила струмочком, далі йти було неможливо. Її товаришки стали спиняти кров, заливали рану горілкою, завивали полотенцями. Тай вирішили всі, що їй дальше йти неможливо й мусить вертати до дому. Зробилося їй дуже жаль, що не могла додержати слобування, виплакалася і стала штикульгати сама одна до Сокирниць.

Надійшла якраз тоді, як Яцко з жінкою випрова-

джували любу сестру з хати й саджали на віз. Катерина не хотіла переходити їм дороги, стаїула за плотом біля воріт, чула й бачила все. Чула, як Яцко бажав любій сестрі щасливої дороги, казав від себе поцілувати Стефка і поцілувався з нею на прощання.

— Де він цю сестричку віднайшов? -- питала Катерина сама себе. — От крутій, знову загадав якесь шельмство.

Тепер цагадалася Катерині розмова, яку недавно зачула. Вона, то ця сестра люба, але хто ця дитина? Либонь у сестри є якась дитина. Та-ж правда! Він же казав поцілувати від себе якогось Стефка. Як лиш фіра з Книгиницькою переїхала, Катерина ввійшла у ворога. Обое дуже здивувалися, чого стара вернулася, криваючи, коли її сподівалися аж завтра.

Қачаниха дивувалася, чого Катерина не привіталася до своєї сестринки чи братанки? Та-ж це рідна сестра її чоловіка. Вона сказала про це Яцкові.

— Не дивуйся, стара злиться, що на храмі не була, та десь собі ногу скалічила, ось як кульгає. А до Катерини каже:

— Хто-ж видав босо в таку дорогу пускатися?

По тім усім Яцко довгий час не відважився стрічатися з Катериною на самоті. А бажав собі того, щоб з нею побалакати, та прохати, щоб перед Настею мовчала і не зрадила його.

Одного дня, як Настя пішла в поле до робітників, зайшов Яцко в кухню.

— Як цаша нога, Катерино?

— Гоїться поволі, я прикладаю зілля, лиш ходити мені ще важко.

— Я з вами хотів поговорити... знаєте... щодо нашої гості...

— Та це-ж твоя сестра, — каже, усміхаючись, Катерина, — де ти її випорпав, таї який ти загнув собі інтерес на тім сестринстві?

— Не маю жадного інтересу, бігме! Я лиш так, щоб мати до кого свого розігнатися в потребі, бо так

жити без своїх рідних у чужій стороні, то дуже важко.

— Ну, ну, згайшов собі тіточку, а тепер сестричку, і рідня помножується тай росте. Пошукай собі ще якого стрійка тай вуйка, щоб було до пари, а може тобі щось з того колись капне...

Стара зареготалася.

— Та-ж твій інтерес, то все в спадщині... Люба сестричка задре колись поги, а спадок дістанеться тобі.

— Що говорите, вона-ж має сінка...

— Здохляка, що йому не ворожать довгого віку... я це все знаю, хоч тоді дигини не бачила...

— Та яка там спадщина! Там така біднота, що я ще мушу їм помагати. Ви бачили, як я недавно возив повну фіру муки, тощо... щоби з голоду не повмірали.

— Говори це кому другому, не мені. Якби ти нічого не сподівався, ти зломаного стебла не дав би. Я тебе знаю. Але ти граєш і мусиш щось поставити на свою карту. Правда? Без такої ставки годі було-б виграти...

Качан побagriнів на лиці. Ця стара відьма підслухує його розмови з жінкою з алькира, і тим його побиває. Яким би чином її з алькира викинути до кухні!

— Як воно є, так є — говорив він далі. — Я це зробив більше для жаргу. Я вмовив в Книгиницьку, що вона моя сестра, бо вона з дому Качанівна, і вона повірила. А я тим бавлюся, бо це мене мало коштує. А вас прошу, пані Кульгівська, не зрадьте мене перед ким, не виговоріться.

— Будь за це спокійний. Що мені до того, що є багато дурнів на світі, що дають себе обдурити й пійматися на полову.

На тім розмова скінчилася, бо якраз приїхала на возі з бараболями Настя.

Якщо не був з тих, що покидають повзяту раз думку, не виконавши її. Він хотів конечно викурити відьму з алькира, щоб його не підслухувала. Йому здавалося, що Катерина приглуха, і не чує, що він з жінкою говорить, та переконався, що воно не так, що клята баба краще чує, як він.

Не надумуючись довго, став оглядати кришу хати якраз над вікном від алькира. Він завважив, що там стріха продіравилась і треба її направити, бо буде за-тікати. Говорив це голосно, щоб його всі чули. В той час Катерина була в алькирі й перевязувала собі ногу. Яцко приніс зпід стодоли драбину, та став приставляти до стріхи над самим вікном. Та сталося нещастя. Драбина виховзалася йому з рук і зі всюю силою своєї ваги впала на вікно алькира і вивалила його враз з рамами.

— Ой, надоньку! — закричав Яцко, — а бодай би тебе поломило! — і поглянув до середини, де сиділа Катерина.

— Що-ж тепер буде, тето? — бідкав Яцко. — Тут неможливо буде вам сидіти...

— Знаю, знаю, голубе, не журись мною, перене-суся до кухні між челядь, і не буду підслухувати твоєї розмови з жінкою...

Яцко зараз висунув свою голову з алькира.

»То справдішня відьма, як вона все відгадує... го, го, то небезпечна пгнця».

Того самого дня перенесли постелю Катерини до кухні й її скриничку, від котрої носила все ключ при собі.

Передбачувація Яцка незадовго сповнилося. Не довго треба було ждати й нові ставки ставити на карту. Книгиницька і року не пережила по цім братерстві. Померла.

Яцко пігнав зараз до Рудок, де вже застав любу сестру поміж свічками. Поперед усього занявся комо-дою, де покійниця складала свої ощадності. Перебрав від старої, котра від памяти відхюдила, так дуже жалу-вала за своєю пансю, ключі від комоди. Стефко вже й плакати перестав, такий був прибитий. Яцко, упорав-шись з комодою і з тим, що в ній було, пішов до суду, виказався метрикою, що є рідним братом покійниці й найблищим кресним, дістав опіку над малим Стефком

і заряд майна. Про це йому найбільше ходило. Занявся похороном і поплатив усе гогівкою.

За кілька днів Яцко поїхав драбнястим возом до Рудок, і вертав додому так, як його стрінули сокирчанські газди під коршмою на Сиготі..

Ще перед смертю Книггиницької Катерині вже було забагато того, що тут бачила. Особливо це сестрінство Книггиницької було їй осоружне й вона вирішила покінчити Яцка й піти собі шукати іншого місця. Вона вважала себе за співвинувату в тих злочинствах Яцка, через те, що затаювала те, що про нього знала. Вона повинна була і Книггиницькій відкрити очі на те, що Яцко її оциганює і має на думці покористуватися колись її майном. Через знайомих людей, а особливо через місцевого орендаря розпитувала по поблизьких дворах, чи не було би для неї місця за ключницю або кухарку. А тим людям, у когних Катерина шукала помічі, не було пильно сказати це Яцкові, бо всі його не любили, а знали, яка з того вийде для Яцка шкода, коли Катерина перестане пильнувати його господарства. Навпаки, Катерину всі полюбили за її добре серце. Вона нікому не відмовила доброї ради, а бідного ніколи не пустила, не обдарувавши бодай куском хліба. Особливо бідні діти знаходили в її серці тепленький куток. Вона давала це з майна Яцка, і з тим перед ним не таїлася, а він не смів їй того перечити. Та-ж вона працювала у нього за дві наймички й нічого за це не брала. Вона все говорила: «ситий голодного не знає, треба бути самому колись голодним, щоб це зрозуміти».

І коли вже лагодилась відходити за ключницю до графа Коморовського в Білиці малій, сталася в Рудках відома катастрофа.

Приїзд малого Стефка до Сокирчиць перекреслив усі пляни Катерини. Вона знала лихі замисли Яцка, була того певна, що він не завагається заморити сироту, щоби лиш її майно здобути й нікому не буде за сиротою постояти. Тепер почувала себе до обов'язку стати в обороні сироти.

»От понався, наче курчатко яструбові в кіхті! Та-ж він його замучить... Бідна дитина... та я його не смію лишити на поталу... То вже Бог так запорядив, що я ще не відійшла на службу, і тепер я не смію відходити».

Стефко ховався при Катерині. Вона одна нім піклувалася, бо Яцко та його жінка бачили його хіба тоді, коли їм на очі підпхався. Катерина вчила його всего того, що сама знала. Навчила його читати й молитви та ждала хвили, коли можна його буде післати у школу до дяка.

IX.

Стефкові було вже вісім років. Він ставав з кожним днем сильнішим на втіху Катерини, а на смуток Яцка та його жінки, що вже почали тратити надію на це «скрипуче колесо», що не хотіло розлітатися. Катерина таки вимогла в Яцка, що записав хлопця до церковної шкілки в Гордніні.

Горднінецька школа містилася в наймленій селянській хаті, а вчителював тут дяковчитель з перемиського інституту, заснованого владикою Снігурським, Федь Присташ.

Щодня Стефко брав у торбингу буквар, кусок хліба або печеного пирога з маслом і йшов до Гордніні.

Зараз по кількох днях попав Стефко Книгиницький між найпилініших школярів. Та тільки хлопців, бо поміж дівчатами визначалася талантом і пильністю молодша від Стефка Мартуся Скорниківна. Вчитель хвалив їх обоє як найпилініших і ставив другим дітям за зразок. Ці похвали спонукали їх придивитись собі взаємно. Між ними пробудилася взаємна симпатія. Стефко шукав нагоди, щоб до Мартусі приблизитися, а вона й собі того самого бажала. Раз якось так вийшло, що вони обоє прийшли в школу раніше, як другі діти.

— Добрий день, Мартусю, — каже Стефко, — не знати, чи сьогодні похвалить нас знову пан учитель?

— Я навчилася добре, — каже дівчина, спаленівши, — але мені так цяково, як мене пан учитель хвалять, що під землю рада-б сховатися.

— Не говори так! А щоби ти зробила, якби на тебе пан учитель насварив, або й покарав...

— О! мене ще ніхто не карав — відповіла Мартуся гордо, — бо я собі на це не заслужила...

Стефко хотів їй те саме сказати, та зараз нагадав собі, що вуйко його пераз вибив, хоч він не заслужив собі на те.

— Нераз карають, хоч немає защо... Чи в тебе, Мартусю, є тато й мама?

— Мамуня є, а тато вже давно померли. Я сирота.

— Як у тебе є мамуся, то ти не сирота, бо як моя мамуся ще жила, то я не був сирота.

— То ти й мамусі не маєш? Який ти бідний! А у кого ти живеш?

— Я живу у вуйка, Яцка Качана...

— Він такий страшний, зубатий, його всі бояться, я не хотіла би мати такого вуйка.

— Коли-б не бабуся Катерина, то мені було-б ще гірше. А твоя мамуня яка?

— О, моя мамуня така добра для мене... Вона навчила мене читати, ще заки я до школи йшла, а тепер мені все йде легко.

— І мене бабуся Катерина навчила читати, заки я до школи пішов.

— Чи ти любиш, Мартусю, ходити до школи?

— Люблю, тільки як іду попри хату Івана Півпечного, то дуже боюся, бо в нього такі напасливі собаки.

Розмова перепинилася, бо почали приходити інші діти. Згодом прийшов і вчитель і все затихло. Помоглилися і вчитель став викликати партіями до стола, здавати задане. Прийшла черга на Мартусю і Стефка і вчитель вишикав їх разом. Станули біля себе і вчитель дивився на них залюбки. Казав читати та оповісти прочитане. Відтак питав їх катехизму. Як відповідала

Мартуся, Стефко не зводив з неї очей. Вона була білявенька, тільки що марна тілом. Але волосячко було у неї половеньке, мов льок, і заплетене у дві рівненькі кіски. А знову, як відповідав Стефко, то Мартуся дивилася на нього. Він оглянувся, і тоді їх оченята стрінулися. У Мартусі були оченята темно сині, фіялкові. Таких гарних очей він ще не бачив... Та ні, він нагадав, що бачив. Такі очі були в його покійної мамусі.

Коли іспит скінчився, вчитель погладив обоє по головці й знову похвалив.

Вони обоє вступилися, бо надходила друга партія. Йшли разом, та так забулися, що посідали в лавці побіч себе. Другі діти стали з них сміятися, та вчитель сказав:

— Можете сидіти разом; краще вам буде вчитися.

Прийшла полуднева нава. Ті діти, що їм було подальше до дому, повіймали з торбнінок полуденки й стали їсти, хто що мав. Мартуся виняла з платка кусок ячмінного, пісного хліба. Стефко виймив четвертину печеного пирога з сиром, помащеного маслом так, що два куски пирога прилягали до себе. Стефко розділив пиріг і половину поклав перед Мартусею.

— Ідж, Мартусю, мені бабуся сьогодні дала забгато, усього я не зїм, а нести назад до дому не хочеться.

Дівчатко порожевіло.

— Бери, Мартусю, я, бігме, не зїм усього.

— А що я зроблю з моїм полуденком? — каже засоромлена дівчинка.

— Тепер їдж мій, а своїй полуденок загорни в платок і сховай у торбу.

Вона зїла все й стала обтиратися платком.

— Дякую тобі, Стефку!

— На здоровля!

Почалася знову наука. Вчитель розказав дуже гарну казку і казав її повторити, а потім прикликав старших хлопців до стола й став їх вчити співати із нот.

Нарешті всі помолитись і стали одягатися до відходу.

Стефко вийшов швидше й ждав на Мартусю на дворі. Вони мали розходитися в різні сторони, бо Мартуся жила в середині села Гордінні на Бандрівщині, а Стефко в Сокирчицях.

— Я тебе проведу, Мартусю, ти боїшся собак Півперечного...

— А ти не боїшся?

— Хто, я? Підожди! Ось тут за плотом я сховав палицю. На моїй дорозі теж є собаки, та не я їх боюся, а вони мене. Та знаєш, Мартусю, як ми зробимо? Як вибіжать до нас собаки, то ти їм кинеш кусок твого хліба.

— Правда, що так можна. — Вияла хліб з торбиши, а Стефко розломив його на кілька кусків.

— На тобі, Мартусю, я вже тобі скажу, коли треба кидати. Я кидати не буду, бо я їх не боюся, але ти тим хлібом так їх обласкавши, що тобі будуть руки лизати. Взялися за руки та йшли далі.

— Знаєш, Стефку, як я йду з тобою, то ніраз не боюся.

— Бо я тобі не дав би кривди зробити, я хлопець! Як переходили біля загороди Півперечного, вибігли два пси й стали до них присікатися.

— Тепер кидай хліб — каже Стефко.

Вона кинула два куски. Пси зразу відскочили, бо певно думали, що кидають на них каменем. Та зараз запахали хліб і скочили на нього. Відразу затихли. Тепер Мартуся кидала куски далі, поки стало. Пси хапали хліб і зближались несміло до дітей.

— Тепер ходім, а завтра, то вже можна буде їх поглядити — каже Стефко.

Як заїшли на Бандрівщину, Мартуся зупинилася перед убогою хатинною.

— Тут моя мамуся живе...

— Мартусю! Ти завтра знову принеси хліба для собак. Я знову принесу пирога.

— Добраніч, Стефку! - Вона скочила через перелаз на своє подвірячко, Стефко завернуv і пішов вулицею до дому. Вернувся вже смерком.

— Де ти, дитино, так довго забарився? — питає бабуся Катерина.

— То так було, бабусю, там на кінці Гордніні мешкає один господар, Півперечний називається. У нього є два пси, що дітній зачінають, то я дітній відпроджував.

— А ти псів не боїшся?

— Е, коли-б їх було багато, то певно, а двох, то я не боюся.

Катерина помітила, що хлопець сьогодні якійсь схвильований, незвичайно веселій та говіркій. Він почав витягати «фа-сольки», які співав пан учитель зі старшими хлопцями. На той дитячий спів, бо того ніколи не бувало, вийшов з світлиці вуйко до кухні. Стефко не замовк, співав своє далі й дивився Яцкові прямо в очі. Яцко здивувався, бо досі той хлопець усе ховався перед ним у темний куток. Не сказав нічого й вийшов. Та ця веселість хлопця його засмутила. Видно, що бахур здоровіший і не гадає вмірати, а чого доброго ще треба буде судові складати рахунки за нього.

— Певно тебе знову похвалив пан учитель, що ти такий веселенький -- каже бабуся.

— Похвалив, та не тільки мене, але й Мартусю Скориківну.

— Що то за Мартуся?

— Та так одна дівчинка називається. Вона мешкає у своєї мамі в Гордніні, на Бандрізичній.

Другого дня вибрався Стефко власніше до школи, як звичайно. Говорив бабусі, що йому треба ще дещо в школі доучитися. А як бабуся краяла пирога, то він попросив:

— Бабусю, я тепер такий все голодний, відкрийте мені ще пирога, бо вчора було мені замало.

— Добре, дитино, видно, що ростеш, коли тобі так їсти хочеться.

Поцілував Катерину в руку і сховав пиріг у торбину.

А Мартусі теж спішилося до школи, як ще ніколи перед тим.

— Мартусю, принесла ти хліба? Побачиш, як тобі будуть пси руки лизати. Як я вчора вертався біля Півперечного, то вже на мене пси не гавкали.

— Я принесла хліба, так як ти мені вчора казав:

— А я тобі принісши широго. Візьми тепер, поки дітей ще немає і сховай до своєї торбини.

— Візьми, та розділи на двоє.

— Е, то все для тебе, для себе я маю окремо.

— Який ти, Стефку, добрий! — каже Мартуся, паліючи. — Я такі широгі дуже люблю, та це багацький пиріг, а нас бідних на такій не стати.

— Не журися, Мартусю, я щодня для тебе принести буду. Бабуся мені дасть, скільки я схочу, бо вона мене любить, а я їй кажу, що мені тепер дуже їсти хочеться...

— Так недобре, Стефку, що ти перед бабусею неправду говориш. А коли-б так твій вуйко про це дізнався, дісталось би тобі... і про мене говорили-б люди зле, що ти для мене вуйка окрадаєш. Я того не хочу...

— Я його не окрадаю, лиш він мене. Якби ти знала, скільки він забрав річей моєї мамусі, скільки одягів, забрав усі меблі, а решту непродав жидам, продав і моє гарне ліжочко, таке гарне, що ну! А вуйка Качаниха ходить у сукнях моєї мамі. Як будеш в церкві, то подивися на неї. Та сукня, то моєї мамі.

— А що це є меблі, Стефку? Я того не розумію...

— Якби тобі це сказати? То, бачиш, така обстановка до покоїв. Такі дуже гладесенькі столи, скрині, мягенькі лави та стільці... То називається меблі.

— А чи це, Стефку, не гріх, що ти так на свого вуйка говориш. Та-ж він тобі тагуся заступає...

— Татуся він мені заступає? Якби ти знала, Мартусю, який він для мене злий, як він мене раз збив, коли-б мене була бабуся з рук не вирвала, то був би мене вбив на смерть.

— А защо він тебе бив?

Стефко розказав їй історію за Брнська, який він був для нього щирий і за ним аж з Рудок до Сокирчиць прибіг, а бабуся казала, що він собі по смерті прибіг. Мартусі жаль стало бідного Брнська.

— Тепер розумієш, Мартусю, що я не можу любити вуйка й ніколи його любити не буду. І бабуся мені наказувала, щоб я його берігся, бо він мені може колись щось злого зробити. А другий раз то мене збив за це, що я сказав, що я маю право сідати на річах моєї мамі.

— Мені тебе, Стефку, дуже жаль. Коли-б у тебе така мамуся, як у мене, то тобі добре жилося-б...

Тепер для Стефка настали щасливі дні. Він ходив пильно до школи, сідав біля Мартусі й радів тим, що пиріг з маслом, що він приносив, їй смакує. Пси Півперечного пізнавали Мартусю і восело їй вітали. Та Стефко не міг собі відмовити того, щоб не відпровадив її аж під хату. А Катерина раділа з того, що хлопець тепер так багато їсть, бо як приходив до дому, то ніколи не зрікався своєї вечері.

X.

Така вже людська доля, що на землі немає нічого тривкого. Так було і у Стефка. Скінчилася зима, зазеленіла весна й діти стали щораз рідше ходити до школи. Досталось і Стефкові. Пастушка Павла взяв Яцко за погонича до орація, а Стефко мусів гонити товар на пашу. Перший раз пігнав пасти з Павлом, відтак мусів сам давати собі раду.

Стефка будила бабуся дуже рано. Він мив лице, а тоді бабуся давала йому кухлик гарячого молока з хлібом. Відтак ладила йому в торбину полуденок,

бо товар треба було пасти до вечора. За той час виганяли товар із стайні, Стефко брав батіжок у руки, на плечі раднину і виганяв товар за ворота. Товар зганяли на збірне місце, і тут треба було ждати на всіх. Стефко йшов босній. На дворі було зимно. Вода в калабаньках відкрилася срібlistим ледом. На бадиллі стояла рясна роса. Стефко сідав на землю, підогнувши під себе ноги й вкривався радниною. На сході ставало щораз ясніше. Небо щораз більше горіло. Нарешті вистрілили високо червоні промінні, а за ними виплило на небо велике червоне, мов млинське колесо, сонце. Від того прокинулась зі сну пташня. Тепер сонце стало розносити по світі свою благодать — тепло. Від нього став таяти тоненький лід на калабаньках. Нарешті, коли всі пастушки позганяли свій товар, найстарший пастушок дав знак. Усі носхачувалися зі своїх загітих місць і ціла валка рушила в поле. Після прийнятого звичаю аж до св. Юра можна було пасти товар і на озимині. Та пан не признавав такого права і його польові займали з панської озимини товар. Пастушки мусіли берегтися панських лапів. Коли загнали занятій товар до двора, то окомон назначував ціну за шкоду по своїй волі. Звичайно казали такому бідному відроблювати стільки то днів на панському.

Хоч як Стефкові не хотілося вставати так рано, то зараз першого дня набрав охоти до такої праці. Між пастушками зустрів і Мартусю. Він тим дуже зрадів, і шукав нагоди, щоб до неї зблизитися. Нагода трапилася таки першої днини. Один з молодших пастушків казав їй завернути свою корову. Мартуся не послухала і він ударив її прутом. Стефко скипів і прискочив до нього:

— Защо ти її вдарив?

— А тобі яке діло?

Станули проти себе, як два півні.

— Питаюся тебе, за що ти її вдарив?

— Бо мені так хотілося.

— А мені також так хочеться, — сказав Стефко й вдарив його позауш.

Тепер обидва взялися попід сили. Здавалося, що Стефків противник сильніший, бо був і старший і вищий ростом. Але Стефко був меткіший. Він притиснув його до себе, підставив ногу, і повалив на землю.

Вмішалися до бійки старші й розвели закукурічених. Кривда Мартусі була помщена. Але найшовся другий, що хотів помстити переможеного. Його старший брат хотів кинутися на Стефка, закусив зуби й лідступав поволи до Стефка. Стефко не поступився ані кроку. А коли той хотів його копнути, Стефко дуже зручно увихнувся на бік, використав мент, коли той втратив рівновагу, підбив йому ногу й повалив на землю. Всі засміялися і вже до дальшого бою не допустили.

— Стій! Не можна, він тебе не зачіпав, і ти не має права, що хотів, то й маєш.

Стефко підійшов до Мартусі.

— Тепер уже ніхто не посміє тебе зачіпати!

— Знаєш, Стефку, варто би принести сюди яку книжку, може у тебе яка є, бо я не маю нічого, крім читанки та катехизму. Та це ми вже в знімі прочитали.

— Я собі теж таке гадав... та подожди, я попрошу бабусі, а вона мені певно кушить.

— А бабуся має гроші?

— Певно, що має, вона бере з каси гроші за свого покійного чоловіка. Вона мені все купує.

Як прийшло полудне, то Стефко вийняв із своєї торбини стільки припасів, що для обох вистало. Мартуся не вищєсла нічого. Говорила зразу, що мамуня не спекла хліба, та потім призналася, що не було муки, Тепер переднівок. Стефко успокоював її, як міг.

— Не журися, Мартусю, я щодня винесу стільки, що вистане для нас обоїх.

можу з мамусею поділитися.

— Та, бач, Стефку, як я їм, то мені жаль, що не Стефко думав над тим, якби то зробити, щоб і Мар-

тусній мамуні з того трохи дісталоя. Та це вже без бабусі не дасться зробити. Треба признатися.

Вона певно не відмовить. Стефко не раз бачив, як бабуся бідним помагала.

Коли у вечір Стефко пригнав товар до дому, і по-вечеряв, то його дуже кортіло сказаги все бабусі. Але в хаті була челядь і він підождав, аж усі полягають спати.

— Знаєте, бабусю, та Мартуся Скориківна, що ми в зимі разом училися, а нан учитель усе нас так хвалив перед усіми, тепер наше мамуні корову з телятем... Вона така бідна, що не винесе на полуденок навіть куска хліба, бо її мама не має муки, щоб спекти хліба.

— Тепер, дитино, передіівок.

— Вона теж так говорила... та я поділився з нею моім пирогом.

— Добре в тебе серденько, Стефку, коли ти над голодними милосердишся, за те буде тобі Бог благословити...

— Я, бабусю, з нею всю зиму, коли до школи ходив, ділився моім полуденком, бо вона приносила собі п'сний ячмінний хлібець, а більш нічого.

— А чому-ж ти мені цього не сказав, я була би тобі більше давала.

— Бабусю, а якби то зробити, щоби її Мартусній мамі дещо з того полуденка перепало?

— Я теж над тим думаю... Та покищо, я стільки буду тобі давати, щоб і для Скорикової дещо остало. Але ти бережись Сенька, щоби не підглянув, бо певно сказав би вуйкові.

На другий день рано, далеко ще перед сходом сонця поніс Стефко пону торбу харчів на пасовиско.

Стефко роздівлявся за Мартуссю. Його аж некло, щоб їй чим швидше сказати, як йому добре повелоя. Нарешті й вона пригнала свою корову з телятком до гурту. Вона була боса, в одній спідничині й кафтаніку, а голову і плечі вкрила полотняним рядном.

Стефко зближився до Мартусі й шепнув їй:

— Бабуся приладила стільки, що й мамуні занесеш, Мартуся засоромилася й не відповіла нічого.

— А за книжку я ще нічого не говорив.

— За книжку, то я вже подбала. Я сказала мамуні, про що ми говорили, а вони пішли до папа вчигеля і він позичив.

— Ану, покажи!

Дівчинка виняла ізза пазухи невеличку книжку, загорнену в папір. Стефко прочитав наголовок: «Вінок для чемних діток».

Як лише пригнали товар на поле, посідали обое на високій межі й стали читати. Які гарні оповідання! Особливо подобалося їм оповідання про трьох братів: двох розумних, а одного дурного. Вони сердечно сміялися й забули про світ божий. Аж почувся крик з гуртка пастушків:

— А гей! Ти, вчений мішуху, твоя корова у панський лан забігла!

Стефко схопився. Лиса вуйкова корова пішла в панську озимину, а за нею пішли другі. Стефко пігнав вихром, щоб її вигнати, а з другого боку йшов туди польовий Ковбель. Стефко добіг швидше і вигнав корову з панського лану, але польовий хотів її займити ще з громадського поля.

— Не вільно! — кричали пастушки. — То громадське, було займати з панського.

Стефко знав, що його дома жде, коли-б займили корову до двора. Він трохи не плакав.

Та польовий нічого собі не робив з хлопячих протестів. Піймав корову Качана за роги й змагався її повести до двора.

Вн бачили коли, як ворони та сороки нападають на яструба? Безперечно, що яструб дуциїт і роздер би ворону чи сороку відразу. Та він перед ними тікає, бо їх більше і в них одна думка. Таке було й тут. Пастушки, мов гайворонця, кинулися на польового й старалися видерти з його рук корову. Він держав обіруч корову за роги, палиця впала йому на землю, він оборонявся

ногами перед діворою. Та це не мопагало. Одні видирали коров'ячі роги з його рук, другі хапали його за ноги, а треті кричали, що сили, що з громадського займати не можна. Хтось ударив прутом корову. Вона мотнула головою і инвернула польового на землю, а сама задерла хвіст і пігнала до череди. І в тій хвилині, як польовий звалився на землю, пастушки розскочилися на всі сторони, мов горобчики. Вони раділи, що не дали корови. Польовий злий, мов чорт, підносився з землі. Він загадав бодай одне зпоміж них піймаги. Пустився бігти у той бік, де стояла Мартуся. Вона тікала що сили й кричала. Та він здогонив і піймав її зразу за верету, а відтак за косу.

— Ти мені за всіх відповіш — засичав польовий, Стефко став кричати:

— Не руш її, то не її корова була...

Пастушки підхопили цей крик:

— Не руш! То не її корова. — Але боялися до нього приступити, бо він мав у руці палицю.

Тепер Стефко прискочив до нього, мов кіт, іззаду, обняв за ногу і схопив зубами з усієї сили. Польовий підкидав ногами, та не міг його відірвати, хлопець щораз дуще затискав зуби. Польовий заскавулів з болю і випустив з рук Мартусю, та став відривати від ноги Стефка. Могло бути з хлопцем зле. Та знову між пастушками виявилася солідарність. Вони, бачучи Стефка в такій небезпеці, кинулися всі на польового. Одні били бичівнами, другі шарпали за одягу. Польовий став проситися.

— Пусти його, Стефку! — крикнув хтось з гурту.

Стефко відскочив від ноги, мов мяч, а польовий, вирвавшись з такої опресії, втівав що сили до села: дівора супроводжала його криком.

— Тепер, хлопці, бережімся — каже найстарший пастушок. — Ковбель побіг до двора і зараз прийдуть сюди посіпаки та нам увесь товар заберуть.

— Даймо знати до села — каже другий хлопець, —

бо як нам займуть товар, то грабля зацабанить по двацять ринських від штуки.

Пастушки почали зганяти товар якнайдалше від панського лану. Один побіг до села.

І справді за якої пів години надіхав від двора окомон на коні, а за ним кількох двірських парубків з палицями.

— Хлопці, буде нам біда! — закричало кілька голосів відразу. Менші пастушки стали плакати, старші не знали, що робити; бо поміч із села не надходила. Та вона була недалеко. Тут і там орало кільканацять плугів стернинсько. Були між ними й такі, що їхні діти пасли тут худобу. Плугаторі поставали, де хто орав, брали в руки истик і підходили до череди. Чекали на двірську напасть. Приїхав окомон і, показуючи своїм людям череду, крикнув:

— Заганяти всю череду до двора!

— Ого! А то яким правом? — крикнув один газда, виступаючи з истиком наперед других, — з громадського хочеш нашу худобу забирати? Не дочекаєш!

— Чого стали? — крикнув люто оконом на своїх. — Заганяйте до двора, а ти один з другим заплатиш по двацять срібла від штуки!

— Вважай, щоб ми тебе не пошкробали... Марш з громадської землі, як хочеш цілі кості винести.

Громада плугаторів, яких десять люда, посунула наперед... Оконом не знав, що йому робити? Він знав, як небезпечно попасти в руки розлюченим мужикам. Та в тій хвилині надіхав фірою війт з села та ще з одним присяжним.

— Що тут сталося? — питає.

— Тут бунт, — каже оконом, — я зараз посилаю по шандарів до Луки, я вам покажу. — Польовній хогів заняти одну штуку з ознини, та його та голота покусала, мов собаки, а тепер не дають мені заняти товару.

— Неправда! — закричали пастушки хором. — Ковбель хотів узяти корову з громадського!

— Ходім подивитися на сліди — каже війт.

Пішли цілою громадою. Справді, озимина одного господаря була потолочена ратицями корови, чобітьми й босими слідами пастушків. Війт каже:

— Розсудіть самі, пане Залуцький, чи мав право польовий з того місця займати?

— Але корова була перед тим на панськiм лані — оборонявся оконом.

Пішли й на панськiй лан. Та тут свіжа молода зелень уже попідносилася і зарівнялась, бо сонце добре нагрівало.

— Ну, скажіть, пане Залуцький, яка тут шкода вам зробилася? Ваші польові лакоми на нагороду й тому йдуть на людей напастю, а перед вами брешуть.

— Вже минулася панщина! — обізвався хтось з гурту.

Тепер уже й мови не було про те, щоб займати товар до двора. Оконом каже до пастушків:

-- В котрого тут між вами така песь натура, що кусає?

Та діти мовчали й він побачив, що нічого від них не довідається. Тепер знову каже війт:

— Що це було з тими кусаннями?

— Один із них, як польовий піймав дівчину і хотів повести її до двора, — пояснював оконом, — прискочив до польового й вкусив його в ногу.

— Як він обороняв дівчину, то добре зробив, — каже війт, — бо польовий не мав права дівчини чіпати, ще нема такого права, щоби польовому було вільно замість коров дівчат займати. Обороняв її, чим міг, а що не мав при собі пістолятка, то обороняв зубами.

Всі стали сміятися, а оконом, погрожуючи гарпом, крикнув:

— Справа опиниться в суді...

— Ми також знаємо, пане, де суд, і нам не страшно. Побачимо, чи суд признасть вам право займати господарськiй товар з громадського, тай людей вязнити,

Оконом відіхав, а двораки пішли за ним. Вони були раді з того, що на тім скінчилося, бо могло дещо

обірватися. Плугаторі порозходилися. Остав на місці сам вїт з присяжним.

— Скажіть мені, діти, правду, що тут було. Та най лиш один говорить, бо як зробите сорочний ярмарок, то нічого не зрозумію.

Тоді найстарший хлопець Грицько розповів вїтові все по порядку, як Стефко з Мартусею зачиталися в книжці, а корова Качана пішла на озимину, аж до того, як Стефко в обороні дівчини вкусив Ковбеля в ногу і від того він дівчину пустив.

— Ходіть сюди, ти Стефку і ти Мартусю.

Вони стали перед вїтом засоромлені.

— Покажіть, що ви читали?

Стефко витягнув з торбички книжку і подав вїтові.

— Ага! Я ту книжочку беру, а ви тут пильнують товари, а книжці дайте спокій, бо тут не школа.

Мартуся розплакалася.

— Мамуня позичила цю книжку від папа вчителя, а він казав, щоб її де не затратити та не подерти... Що мені тепер від папа вчителя за це буде?

— Не журися, книжка не пропаде, я її ще сьогодні відішлю до папа вчителя і попрошу його, щоб вам більше книжок не давав, хай почекає до осені. А ти, Стефку, вже раз здорово вкусив нашого мигу... я це пам'ятаю. Тоді ти виступив в обороні свого пса, і тоді тобі нічого не помогло, а тепер ти вирятував дівчину з неволі... бережись, хлопче, щоб собі коли біди не напнтав... Будьте здорові, діти, а пильнуються Ковбля, бо він вам тогте не забуде...

Діти зараз почали свої забавки. Тепер до них пристали і Стефко й Мартуся. Ця пригода змішнила в них усіх почуття спільноти. Стали бігати, перескакувати через шнурок. Стефко показався найметкішим. Ніхто так далеко ані так високо не скочив, як він, і ніхто не міг його перебігти. Всі дивувались дуже і Стефкові признали першенство перед усіми. Стефкові здавалося, що це був найкращий день у його житті.

Навіть похвали вчителя в школі не могли з тим рівнятися, що йому тепер хлопці признали. А Мартуся також немало з того раділа, що має у Стефку певного оборонця на всякий випадок.

У вечорі Стефко розповів бабусі всю пригоду. Бабуся помітила, що Мартуся була в оповіданні Стефка все на першому місці.

Стефко почував, що без книжки ті хлопчачі забавки не на довго його задовольять, що йому треба ще чогось іншого. Він прислухувався, як пастушок Павло гарно вигравав на сопілці. От, коли-б так йому добути сопілку та навчитися так гарно грати, як грає Павло. Сказав про те бабусі, а вона пообіцяла йому ще кращу сопілку купити, як у Павла.

В найближчий четвер привіз сусід Стефкові сопілку, дуже гарну, помальовану на жовтий колір, березову. Стефко дуже нею зрадів і попросив Павла, щоб навчив його грати. Павло дивився на неї заздрим оком, бо його сопілка була і менша і в одному місці розколена. Взяв Стефкову сопілку, замочив у воду і став грати. Боже! Як гарно він грав. Стефкові здавалося, що він ніколи так не навчиться.

Тепер для Стефка не було пильнішої роботи, як грати на сопілці. Тепер міг сам виграти кожну арію, яку лише переймів. Він почував себе стократно щасливішим, як колись. Сяде бувало денебудь над ровом при дорозі біля пасовника, задивиться кудись і грає. Добуває такі арії, яких ніколи передтим не чув. А біля нього сидить Мартуся, та очей з нього не зводить,

— Ти, Стефку, не раз таке граєш, що аж сльозц від того з очей пливають.

Тоді Стефко наче зі сну прокидався і дивився, чи його товар далеко від панського лану...

XI.

Та й це довго не тривало. Сенько, що був оком і вухом у Яцка Качана, довідався від пастушків, що Стефко виносить з дому на оболоння повну торбу харчів, що передає їх Мартусі Скориківній, а вона приходить сюди з порожньою торбою, а з пасовника відходить до дому з повною. Він сказав про це Яцкові.

Скупиндряга Яцко аж скипів зі злості, що той щенюк його добро розкрадає і діводам роздає. Сказав це Насті, а вона на те:

Якби ти з рана не вилігувався, а встав і подивився за всім, то того не було-б. А хлопець сам того не робить, тільки та стара відьма йому помагає, і її треба би припилувати.

Яцко рішив всгати рано й вилапати домашніх злодіїв на гарчому.

На другий день устав ще перед світанням. Вийшов задіями дверми, щоб ніхто не помітив, і пішов на збирне місце, де зганяють пастушки говар. Там сховався за грубою вербою і дожидав Стефка. Стефко нічого не прочував. Узяв у торбу харчі й пігнав товар. Переходив якраз біля верби, як ізза неї вискочив Яцко і піймав його за руку.

— Покажи, що у тебе в торбі?

— Бабуся Катерина дала мені полуденок — каже наляканий Стефко.

Яцко обмацав торбину.

— Такого полуденку, то її кінь не зів би. Підемо, синку, до дому і я тобі не такий полуденок справлю...

Відходячи, передав опіку над своїм товаром якось стрічному пастушкові, поки не прийде Павло і говар від нього перебере. Стефко знав, що його дома жде, та впиратися було годі, а вирватися з ведмежої лаби не було сили. Нагадав собі й мигу і Ковбля і тепер загадав вжити в своїй обороні тої самої збруї. Коли вуйко приставав і заговорив до стрічного сусіда, Стефко нахилився до його руки і вкусив з усієї сили,

Яцко засичав з болю і пустив його руку, а як Стефко освободив свою руку, то поминай, як звали. Коли Яцко оглядав укушену руку, то Стефко вже був далеко. Тепер Стефко найбільше з того радів, що вуйко не успів забрати йому харчів з торби, та що Мартуся і її мама не будуть сьогодні голодувати. Він пігнав що сили до череди, що вже рушила з місця.

— Чого тебе вуйко чінався? — питали його хлопці.

— Обіцяв мені аж дома сказати.

-- Був би певно блв...

— Певно, що не погладив. За руку так мене стиснув, що мало кісток не поломив.

-- А як ти вирвався йому?

— Зубами.

Хлопці нагадали собі зненавидженого Ковбля й почали сміятися. Стефко сміявся теж, хоч йому зовсім не було до сміху.

— Вуйко тобі тогс не подарує.

Стефко знав це добре сам. Вуйко тепер певно не дає бабусі жити, й верещить, мов навіжений. І за що? За той шматок хліба чи пирога, що він носив голодним? Такий богач, стільки усякого забрав у його мамусі й його скривдив, бо це-ж йому належалося, та ще йому мало! Стефко, думаючи над тим, аж заплакав з досади. До нього приступила Мартуся. Вона довідалася від других про його пригоду і догадувалася з якої причини.

-- Бачиш, Стефку, скільки ти клопоту маєш через мене, я воліла би вже й не їсти.

-- Не журися, Мартусю, через той кусок він не збідніє.

Стефко забув про свою біду, перестав журитися тим, що його жде. Взяв Мартусю за руку, посідали під вербою і Стефко виїшнав з торбинки сопілку та почав грати.

Качан прийшов до хати лютій, мов чорт. До того його боліла рука від укушення. Пішов просто до кухні, де застав Катерину саму.

— Що ти, шельмо, відьмо, виробляєш? — засичав

з порога. - Працю мою виносни з хати через того щенюка і роздаєш діводам... Як ти смієш? Давай своє, жебрачко, як що маєш, бо я вас обоє з хати прожену, або й до суду завдам, що мене окрадаєш і ще, шельма, щенюк, укуснив мене в руку.

Катерина зараз догадалася, в чому діло. Але сьогодні перший раз Качан у такій спосіб говорив до неї. Вона не злякалася.

- Слухай ти, зубатий чорте! Нічого собі більше не бажаю, як того, щоб ми обоє зустрілися в суді. Тільки надумайся добре, бо зі суду я виїду, а ти там лишинися!

- Я потребую тебе тільки раз помацати, а буде з тебе хамуз...

- Не горячися і не погрожуєй мені, бо я тебе не боюся. Не скали до мене зубів! Виженеш мене з хати, та не далі, як до суду тоді й твоє вуйківство над Стефком поплине з водою і нагадається тобі баталія з «зеленими панчачами» в Гусному.

Від тих слів Яцько і, тівек мов гадюка, що їй наступили на хвіст. Кожне слово різало його, мов ножем. Але й того щенюка не міг покарати. Відходив з кухні, мов побитий пес. Тріснув дверми. Пішов на подвіря, де Сенько ладив воза, їхати по сіно. Прикликав його до стодолн й каже стиха:

- Даю тобі одну роботу, як її добре виконаєш, дістанеш дві пачки тютюну.

- Яка це буде робота? -- питає Сенько, усміхаючись по лизунськи.

- Як будеш їхати через оболоння, роздивись добре за тим щенюком, піймай його і випари добре, щоб собі полежав руський місяць. Те саме зроби його смаркатій кохачці, що стільки моєї праці нажерлася... Хто би то подумав! Такій жовтодзюб, що недавно з яйця виклювався, а вже з дівчатами собі заходить.

Сенько не дав собі два рази говорити. Дві пачки тютюну, то не ходить пішки, а випарити двох дівчаків невелика штука.

Як приїхав на оболоння, станув близько пастушків, зліз з воза, відразу приступив до Стефка і піймав його за обшивку. Держачи його так, став бити бичівном куди попало. Стефко тільки раз скрикнув і задеревів, а Мартуся, бачучи це, почала плакати й хотіла його обороняти. Сенько покінчив збитого та обомлілого хлопця і схопив дівчину.

— Чекай, панно, я й тобі весілля справлю! — Та став і її бити бичівном. Найстарший пастушок, Грицько, ухопив Сенька за руку.

— Защо дітей беш? Вони тебе не зачіпали!

Сенько покінчив Мартусю, пішов спокійно до воза і поїхав. На землі лежали скатовані діти.

Саме тоді надіхав тою самою дорогою війт. Пастушки його задержали й на перегони стали розказувати, що тут сталося. Війт, як і усе село, не любив Качана, а тепер траплялася добра нагода відставити йому ногу. Відразу вгадав, що Сенько не важився би дітей бити, коли-б Качан йому не звелів.

Познімав скатованим дітям сороченяга з плечей. Там такі басамани, що аж шкура потріскала.

— От, злодіяга, як діток покалічив, та я тебе провчу... Гей! Максиме! -- кликнув до свого найміта, — їдь сам за сіном, бо я туг маю роботу.

Діти лежали на землі, ледви живі. Війт пішов швидко до села і приказав громадському поліцаєві замовити підводу до Самбора. Сам пішов до писаря і казав написати письмо до кримінального суду в Самборі про злочин Качанового парібка. Підвода підїхала з війтом на оболоння і тут зложили дітей на возі. Війт наказав їхати обережно, щоб їх дуже не стрясало.

Нікому не прийшло на думку, що це мала бути кара за ті харчі, бо ніхто про них не знав. Пастушки погоджувалися у тому, що Качан казав вибити Стефка за те, що його вкусив у руку. Але за що вибив бідну Мартусю, ніхто не міг відгадати. Прибігла на оболоння і стара Скорикова.

— А Бог би тебе побив за мою бідну сирітку!

Деся біля полудня вертав Сенько тою самою дорогою з сіном.

-- А де подівся Стефко?

-- Післав його війт форшпаном до Самбора, повезли й Мартусю. Підемо, пане Сеньку, під млин за решітку, і зубань тебе не збереже, бо і йому попаде!

Та Сенько не брав собі того так дуже до серця, Защо би його мали за решітку саджати?

Про те, що дітей повезли до суду, довідався і Яцко. Йому стало трохи ніяково. Видно, Сенько пересадив сакрамент. Та коли так, то хай випе, що наварив. Хіба хто чув, що він казав Сенькові дітей бити?

Сенько, як зложив сіно під оборіг, підійшов до Яцка і став впомишатися за тютюн.

-- Чи ти здурів? Якій тютюн?

Сенько вряччив на нього очі:

-- Випретесь того, що мені сьогодні в stodoli говорили? Та-ж уся челядь бачила, як ви мене до stodoli закликали...

-- Я тебе кликав, щоб показати тобі, які порядки в stodoli.

-- Е! Ви кругите, я не п'яний, і мені не при-снилось...

Катерина довідалася аж ввечером, що Стефкові при-трапилося. Заломила руки й заплакала.

В кухню увійшов Яцко:

-- Ви чули, що той шельма, Сенько, наробив? Я його прожечу, одного дня не буду тримати!

Катерина поглянула на нього згiрдливо:

-- Не знати, хто більший шельма, чи той, що бив, чи той, що казав бити.

-- То ви мене в цьому, пані Кульгівська, підозрі-ваєте? Та хто таке чув, щоб я казав хлопця бити?

-- Бреши, бреши, та не вибрешешся. Тепер хочеш звалити вину на Сенька, та не знати, чи тобі в суді повірять. О! який мудрий! Свідків, кажеш, не було! Слухай ти, Яцку Струмочку, кажу тобі, що як ти не зречешся сам тої опіки, то я піду до суду і скажу

панам, що ти хлопцю такій вуйко, як я тобі тета. А коли-б хлопець з того побиття мншувся, то тобі пригадають ще всі твої старі гріхи!

Сенько прийшов у кухню вечеряти. Був дуже турбований, бо хто його знає, що там суд скаже.

Дітей привезли до кримінального суду. Лікарі признали, що це важке ушкодження тіла. Дітей казали відвезти до шпиталю, щоб не було запізно. Діти попали в сильну гарячку. Слідчий суддя хогів їх зараз перепитати, та вони втратили пам'ять. Слідчий суддя видав приказ взяти Сенька під арешт. За ним пішов до Качана жандарм, якраз тоді, як Сенько складав сіно на оборіг. Жандарм прийшов з війтом.

— Злази, Сеньку, з оборога — каже війт. — Прийшли до тебе гості з Самбора.

Сенько зліз по драбині. Жандарм скував йому руки.

— Підемо до громадської канцелярії — каже жандарм — списати з ним протокол.

Тенер пізнав Сенько, що не жарги. І Яцко налякався. Сенько може його заспати і буде біда. Яцко став забалакувати жандарма, запрошував у хату спочити та перекусити дещо, а як жандарм став щось шукати між наперами, Яцко прискочив до Сенька і сказав швидко:

— Прийми все на себе, я заплачу...

— Акурат так, як ті дві пачки — сказав злобно Сенько.

Ту розмову зачув війт.

— Качане! Геть від арештанта, не вільно змовлятися. — Жандарм відтрусив Качана від Сенька.

— Чи ви, війте, чули, що він говорив до парібка?

— Чув.

— Ходім!

В канцелярії, виспівав Сенько все, що знав.

То Яцко казав вибрати Стефка й Мартусю так, щобні собі полежали «руськній місяць». За це обіцяв дві пачки тютюну, а погім усього відперся.

Ніхто не сумнівався, що Сенько говорив правду. Ящка потягли теж до розправи.

На розправу поїхало до Самбора дві фіри свідків. Сенькові присудили чотири місяці, а Качанові шість, Пислани також письмо до рудецького суду, щоби Качанові відібрати опіку над Стефком.

Вістка, що Качан дістав шість місяців, рознеслась по селу. Ніхто його не пожалував. Найбільше раділа з того Катерина. Вона бачила, що є ще справедливість на світі.

Та що мала Катерина тепер робити з хлопцем? Почала перебірати в думці, кого би то з місцевих газдів поставити на опікуна для хлопця? Нагадала собі вчителя Теодора Присташа. Зараз пішла до нього.

— Тепер, Катерино, хлопець матиме через шість місяців, поки Качан відсидить свою кару, святий спокій!

Катерина розказала йому свої турботи, кого-б поставити опікуном, і запитала його прямо, чи він не приймає би тої опіки...

— Бо до того, прошу вас, треба чоловіка письменшого, щоби викрити всі злодійства того зубатого щельми. Та-ж він обікрив сироту. Забрав усі меблі до себе, обставив ними свою хату і інщить. А скільки він з того продав, а скільки взяв готових грошей і за це зараз купив собі кілька моргів землі. А це все можна було продати й гроші сховати для хлопця. Я сама чула, як він говорив до жінки, що той здохляк довго не поживе і йому дістанеться по ньому спадщина. Кілька разів збив хлопця нізащо, аж хлопець хворів з того. А на останку, хлопець мало не минувся

— Добре, я прийму опіку над хлопцем.

Катерина була з того дуже рада.

XII.

Сенько, вийшов з тюрми два місяці ранше, як Качан. Прийшов до Качанихи. В криміналі мав нагоду багато дечого навчитися від арештантів. Навчили його, щоби багачеві не вислугуватися за пезячі гроші, з

дбати про себе. Тому то він тепер пішов просто до Качанихи. Він знав, що вона не може собі сама в господарстві дати ради, й певно його прийме. І так справді сталося. Перед Качанихою він толкував справу так, що усьому вишен вийт, бо якби був не робив стільки галасу і бахурів до Самбора не посилав, то й пес не загавкав би. Настя повірила і рада була з того, що буде могти ним виручитися в господарстві.

За науку, що кримінальщики давали Сенькові, казали собі добре заплатити. Вони випитали докладно про розклад Качанового обійстя і за кілька днів вивели із стаїні пару найкращих коней.

Сенько взявся до господарки й робив все по своїй волі. Настя не могла нічим розпоряджатися, бо челядь її не слухала, тільки Сенька.

Поки не прийшло зі суду, що Качана від опіки усунули, Стефко був при Катерині. Потім пішов до Присташа. Від тої хвилі Качаниха не мала спокою. Забрали всі меблі, мусіла віддати всю одягу небіжкці Книгиницької. Усе те повезли до Рудок і продали на ліцитації, а гроші сховали до депозиту. Пристані узявся до підправлення занедбаной реальности в Рудках. Суд зажадав від Качана рахунків. Качан мусів присягти, що взяв зі спадщини.

Настала для нього гірка година. Сидів у заперті, а на нього сипалися письма, з якими не мів собі дати ради. З тюрми вийшов у великому пості. То вже не був тої давнишй Качан, що нікого в селі не боявся, і на виду змінився.

Як вернув до дому, то не застав усього, як лишив. По меблях Книгиницької ані сліду. Давня, проста обстановка прийшла на своє старе місце. Не було й пари коней. Збіжжя вимолочене до чиста і прядане, а скільки з того прилипло при Сеньку, то лиш він сам міг би сказати. Але нічого не можна було зробити, бо ніхто його за руку не піймав. Качан ще більше зненавдив Сенька.

— Ти чого тут сгорчиш? — спитав грізно Сенька при першій стрічі.

— Я до вас не просився — відрубав Сенько. — Через вас за ті дві пачки, яких я ніколи не бачив, я попав у біду. І вас я не квапився бачити, тільки ваша жінка просила мене, щоб я вернувся, бо не могла собі сама дати ради.

— Тепер я тут і мені тебе зовсім не треба.

— Я піду, хоч би й піши, але ви мені заплатіть і зараз порухаймося...

Качан став рахувати.

— Ви добре рахуєте, — каже Сенько, — але на свій бік... А за тих півроку, що я пересидів у криміналі, то мені нічого не належиться?

— Ти не сидів, а перележав — завважав Качан злобно.

— Най і перележав, ви там були, то добре знаєте. Але за той час ви мені їсти не давали. Кажу вам, що не вступаюся з того місця, поки мені не заплатите до грейцаря за увесь час. Нема дурних!

Яцко не міг з дива виїти, що той покірний підлизаїко так до нього ставиться.

— Я тебе шупасом відставлю до твоєї Волощи!

— От вигадали! Не лякаюся шандарів і не раджу вам з ними заходитися, бо би нас обох знову туди повели, відкіля ми недавно вернулися. Я тепер порядкував на вищці на шпіхлірі й знайшов одну памятку з вашої роботи у грабього. Ви певно намятаєте.

Сенько говорив це з такою злобою, що Яцкові аж у голові шуміло.

— Ну, якже, пане господарю, маю йти справді геть, чи нагадаєтеся?

Яцко держався обіруч за голову.

— Лишися, заплачу — простогнав.

— От бачите, що можемо якийсь час прожити у згоді. З платою я вам ще почекаю, бо бачу, що ви тепер у клопотах і не хочу вас руйнувати. Але не журіться, ми ще доробимося і не дамося біді.

Яцко лютував. Тепер йому нічого не подобалося, все за щось лаявся і проклинав увесь світ. Незадовго по його позорогі прийшов на нього позов від опікуна Мартусі. Такий сам позов прийшов і від опікуна Стефка. Це привело його до скажености. Не було безпечно тепер до нього підходити. Оди Катерина не боялася його гніву, ні крику.

Як лиш прийшло зі суду рішення, що Яцкові відобрали опіку над Стефком, зараз забрав хлопця до себе новий опікун. Тепер треба було про те подумати, куди спрямувати виховання хлопця. Порадививши з Катериною, вчитель зараз під початку року дав його до нормальної школи в Самборі. Стефка прийняли до третьої класу. Помістили його на квартирі в одній вдовні.

В часі, коли Яцко вернув з криміналу, Стефка вже не було в Сокирчичах. Яцко всю причину свого нещастя приписував лише тому бахурові її поцрисяг собі при найближчій нагоді пімститися. Катерину треба покищо терпіти дома, щоб його не зрадила.

Минуло так два роки. Стефко скінчив четверту класу. Вчитель радився з Катериною.

— Варто його послати до гімназії, але то далека дорога...

— Ой, справді, далека, і не встане нам на це всього його майна — каже Катерина.

— Що-б хоч кілька клас скінчив, міг би всгушити до якого уряду.

— Най Бог боронить! — каже Катерина. -- Надивилася я на тих напів учених урядовців.

— Та щось конечно треба вирішити, бо я; бачите, за нього перед судом відповідаю.

-- А може-б ми його самого про це сштали? -- каже Катерина.

Стефко, хоч учився добре і в школі його любили, не міг з містом зжитися. Приріс усею душею до села. Коли-ж можна було, біг до Сокирчичь. Особливо за Мартусею було йому башю. А коли був на

селі, то бачився з Мартусею так, щоб ніхто того не помітив. Вдоволенний був, як її міг побачити здалека.

Раз лише довелося йому зустріти її.

— Я тобі, Мартусю, кажу щире слово, що як добуся чогось, то певно з тобою вженюся, пам'ятай собі!

— Куди мені до тебе, Стефку! Ти покінчиш великі школи, будеш паном, де-ж би тобі дали брати сільську дівчину, до того й сироту.

— А хто-ж тобі сказав, що я буду кінчити високі школи? Ні, Мартусю, я лиш скінчу четвергу клясу та йду вчитися на коваля...

— На коваля?! А тобі що в голову прийшло? — каже дівчина і засміялася в голос.

— Не смійся, а воно так буде, як я кажу. Панувати нема у мене на чім, далі вчитися немає защо! Ти лиш подивися на нашого майстра Павла Франка. Чи йому эле? І роботу має і люди його шанують! Чому-ж би і я не міг таким бути?

Коли його опікун прикликав поспитати, куди він загадує йти, то Стефко вже ставав з готовим.

— Я волів би не ходити вже більше до школи! Це, що я знаю, мені до ремесла вистарчить.

— А до якого ти ремесла думаєш йти?

— До коваля, — каже хлопець, не надумуючися.

— Рада-б душа до раю, — каже опікун — та чи буде у тебе стільки сили, щоб ковалем бути?

— Буде. Мені вже тепер дванацять літ. Я ще виросту і наберу сили...

— Що-ж тобі у коваля так дуже подобалось? — питає опікун.

— Я щодня переходив до школи попри кузню коваля Гайльгофера в Самборі. Ставав я на порозі кузні й дивився на ковальську роботу. Вона мені дуже подобалася.

— Ти ще, сику, до того за молодії.

— Чому молодії? От я пераз заходив до коваля Павла Франка в Гордині. Він раз поглядив мене по

голови, усміхнувся і каже: А може й ти маєш охоту стати ковалем, то ходи до мене на науку...

-- Він так жартував певно...

-- Можна його спитати. Той хлопець, що вчиться у нього тепер, менший від мене і заложуся, що слабший...

-- Добре, синку, підемо до Франка спитати, чи ти надаєшся до ковальської науки, тоді дам тебе до самбірського коваля на науку.

-- Чого до самбірського, коли й Франко добрий майстер і у нього можна вчитися й бути близько вас.

-- Тобі треба би вуйка берегтися, сику, бо він поганим оком на тебе дивиться.

-- Я його не боюся.

Стефко вибіг з хати дуже радий. Його сні сповняться, він остане в Сокирчницях, буде вчитися ковальства і таки бодай у неділю побачить Мартусю.

Опікун був теж з того вдоволеній. На другий день узяв хлопця і пішов з ним до Павла Франка. Старого Франка засгати з сином і челядинком у кузні. Працювали на трьох ковалах. У печі горіло вугілля, хлопець димав міхом на вогонь, аж іскри сипались на кузню. То один, то другий виймали кліщами розпечене залізо, спішили до ковала та гатили молотами, а з того ще більше іскри сипалися. Старий, кремезний Павло Франко в широкому, шкур'яному фартусі, побачивши на порозі вчителя, покинув роботу і пішов йому назустріч. З учителем він знався добре, бо він дякував у гординецькій церкві їй частенько позичав Франко у нього яку церковну книгу на неділю по вечірні. Він наче-б догадався, за чим вони прийшли, бо, звитавшись з учителем, підморгнув до Стефка і погладив його по голові.

-- Цей парубок, -- каже вчитель, показуючи на Стефка, -- має велику охоту вчитися ковальства.

-- А скільки йому років?

-- Дванацять.

Франко взяв хлопця за одну та другу руку повнище ліктя і пошупав м'язи.

— Ге, ге! Хлопець на свій вік моцний! Добре, я його прийму.

— А чи не буде це для нього за важка праця?

— Не бійтеся, у мене є різні молотки -- малі й великі. Як кому під силу.

Учитель узяв Франка під руку і вивів на двір.

— То, бачите, сирота, по судовому уряднику з Рудок. Йому був опікуном Яцко Качан.

— Знаю, я знаю, ту цілу історію. Хлопець, як зачуваю, має гарну реальність у Рудках. Якби він вийшов на ковальського майстра, а ще зложив іспит з куття коней, то був би паном.

— Я собі теж таке міркував.

— Отже згода. Будете мені платити сто двадцять ринських на рік, будете давати одержину, білля і обув, а жити й харчуватися буде у мене. Істи буде разом зі мною, бо такий у мене звичай.

Подали собі руки.

— Ну, хлопче, -- каже коваль, -- приходь хочби й завтра.

Попрощалися і розійшлися. Франко до покиненої роботи, а вчитель зі Стефком до дому. Стефко дуже радів своїм ковальством.

На другий день опікун поїхав до Рудок, а Стефко вижидав, поки люди підуть у поле, і вуїка не буде дома. Тоді пішов повідомити бабусю про те, що вчора сталося. На подвір'ї у вуїка було пусто, лиш кури, качки та гуси скубали травичку.

Стефко наблизився до кухонного вікна. Катерина відчинила вікно і стали розмовляти. Стефко розказував про розмову з Франком. Він був такий схвилюваний, що не чувся, як вуїка відчинив фіртку, а побачивши Стефка, зачинив фіртку на засув.

— А ти що тут робиш, шибеннику?

Бабуся пустилася вибігти надвір, застунити хлопця і скрикнула:

— Бережись, Стефку!

Стефко оглянувся, як вуйко дійшов до нього на два кроки і вже простер руку, щоб його піймати. Хлопець скрутився і втік. Тепер розпочалася погоня. Обістя було обгороджене високим плотом, а фіртка і ворота зачинені. Яцко закусив зуби й гоїв за хлопцем, а Стефко тікав з одного кута в другий. Даремне Катерина вговорювала Качана. Він її відтрусив і далі ганяв за хлопцем. Катерина прискочила до Яцка і придержала його за полу. З того скористав Стефко, забіг у найдаліший куток подвіря і, мов кіт, видряпався на пліт.

— Вуйчуню, а-ну, ходіть піймайте мене тепер.

Яцко аж завив з персердя, хопив велику камішку ку і шпурнув на хлопця. Але він був уже на вулиці.

Стефко показав Качанові язика й пігнав, у підсоках, до дому.

Качан спльовував і проклинав усіми чортами. Завернув у хату, а Катерина, прочуваючи, що Яцко захоче на ній зігнати злість, пішла в кухню.

Яцко станув на порозі.

— Чи не соромно тобі, Яцку, ганятися за дівком? Що він тобі зробив, як прийшов до мене?

— Ви мою працю крадете, я знаю, що він по те сюди приходив.

— Яцку! Вдарся в груди, а скільки ти його добра покрав? Ти присягав у суді, що нічого не затаїв, але я знаю, що ти присяг фальшиво. Ти це знаєш. Скажи мені, чи хлопець за тобою ходив і допрошувався твого вуйківства? Ти сам обманув покійну Книгиницьку, вкрався до братерства з нею, щобн потім її майню загорнути. Чого-ж ти йому не даєш жити? Знаєш, Яцку, що з тобою небезпечно під одною стріхою жити, бо як не покаєшся, то колісь тебе Господь громом спалить, разом з твоєю хатою.

Від тих слів Яцко справді налякався Божого гніву. Йшов сюди, щобн бабу вибити, а відходив упокорений, наляканий, покірний, мов ягничка.

-- Ця баба, то мое сумління -- погадав собі, виходючи на ганок. Обтирав рукавом піг з чола й лица.

XIII.

Учитель вернувся з Рудок. Зараз другої днини пішли оба зі Стефком до Франка. Опікун показав судовий дозвіл і поклав на столі шістьдесять ринських; -- Спнишемо угоду на письмі, -- каже опікун.

Вчитель виняв з кишені каламар, поправив гусяче перо, яке приніс з собою і почав писати. А Стефко, за той час, розглядався по хаті.

Звідтіля йшли двері до алькіра. В куті стояла піч з зелених кахлів. Попід стіни йшли білі, гарно виміті лави, на вікні стояли горятка з червоними квітами. Стіл був прикритий чистим обрусом. Над столом повно образів святих. Стефко знав, як кожний назвати, хоч підписи були по більшій частині німецькі. Був тут ще один образ, що його зацікавив. В одних рамцях було їх два. На однім підпис: »Смерть праведника. а на другім: »Смерть грішника«.

На першій образку лежав на вбогій постелі вміраючий чоловік. Він держав у руці хрестик, над головою стояв ангел, що простягнув над ним руку. Напроти нього стояв Спаситель, наче обгорнений серпанком. А зяову смерть грішника зясував маляр так: на гарній постелі, на подушках, лежить чоловік. Над ліжком стоїть священник і подає йому хрест. Чоловік відвернувся і держить руку на мішочках з грішми, А в головах стоїть чорт, сміється і обі руки з довгими кіхтями простяг, щоб піймати душу. Напроти нього відлітає в яснім облаку ангел, заслонив собі лице рукою і плаче.

Стефко задивився в цей образ. Він подумав собі, що добре було би такий образ купити вуйкові Яцкові.

А далі навкучилося йому сидіти без діла і вийшов до кузні. Там життя! Хлопці димають міхом, у печі фурчить, молоти біють по одному, то по двох, а при

тім Франко подзвонює своїм молотком по ковалі. Справді тут любо буде жити!

Прийшов учитель і дав знати, що умова вже готова. Франко покинув роботу і пішов з учителем у світлицю. Стефко не йшов, нащо йому того? Згодом і його покликали.

Учитель заткав каламар, загорнув у папір і сховав у кишеню. Так само і гусяче перо. На столі лежав договір, підписаний паном учителем і підпис коваля Франка, виведений великими кривульками.

Тепер ти, Стефку, у пана майстра в науці. Пам'ятай, слухай його у всьому так, як ти мене все слухав, вчися гарно й не зроби мені сорому.

Стефко був зворушений і дуже радів, що його бажання сповнилося. Поцілував опікуна і коваля в руку, а Франко погладив його по голові.

Франко пішов через сінч в кухню. Тепер прийшла Франчиха, несучи на підносі почастунок для гостей. Був тут білий хліб, масло, сир, свіжий пиріг, сметана в мишниці, цибуля, кришка меду і пляшка з якимось питвом.

— Мартусю, це наш новий термінатор, Стефко Книгшинський.

Стефко підійшов до неї і поцілував її в руку. «Вона теж Мартуся, подумав собі. Як воно гарно складається». Тепер підвів на неї очі. Це була вже старша, поважна жінка. Вона погладила хлопця по голові й по личку.

— Добре, Стефку, вчися пильно, то й ти виїдеш на майстра...

— Як так буде поводитися, як у мене в школі, не будете мати з ним клопоту, і будуть з нього люди нам усім на потіху.

— Тепер нам пора вишити могорич, таї перекусити, що Бог дав — каже коваль.

— Просимо сідати — припрошувала коваля.

Опікун, як реєнтій тугешньої церкви, вважав своїм обов'язком проказати молитву перед їдою.

— Вибачте, пане реєнтий, що у мене в хаті немає горілки. Я того не вживаю, хочби на злість тому, що люди говорять, мовби то кожний коваль мусів пити, щобн мати сілу.

— Я чував таке про шевців — говорив учитель.

— Не знаю, але і про ковалів таке говорять, хоч ковалеві треба бути тверезим, щоб не перепалив, по п'яному, заліза.

— Про дяків те саме говорять — каже гість, — а я теж не вживаю горілки, хоч маю до того нагоду при похоронах, комашнях і т. і.

— Прошу вас, беріть, споживайте здорові, а на кінці напемося по чарці вишняка, що моя Мартуся приладила без горілки.

На другий день рано Стефко був уже в кузні. Франко дав йому малий шкуряний фартух і патішки зі старих чобіт, бо в кузні босому небезпечно.

Зразу Стефко лиш придивлявся до всього і вчився називати кожню річ. Згодом пробував димати міхом. Мав доволі сили до стягання підойми в долину, бо в гору, вона сама йшла. Коваль похвалив його, що дув на вогонь рівномірно, як було треба.

Стара Катерина по тім, як вичитала Яцкові проповідь, не могла довше у нього лишатися. Трапилося їй місце ключниці в дворі у графа в Сокирчицях і вона з того скористала. В дворі дістала для себе окрему кімнатку в офіцині. Сюди міг заходити до неї Стефко, в неділі й свята.

Та Яцко й тут не давав хлопцеві спокою. Зайшов раз до Франка насталити сокиру і побачив Стефка, як димав міхом. Зразу не міг його пізнати.

Побачивши вуйка, він рад був кудись сховатися, бо не міг на нього дивитися. Нарешті Качан пізнав (їого і блиснув люто очима.

Яцко показав Франкові сокиру, і хотів, щоб її насталити. Франко оглянув її і сказав, що вона насталена, хіба би її погострити на точилі.

— Так най ваш хлопець пообертає мені точило.

— Подождіть грохи, бо тепер є вогонь і роботи перепиняти неможна.

— Я мав би з вами, пане майстер, поговорити кілька слів на самоті. У мене є до вас діло.

Франко вийшов з кузні. Коли коваль зачинив за собою хатні двері, Яцко каже:

-- Зачуваю, що ви прийшли до терміну Стефка Книгиницького, мого сестринка. Я вас остерігаю, щоб ви його чим швидше позбулися, бо то злодій! Кілька років він мене обкрадав, виносив харчі для своєї коханки, такої самої злодійки, як і він. А при тім він злочинний — кусає, мов пес. Укусив мигу, ще як був жовтодзьобом, потім польового Ковбля, а й мене раз вкусив у руку. Він вам колись такого наробить, що будете жалувати.

— Так, так! — каже Франко, вислухавши тих наклепів. — Я ту історію добре знаю, бо вона голосна на всю околицю. За ті харчі, тай за свою руку ви казали Сенькові його і його «коханку» добре випарити, і за це ви оба понали під ключ. Але я такого не боюся, я не є йому опікуном, а моя жінка не строїться у фантазію мамі. Тож він не має причини на мене ворогувати. Він не є ледащо, до роботи цікавий і маю надію зробити з нього доброго майстра. А ви, вуйцуну, забирайтеся з вашою сокирою й ніколи мені більше не приходьте до кузні.

Франко отворив двері, випросив його і, не оглядаючись, пішов до кузні.

Яцко виходив від Франка ще гірше лютий, як прийшов.

Відтепер сходив Стефкові час одноманітно. Працював у кузні й робив, на вдивовнижу ковалям, пеліки поступи. Неділі й свята мав вільні. Ходив до церкви, співав з хлопцями в кліросі. І тут вдалося йому порозумітися з Мартусею так, що ніхто їх не підслухав. що він у неділі й свята буде приходити до Мартусиної хати, перескочить до огороджя і там вони стрі-

нутья та порозмовляють. Вона зразу не хотіла про це й чути, але таки дала себе намовити.

В міру того, як Стефко підростав, почував більшу потребу бачитися та поговорити з Мартусею. Йому вже не вистарчали неділі та свята. Робив це вечорами по праці у кузні. Передягався і спішив смерком до огороду Скорикової. Мартуся виросла вже на гарну, струнку білявку. Вже не гонила пасти корови, а наймалася до пільних робіт у багатших газдів.

Одної суботи Франко замкнув кузню ранше, як звичайно. Стефко побіг до огороду Мартусі.

— Не турбуйся, Мартусю, вже недовго вашого горювання. Коли я стану на своєму, то поки ми не переберемось на наше господарство, не заберемо до себе твоєї мамуні й нашої доброї бабусі, то я вам буду помагати з того, що я зароблю.

Та коли собі так любенько розмовляли зтиха, обоїх осліпила ясність. Побачили вогонь і то недалеко Мартусинної хати. Горіла стодола Андрія Бандрівського. Стефко кинувся до вогню, перескакував плоті огородів, при вогні станув перший. Став стукати до вікна Бандрівського. В тій порі селяни по цілоденній праці вже спали.

— Вставайте, бо горите! — кричав Стефко з усієї сили. Відтак побіг до стайні, щоб випустити товар, бо стайня була під одною кришею зі стодолю. Стайня була замкнена на колодку. З великим зусиллям виврав Стефко скобель. Відчинив двері й став відв'язувати товар від ясел та виганяти скот на двір, а відтак за ворота. Він чував десь, що товар, вигнаний при пожарі зі стайні, старається знову сюди забігти. Замкнув браму. За той час уже позбігалися сусіди. Стефко віднайшов драбину і поліз на кришу, та став рвати сніпки з даху, щоб перервати вогонь. Люди приносили воду коновками, передавали собі по драбині аж до Стефка, а він зливав водою вогонь, не зважаючи на те, що його добре припікало. На щастя не було вітру і вогонь погасів.

Стефко ледви зліз з криші й щойно тепер почув велику втому. Його треба було під руки повести до коваля, так знемігся. А у коваля, то його й не пізнали. На ньому була потліла одежа, тіло було місцями попечене. Франко, оглядаючи його, помітив ще на позі рану від укушення. Тепер нагадав собі Стефко, що як відривав скобля, то пес господаря вкусив його в ногу Старому Франкові не була першина лічнтн рани від попечення. І тепер зробив, що було треба.

А тимчасом стали люди міркувати, хто міг це зробити, яка причина того пожару. Припадкою це не могло статися, бо стодола загоріла від огорода, кудюю люди не ходять, бо навіть не було до того місця приступу. Андрій Бандрівський такій спокійний чоловік, що не міг мати ворогів.

Про цей пожар довідався Яцко через Сенька. На другий день з'явився в селі жандарм і став доходити причини пожару. Тай він нічого не відшукав.

Жандарм вергав з Гордині до Луки через Сокирчиці. Він переходив біля хати Качана. Качан стояв, спершись на плоті.

— Добрий день, пане жандарм! — каже Качан. -- А що, найшли підпалача?

— Ані сліду не найшов, було сухо і в огороді не було ніякого сліду.

— А я кажу, що не трудно буде знайти, лиш добре пошукайте, — каже Яцко, підморгуючи.

— Може ви що знаєте?

— Може й знаю, та мені не випадає говорити...

— О! А це що? Ви мусите сказати, що про цей пожар знаєте... -- Жандарм відтрусив фіртку ногою і прийшов до Качана на подвіря.

— Ні, так не скажу і ніхто не має сили мене до того примусити, бо то було би проти моєї крові.

— Слухайте, Качане, коли не хочете мені сказати, то я вас зараз поведу до Луки, а там вас уже попросять. Що ви мені про якусь кров балакаєте?

— Бо то, видите, -- він зблизився до жандарма

і говорив зтиха, — бо то, видите, розходиться о мого сестрінка, то мені не випадає. Та коли вже так дуже на мене напирате й до Луки мене хочете забрати, то я мушу вам сказати.

Качан підступив до жандарма ще ближче й каже:

— То підпалив Стефко Книгиницький, той, що у коваля Франка вчиться.

— А відки ви це знаєте? — питає жандарм.

— Я сам бачив. Я тоді туди переходив. Стефко переліз через пліт до огороду, засвітив сірник, підпалив віхоть соломнн й заложив під стріху. Відтак почав тікати у той бік, де я стояв. Та поки перескочив через пліт, пес Бандрівського вхопив його за ногу. Підіть, а переконається, що в нього рана від укушення.

— Люди кажуть, що він перший був при пожарі й найбільше рятував, аж попівся...

— Так, так. Як перескочив через пліт на вулицю, то зараз побіг до пожару. Бо то вже люди стали збігатися, і могли його бачити, як тікав. Так роблять усні підпалачі.

— Ну, добре, та яку він міг мати причину підпалювати: чоловіка, що йому нічого не вишен?

— Мав причину, бо як був хлопцем, то син Бандрівського, Петро, добре його вибив...

— Чи раз дітваки побюються на пасовиску, а потім є собі найбільшими приятелями?

— То правда, та треба знати, що Стефко, то шельма завзята і мстива, літами памятає, як йому хто що зробить. Я його добре знаю! То така злюча собака, якої свіг не видав! Як був у мене, то окрадав мене і носив своїй коханці...

-- Скільки він тоді мав років?

-- Щось либонь девять.

-- А ця його коханка?

-- Була два роки молодша...

Жандарм засміявся.

— Та хто в таку байку повірить!?

— Вірге, або ні, я сказав, що знав і готов при-
святити на те.

Жандарм усе списав і пішов до Гордині, до кова-
ля Франка.

-- А де ваш термінатор Стефко Книгшинський?

-- Лежить. Сильно попікся. Коли-б не він, то було-б
далеко більше шкоди. Та ще в додатку пес укусив його
у ногу.

— Хочу його перенитати.

Пішли до алькіра. Стефко лежав на постелі. Коли
пійшов жандарм, він до нього усміхнувся, а те дуже
здивувало жандарма, бо звичайно злочинець, побачив-
ши жандарма, бентежитьься і лякається. Стефко став
розказувати від тої хвили, коли помітив полум'я. Пес
укусив його в ногу тоді, як витягав скобель від стайні.

-- Скажи мені, що ти там того вечора робив, і відки
ти на Бандрівщині взявся?

Стефко такого питання не сподівався, не знав, що
сказати, не знав нащо його жандарм за таке питає.
Стефко почервонів. Чув, як йому від того питання кров
у голову вдарила. Це завважав жандарм.

— Ну, чому не скажеш?

-- Я того не можу сказати.

-- Ти мусиш сказати! — крикнув жандарм.

-- Я того не скажу. Зрештою, нащо кому знати?

— Мені це треба знати, -- каже жандарм, --
то ти, небоже, підпалив...

Стефко скочив, мов би його гадюка вкусила.

... Я?!

-- От бачиш, ти сам признався.

Стефкові в очах потемніло. З'явився Франко.

— Чуєте, пане майстер, пан жандарм каже, що то я
підпалив.

-- Е! То хіба жарти -- каже Франко.

-- Ні, не жарти! Коли я йому сказав: то ти під-
палив, то він сказав: »Я«!

-- Пане, то не може бути, -- каже Франко, -- то
якесь непорозуміння. Я ставлю мою стару голову, що

хлопець нічого не винен. На якого біса йшов відтак гасити, якби він підпалив, і пошк собі руки...

— Є свідки, які його бачили, як підпалював...

— То фальшиві свідки, пане!

— Я його мушу взяти до Луки...

-- Та бійтеся Бога! Хлопець понарений тай покусаний, як йому тепер серед такої спеки! Я ручу за нього і відставлю його туди, куди суд скаже.

Жандарм дав себе переконати й пішов до Луки сам.

Стефко не переставав плакати. Защо йому така ганьба, що його підналячем зробили. Обоє Франки заспокоювали його, як могли, те саме робив і опікун...

-- То чиясь злоба це зробила — міркував опікун.

-- Що тут багато говорити, — каже Франко, — то твого «вуйка» робота. Але чому ти, хлопче, не хотів сказати жандармові, чого ти того вечора ходив на Бандрівщину?

-- Пане майстре, я того не сказав і не скажу.

Франко здвигнув плечима.

— Та ти подумай, що від того слова залежить твоя доля і твоя честь.

— Тут розходиться також про честь другої людини, і я того не зроблю.

— Ти може бачив підналяча та не хочеш його видати?

— Не питайте мене, пане майстре, я вам нічого не скажу...

Всі здвигали плічми. Нічого було робити.

Під вечір понав Стефко у горячку. Нікого не пізнавав. Не пізнав навіть старої Катеріни. Вона теж довідалася про напасть на хлопця, бо вістка про це, що Стефко підпалив Бандрівського й до того признався, розійшлася блискавкою по Гордній й Сокирчицях.

Стефкові увиджувався вуйко, що йшов до нього з мотузом і хотів його задунити, так як колись мига душин Бриська. Він кричав і зривався кудись тікати. Катерина приговорювала до нього неслівними словами й заспокоювала. Нарешті він заспокоївся.

— Ох, бабусю, сховайте мене донебудь перед вуйком... Він приходив до мене з могузом і хотів заклинати мені його на шию...

— Він сюди не прийде, не бійся, майстер тебе не дасть.

Хлопець притих і здавалося, що засипляє. Говорив з просоння:

— Мартусенько, не плач, я тебе не покину. Ще кілька літ. Я буду майстром, в Рудках побудую кухню... таку велику... тільки, щоб вуйко від мене відчепився...

Катерина шептала до Франка:

-- Заложуся, що то Яцкова робота і що то він набрехав перед жандармом...

-- Я те саме кажу, а тепер я вже знаю, де хлопець ходив того дня й що він робив на Бандрівщині. Ви, пані Катерино, підіть зараз до Гордині, до дівчини, і висповідайте її зі всього.

Тимчасом Стефко маячив і зривався.

— Так не може бути, — каже старший Франко, — його треба завтра зрана завезти до шпиталю, ще готов хлопець минути.

Катерина пішла прямо на Бандрівщину до Скорикової і викликала Мартусю на двір. Стара знала, що діти любляться, бо Стефко перед нею нічого не скривав. Мартуся знала, що Стефко понікся при гашенні вогню, і лежить хорний. Тепер Катерина розказала їй, що Стефко підозрівають, що то він підпалив.

... Як же воно? Підпалив і німов гасити вогонь?

... Найгірша біда, що Стефко не хоче сказати ні нам, ні жандарові, чого він того вечора ходив на Бандрівщину.

Дівчина спаленіла.

... Коли-б він сказав, чого приходив на Бандрівщину, і що робив, поки стоюла заплалася, то його би не чіпалися?

Мартуся кинулася Катерині на груди й, цілуючи її пухи, говорила крізь плач:

— Бабусю, я знаю, чого він приходив, та скажу вам усю правду.

І вона, хлипаючи від плачу, вишептала Катерині, що Стефко приходив до неї.

— Дасть Бог, що поберетесь, мої діти, а коли ви любитеся, то Господь буде вам благословити — відповіла на те Катерина.

Мартуся оповіла Катерині, як спалахнув пожар.

Катерина сказала ще Мартусі, що завтра рано поведуть Стефка до шпиталю, поцілувала дівчину в голову і пішла до Сокирчиць.

Мартуся всю ніч не могла заснути, а як лиш півні запіяли, встала, вийшла тихцем з хати й, загорнувшись в хустку, пішла до Гордині під Франкову хату. На подвірі у Франка стояв віз з полукішком, але в хаті ще спали. Тільки в алькірі блимало світло.

Відійшла далі аж до церковної огорожі поза мандаторівку і сховалася за стару розлогу вербу. Її проймало холодом. На подвірі Франка почався рюх. Мартуся бачила очима душі, як Стефка винесли на плахті й покладали на возі. Фіра виїхала на дорогу. В Мартусі забило живіше серце. Вона встала і влякла очі в дорогу. Надїхала фіра. Побіч погонича сидів старий Франко, на возі лежав, наче неживий, Стефко. Мовчки попращала його поглядом, мовчки завернула до дому.

— Куди ти, Мартусю, ходила так рано? -- питає мама.

— Ходила Стефка попрощати мамуню, його сьогодні вранці старий Франко повіз до шпиталю.

— Бідний хлопчець. Але ти, дитино, не побивайся! Він молодий, подужає.

— Я знаю, що подужає, але Качан наговорив на нього перед шандаром, що то він піднявив...

— Дитино, та хто в таку байку повірить?

— Вже повірили. Шандар хогів уже Стефка брати до Луки, але старий Франко випросив.

-- Господи! Що то вже на світі діється!

— Матусю, присягну, що він не вижен, бо ми...

разом стояли в огороді до тої хвилі, як стодола загоріла.
Скорикова вперше дізналася про тайну Маргусі...

XIV.

Старий коваль примістив Стефка в самбірськiм шпиталі. Сказав шпитальній управі, що він за нього заплатить, бо то його термінатор. Опріч того заплатив лікареві за перші оглядини, лишив їрoші на перевязки, і всунув дещо в руку шпитальній прислузі.

За який тиждень прийшов до Гордiнi жандарм з судовим приказом арештувати Стефка Книгиницького.

Прийшов до Франка з вiйтом.

— Де хлопець?

— В шпиталі в Самборі.

— Пане шандар, — каже вiйт, — шкода вашої роботи; нічого з того не вийде. Та то такий статочний хлопець, що другого немає в селі. Хто вам набрехав на нього?

— Я вже старий, — каже Франко, — багато хлопців у люди вивів, але такого ще в мене не було.

— Я також не вірю, — каже жандарм, — щоб то він підпалив, але я мушу свою службу робити.

— От, ходіть краще до мене в хату — каже Франко — та перекусите, до Луки не близько.

Пішли в хату, і ковальиха поставила почастунок. Але жандарм таки зробив свою службу.

До самбірського суду прийшло з Луки письмо, що Стефко лежить у шпиталі у Самборі. По двох неділях, як ще добре рани не погiїлися, забрали його до вязниці. Доповіли це Франкові і він зараз поїхав до Самбора. Був у слідчого судді і йому дозволили бачитися з хлопцем.

— Бачите, пане майстер, куди я попався? — сказав Стефко, цілурчи свого майстра в руку.

— А ти певно дотенер не сказав, чого ти приходив того вечора на Бандрівцину і що ти там робив.

— Не сказав і не скажу — відповів Стефко твердо.

— Пан суддя прочитав мені, як вуйко говорив, що мене бачив, як я підпалював.

— Не журися, синку, все вясниться, але ти хоч адвокатові скажи, що ти того вечора робив на Бандрівщині!

— Ото вигадали! Скажу йому, то всі знати будуть. Коваль вийшов і подався до адвоката Волосянського, що тоді славився найліпшим промовником у Самборі. Франко, як приїхав до дому, післав зараз за Катериною.

— Знаєте, той зубаль набрехав на хлопця, що бачив його, як підпалював. А хлопчисько затявся і не хоче сказати, чого він того вечора заходив на Бандрівщину.

— А чому зубалю не спитали, що він того вечора робив на Бандрівщині?

— Правда! Чому мені не прийшло таке піддати шандарові? Може-б ви поїхали до Самбора і намовили того упертюха?

— Не треба мені його намовляти, бо я сама все знаю. Ви мені лише скажіть, котрого ви адвоката паняли.

Катерина пішла зараз прямо до Скорикової. Тепер не пора затаювати, коли хлопцеві грозить небезпека.

— Я знаю не від шни, що діти любляться ще від малого. Стефко добрий хлопець та й про Мартусю ніхто злого словечка не сміє сказати. Тепер треба нам усім хлопця рятувати. А де Мартуся?

— Зараз вернеться. А щодо того, то я все знаю. Дівчина призналася мені, шкода, що не сказала того ранше.

В хату увійшла Мартуся.

— Мартусю — каже Катерина, як ти любиш Стефка і хочеш його рятувати, то мусиш посвідкувати в суді, що того вечора, заки стодола запалилася, Стефко стояв з тобою в огороді. А врешті, чого тобі соромитися?

— І я над тим думала, бабусю, що так греба зробити, — сказала Мартуся.

— Коли так, то завтра рано йдемо до Самбора, до

Стефкового адвоката. - Катерина розпрощалася і пішла.

Прийшов нарешті день розправи перед судом присяглих. Небагато було свідків. Яцко Качан та жандарм. Та на розправу приїхав ще і Франко коваль, Катерина та Мартуся. Ім порадив адвокат, щоби вони не показувалися Качанові на очі, поки їх не покличуть до розправи.

Стефко був блідий і виснажений. Говорив, що до виши не чувається, не підпалив, бо не мав до того причини. З Петром Бандрівським він виравді побився на оболоні, коли пасли разом корови, та це давно вже забулося, і вони жили собі в згоді. Перед жандармом він ніколи не признавався. Але на питання председателя, що він того вечора робив на Бандрівщині, він не хотів відповісти.

Прикликали головного свідка Качана. Він є родом з Чернихівців, збаразького повіту, має 50 років. Стає перед хрестом і присягає. Хоч він є вуйком обвинуваченого, то хоче свідчити, бо мусить сказати правду, і почав оповідати все, як говорив жандармові.

Зізнання найближчого Стефкового рідняка зробили на всіх погане вражіння. Янко так гарно оповідав, що це можна було йому не вірити.

Тепер дозволив собі оборонець поставити декілька питань до Качана:

- Чи ви ще й тепер є йому опікуном?
- Ні, най мене Бог боронить.
- То ви самі зреклися тої опіки?
- Сам, уже було мені того досить.

- Прошу суд зажадати з тутешнього суду актів до того то числа; цей добрячий опікун сидів шість місяців у в'язниці за те, що казав своєму парубкові Сенькові побити ось того хлопця. А ось у мене під рукою вирішення рудецького суду, що Яцка Качана усувається від опіки над Стефком за те, що над ним знущався. Тепер скажіть мені, пане газдо, що ви того вечора якраз на Бандрівщині робили?

— Я вертався від коваля, де давав насталити сокиру, і там довше забавився.

— А у котрого коваля?

— А пану нащо те знати?

— Бо мені треба також сокиру насталити.

— Був у нашого коваля в Сокирчицях.

— Ну, добре. Ваш коваль мешкає в Сокирчицях на кінці села від Білики. Чого-ж ви ходили аж через Бандрівщину, значить через друге село до дому?

— Ні, я помилюся, я ходив до коваля в Гордні, — то вже так давно, і я міг забути... Ну, і через Бандрівщину вертався до дому.

— А чи насталив вам гординецький коваль?

Яцько надумувався довго.

— Насталив.

— І ви йому заплатили?

— Ні, я не мав тоді грошей.

— Ще одно. Ви господар старший і статочний. Чому ви не пішли рятувати сусіда, як у нього горіла стодола?

— Він мені не сусід. Де, де! Я в Сокирчицях, а він у Гордні...

Жандарм покликався лиш на своє письмо. Він не може сказати, чи хлопець признався до підпалу, бо лиш на його закид, що то він підпалив, сказав якось так дивно: »Я«.

Тепер оборонець зажадав переслухання двох свідків, котрі є тут в суді, що обвинувачений був тоді у Марти Скориківної, коли показався вогонь і що того вечора Качан нікуди з хати не виходив. Перше посвідкує Марта Скориківна, а друге Катерина Кульгівська.

Вражіння з переслухання Качана пропало.

На салю ввійшла Мартуся.

— Скажи мені, дівчино, як то було того вечора, коли горіла стодола Бандрівського?

Мартуся відповідала сміло й певно:

— То було в суботу. Стефко прийшов до нашого

огороду. Ми балакали довго. Ми зі Стефком любилися. ще як разом до школи ходили, до папа дядка і разом з одної книжки вчилися. Ми сходилися у нашому огороді, коли лиш він мав час. Ми раділи, що Стефко вже за рік буде челядишком, піде до війська і ми поберемося...

— Дай вам Боже — каже передсідник. — Та поки ти нас, дівчино, на весілля запросиш, розкажуї, як то було далі того вечора.

— Як ми так розмовляли, огорнула нас ясність. Стефко кинувся через огорода до вогню.

— А чи від того вогню могла ваша хата запалитися?

— Коли-б дув вітер у наш бік, певно була-б і наша хата згоріла.

Присягли стали хитати до себе значучо головами.

Тепер прикликали Андрія Бандрівського. Він не знає, хто його підпалив, бо з усіма жие в згоді. На Стефка він не має підозріння, бо те, що колись гам хлопці почубилися на пасовиску, давно забулося. Він бачив, як обидва хлопці в найліпшій згоді співали разом у церкві.

Прикликали Катерину. Стефкові вона не кривна, але його доля дуже її цікавить, бо вона цю бідну дитину полюбила. Вона присягає.

— Чи ви памятаєте, як на Бандрівщині горіло?

— То була субота, на годишнику якраз відзвонила десята. Я вже лягала спати, як побачила через вікно заграву. Вийшла я на двір і поміркувала, що то не далі, як у Гордині горить. Зараз вибіг за мною Качан і його жінка.

— То ви тоді у Качанів жили?

— Так.

— То Качан того дня був дома?

— Він цілий день суетився від болю зуба. Перед самим вечером я подавала йому тертого хрину на зуб і він від того трохи заспокоївся й приліг спати.

— А Качан каже, що того дня ходив до коваля Франка сталити сокиру, а як вертав через Бандрів-

щину, то бачив, як хтось підпалював сгодолу і потім утікав, ну, і він тоді пізнав Стефка.

Катерина оглянулася за Качаном.

— Він бреше! Він там не був, бо йойкав дома на зуб, а як видно було заграву, то вийшов з хати босній.

— Слухайте, Катерино, та-ж то його вуйко, де-ж би так оклеветував свою кров?

Катерина засміялася.

— Він хлопцеві ніякий вуйко!

— Що ви говорите?

— Правду говорю, я на те присягала. Я знаю Яцка віддавня. То бакуняр, з гір, з Турки. Довгі літа прожив під оком мого чоловіка. — Катерина почала оповідати, як він обдурив покійну Книгиницьку і приєднався до її братерства, як видурив у суді оніку, щоби загарбати сирітське майно. Вона чула, як він говорив жінці, що постаряється, щоби той здохляк не баландів довго по світі.

Яцко вертівся, як лопух на вогні, нарешті виступив на серед салі й крикнув:

— Не вірте їй, вона бреше, я маю метрику, що я брат Книгиницької.

Предсідник накинувся на Яцка:

— Поки вас не запитаю, мовчіть!

— Я брешу? А чи й те я брешу, що ти не називаєшся Яцко Качан, але Яцко Струмок, ватаг бакунярів з Турки? Там є ще такі люди, що тебе пізнають, хоч ти собі ніс переломив. А метрику, ти або вкрав комусь, або її знайшов. А чи й це я брешу, що ти на моїх очах розчерепив привязаному до сосни стражникові голову? Ще десь мусять бути в суді акга, що за Яцком Струмком шукали, а він, мов у воду впав, тай зробився з нього Яцко Качан, господар на п'ятидесяти моргах землі, купленої за гроші, що заробив на бакунярстві й що вкрав у малолітнього! Тепер скажи мені до очей, що я брешу.

Яцко не дослухував до кінця; вищофався між публіку, що була на салі.

В салі счинився шум. Прокуратор піднявся, все притихло.

-- Я мушу зараз обжалувати Яцка Качана, чи там Струмка за обманство, фальшиву присягу і вбивство. Прону віднесу зізнань двох останніх свідків і жадаю ув'язнення Яцка Качана.

На салі знову шум. Суд іде порадитись. Вертаються зі згодою на домагання прокуратора.

-- Возьний! Відвести зараз того свідка до слідчого суді...

Та Качана вже не було на салі. Як лиш почув слова прокуратора, сцрягався за двері й пропав зі суду. Катерина стояла ще перед столом.

— Най би пани перепитали ще Павла Франка, що того дня Яцко до нього з сокирою не приходив. Франко є тут у суді.

Зараз його прикликали й запрягли. Франко potwierдив слова Катерини.

Зчерги прочитали карні акти за побиття Стефка і Мартусі.

Тепер устав прокуратор і заявив серед великого напруження, що бере назад акт обвинувачення.

На салі радісне хвилювання. Катерина обнімає Стефка, цілує і плаче. Старому Франкові блистять в очах сльози. Він цілує хлопця в голову.

А Мартуся?

Вона стоїть біля Стефка, така рада, аж очі блистять.

Предсідник каже до Франка:

— Заберіть собі свого челядника до дому. Будь здоровий, хлопче, сталася тобі кривда, та за неї відпокутує той, що завинив.

Стефко на волі. Йому крутиться голова. Держить-ся Франка, щоб не впасти. Ведуть його до воза.

Коваль добув з воза кошіль і повитягав харчі. Всі їдять, лиш молодятм не йде страва в рот. Вони очий із себе не зводять, та за руки держаться. Тепер

їм нічого скриватися зі своєю любов'ю, коли вже всі про це довідалися.

А як вернулися до села, то там уже всі знали й дуже раділи з такого закінчення справи. »Котюзі по заслугі«, говорили собі люди, — »хто на чуже ласний, то все мусить колінь подавитися«.

Другого дня Стефко в шкурянім фартусі працював уже в кузні, а народу приходило з усього села, з Гордині, Сокирчиць, привітати його на волі.

На двадцятomu році життя Стефко вже був челядником у майстра Павла Франка. І йому вже платили, а він помагав Мартусі, чим міг ділився з нею. Прийшлося ставати до війська.

Як при комісії побачили такого силача, то аж усі прищомкнули. Як довідалися, що він ковальський челядник, приписали його до артилерії.

І зараз в осені післали його з другими рекрутами до Львова, а відтіля аж до Відня. Стефко був з того дуже радий, що побачить світа й більше навчиться ремесла.

Як лиш підучили його та вишколили, забрали до полкової кузні. Працював під рукою досвідних майстрів, а полковий ветеринар учив усіх новобранців ковалів кувати коңей і лічити їх у перших початках. Стефко знав трохи німецьку мову зі школи, а тут до місяця міг добре розмовитися. Поводився зразково і до року став підстаршиною.

З війська вийшов з патентом на »курушміта«. Хотіли його конечно задержати при війську, та він і чути про те не хотів. Йому заедно Мартуся стояла перед очима і до свого господарства було йому спішно. Та-ж він тепер мав уже патент і на ковання коңей і на ковальського майстра. Він усе памятав, як старий Франко говорив, що коваль, якому не вільно коңей кувати, не майстер.

Дома застав великі зміни. Мартусина мама померла і дівчина остала круглою сиротою. Та тут стала

її стара Катерина в пригоді. Вона покинула службу в дворі й пішла жити до хати Мартусі.

— Не можу-ж я так полишити самої дівчини в пустій хаті, — говорила Катерина до сусідів. А до Мартусі каже:

— Я вже лишуся у вас умірати, моя дитино, хіба що мене з хати проженете...

— Гріх вам, бабусю, таке говорити. Якби не ви, то Стефка був би його фальшивий вуйко певно заморив.

— Справедливий Бог поклав на ньому свою караючу руку, і хто зна, чи він видержить тих двадцять років, що йому присудили, замість шибениці...

XV.

Минуло з того часу п'ятнацять літ. Стефко Книгиницький перебрав свою батьківщину в Рудках, поставив велику кузню і став майстром на всю околицю. Мартуся стала славною господинею, привикла вже до міщанського життя і тепер би її ніхто не пізнав.

Одної неділі вийшов майстер Стефан Книгиницький до садку, ліг під розлогою грушею і грав на соліці. О, як він грав! Всі сусіди повиходили з хат, щоб послухати. Біля нього сиділа його дружина, Мартуся, й читала книжку. З хати вийшла старенька бабуся, підпиралочись на палиці. Вона сіла на призьбі й грілася до сонця. То була Катерина. Вона вже випяньчила двоє діток Стефана... Катруся поралась тепер у хаті, а синюк Павло, похресник Павла Франка, пішов між товаришів; він ходив у Самборі до нормальної школи.

По вечері полягали спати. Обидва челядники випросилися у майстра на забаву. Остав лише хлопець, що вчився ковальства.

Та Стефанові якось не спалося. Став страшно гавкати пес, що стояв на ланцюгу, і по довгім дроті, пере-силенім під стайнею, міг бігати доволі далеко. Це Стефана занепокоїло. Він вийшов з хати. Та зараз поба-

чив за углом хати блеск. Його пронизало якесь лихе прочуття. Побіг гуди й побачив обдертюха, що горіючим віхтем соломн підпалював кришу. Чутн було нафту. Сухі гонти зараз запалилися. Стефан скочив на нього ззаду і вдарив його з усієї сили в потилицю. Обдертюх упав на землю і випустив горіючий віхоть з руки. Стефан став гасити стріху. Закричав: «Горить, вставайте!» і приніс води в кошовці. Прибігла Мартуся, хлопець і смішок Павло. Прибігли й сусіди. Не дали вогневі опанувати криші й погалили його завчасно. А обдертюх усе ще лежав на землі. Надійшов і жандарм з місцевої станції. Йому показали підпаляча. Та той не міг рушитися з землі. Треба було його завезти фірою на станцію.

Павло розказував, що бачив ще задня того обірванця, як переходив вулицею кілька разів і придивлявся до хати Книгиницьких. Хлопець дав йому навіть милостиню, а він так сграшно йому придивлявся, що хлопець не міг того зору знести й втік.

Вже до рана ніхто не міг заснути.

На другий день рано пішов Книгиницький на станцію подивитися на паляча. Йому сказали, що підпаляча побив параліж і ледви чи він діжде до розправи.

— Може я його за сильно вдарив, — каже Книгиницький, — та я був дуже наляканий.

— Не бійтеся, нічого вам за це не буде, коли одного злочинця стане менше.

Жандарм відчинив двері арешту і впустив Книгиницького. На лежанці лежав старий волокита в лахмітті. Його лице було скривлене від пораження. Ал очима він дивився і, здавалося, був при пам'яті. Книгиницький глянув на нього і відвернувся з огидок. То був Яцко Струмок або Качан.

За Наживою

